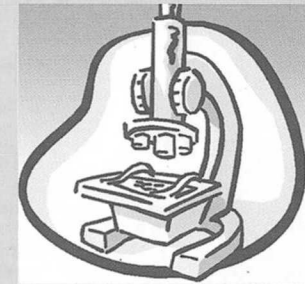
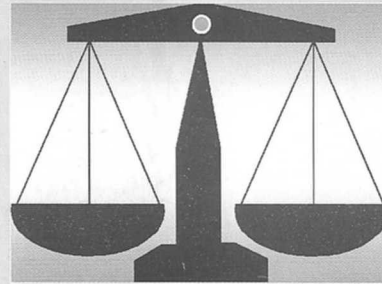
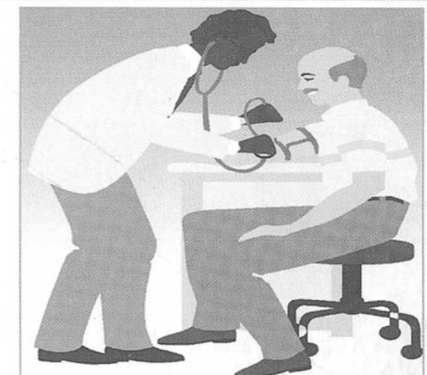
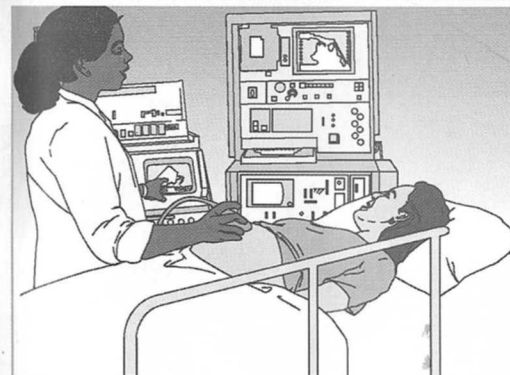

А.И.ИСКАНДАРОВ, Д.Р.ҚҰЛДОШЕВ, Э.С.ШАМСИЕВ

ВРАЧ ФАОЛИЯТИНИНГ ҲУҚУҚИЙ
АСОСЛАРИ

А.И.ИСКАНДАРОВ, Д.Р.ҚҶЛДОШЕВ, Э.С.ШАМСИЕВ

ВРАЧ ФАОЛИЯТИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

тиббиёт институти талабалари учун ўқув қўлланмаси

Тошкент – 2005

ЎзР ССВ кадрлар ва ўқув юртлари Бош бошқармаси томонидан тасдиқланган.

Тақризчилар: А.С. Чурикова – Андижон тиббиёт институти суд – тиббиёти кафедраси мудири, тиббиёт фанлари доктори, профессор.

А.А.Йўлдошев – I–ТошМИ суд тиббиёти кафедраси мудири, тиббиёт фанлари номзоди, доцент.

С.В.Горюнова – ҳуқуқшунос – маслаҳатчи

Врачларнинг ҳуқуқий тайёргарлиги йўқлиги ёки талаб даражасида бўлмаслиги фуқаролар соғлиғини сақлашга зиён келтириб, ушбу соҳадаги қонунчиликни таъминлашга салбий таъсир кўрсатади. Бу эса ўз навбатида врачлар фаолиятига нисбатан кўплаб эътироз, шикоятларнинг вужудга келиши, баъзан эса уларнинг жиний жавобгарликка тортилиши каби ноҳуш, мураккаб ҳолатларга олиб келади. Эътиборларингизга ҳавола этилаётган ушбу китобда врач фаолиятининг ҳуқуқий асослари ва соғлиқни сақлаш соҳасидаги қонунчилик асослари ҳақида етарлича маълумотлар келтирилган. Бу маълумотлар ҳар хил мутахассис врачларнинг амалий фаолиятида, экспертиза ходимлари (биринчи навбатда суд – тиббиёти ва психиатрия экспертизасида), тиббиёт институти ўқитувчилари, аспирантлари ва талабалари, институтни яқиндагина тамомлаб, даволаш – профилактика ишларида фаолият кўрсатаётган ёш врачлар учун муҳим дастур бўлиб ҳисобланади. Бундан ташқари, келтирилган маълумотлар юристлар (биринчи навбатда адвокатлар), касалхоналар, поликлиникалар ва бошқа даволаш муассасаларига даволаниш учун келган беморлар учун ҳам ўзларининг ҳуқуқларини билишда яқиндан ёрдамлашади.

Ушбу ўқув қўлланмаси тиббиёт соҳасида биринчи марта яратилаётганлиги учун унда айрим камчилик ва нуқсонлар учраши табиий. ҳурматли ушбу соҳа бўйича тажрибага эга бўлган мутахассисларнинг фикр ва мулоҳазаларини, маслаҳатларини чуқур миннатдорчилик билан қабул қиламиз.

Барча ҳуқуқлар ҳимояланган. Ушбу китобни ҳеч бир қисми ҳеч қандай шаклда муаллифларнинг ёзма рухсатсиз босилиши мумкин эмас.

КИРИШ

Мамлакатимизда соғлиқни сақлаш соҳасидаги қонунчилик асосларини ўрганиш ушбу фаннинг асосий вазифаларидан бири – дир.

Бу соҳадаги қонунчилик асосларини Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳамда «Фуқаролар соғлиқни сақлаш тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси қонуни ташкил этади.

Аҳолига тиббий ёрдам кўрсатишнинг турли хил шаклларида врачлар, ўрта ва кичик тиббий ходимларнинг фаолиятини аниқ ҳуқуқий белгилаш муҳим аҳамиятга эгадир. Бу ишда айрим камчиликларга йўл қўйиш, тиббиёт ходимининг нотўғри ҳаракатлари фақатгина ахлоқий муҳокамага эмас, балки жамиятнинг норози – лигига олиб келибгина қолмасдан, балки врач ёки бошқа тиббиёт ходимининг ҳар хил юридик жавобгарликка тортилишига ҳам сабабчи бўлади.

Шунинг учун ҳам ўзининг ҳуқуқий мажбурияти ва жавобгарлигини тиббиётнинг истаган соҳасида ишловчи киши билиши муҳим аҳамиятга эгадир. Қонунга, махсус қоидага ва бошқа норматив талабларга риоя қилиниши тиббиёт амалиётида учрайдиган хатоликларни олдини олишнинг гаровидир.

Врач ва бошқа тиббиёт ходимларининг нотўғри ҳаракатлари уларнинг ҳуқуқий жавобгарликка тортилишига ҳам асос бўлиши мумкин. Бундан ташқари, ушбу қўлланма ёш врачларнинг фаолиятига ҳам қаратилган бўлиб, уларнинг жамият ижтимоий тузилишидаги ҳуқуқий ўрнини белгилашда ҳам кўмаклашади. Шунингдек, тиббиёт институти талабаларининг ҳуқуқий билимларини шаклланишида муҳим дастур бўлиб ҳисобланади. Тажрибали юристлар ва экспертлар тиббиёт ходимларининг касбий ҳуқуқбузарликлари масаласи билан шуғулланганликларида суд тиббиёти экспертизаси

ўтказишда ўзларига керакли саволларга тегишли жавоблар топишда ҳам келтирилган маълумотлар яқиндан ёрдамлашади. Бундан ташқари, тиббий ёрдам олиш учун мурожаат қилувчи истаган кишига ўзининг ҳуқуқини билишда ҳам муҳим дастур бўлиб хизмат қилади ва ниҳоят, қўлланмада тиббиёт ходимлари фаолиятини бошқарувчи қонуннинг асосий моддаларида келтирилган барча маълумотлар бу соҳа бўйича қизиқувчи барча кишилар учун ҳам фойдали бўлади, деб ҳисоблаймиз.

БЎЛАЖАК ВРАЧНИ ҲУҚУҚИЙ ТАРБИЯЛАШ ВА УНИНГ ҒОЯВИЙ–СИЁСИЙ ОНГИНИ ШАКЛЛАНИШИ

Мустақил Ўзбекистонда демократик давлат, ҳуқуқий жамиятнинг шаклланишида олий тиббий кадрларни тарбиялашда уларда юқори дунёқарашнинг сифатли даражаси, ижтимоий фаоллиги, ишчанлиги ва ахлоқий хусусиятларининг шаклланиши, барча соҳадаги жавобгарлиги, юксак маданиятлиги, оила ва жамиятга, қонунга ҳурмат билан қараш каби вазифаларни амалга оширилиши ҳозирги даврнинг долзарб муаммоларидан биридир.

«Фуқаролар соғлиқни сақлаш тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси қонунда: Тиббиёт ходимларининг қасамёдига, уларнинг дунёқарашини шаклланишида, уларда чуқур ахлоқий сифатларни ҳамда ўзининг давлат ва халқ олдидаги фуқаролик бурчини ситқидилдан бажариш учун астойдил ҳаракат қилишлиги кўрсатилган.

Инсонларни ғоявий–сиёсий онгини шаклланишида энг муҳим роль уларни ҳуқуқий тарбиялаш масаласи ҳисобланади. Бу соҳада ҳукуматимиз ёшларни юқори фуқаролик ахлоқий руҳида тарбиялаш, таъсир қилувчи қонунларга нисбатан ҳурмат, қонун бузилишининг истаган турига шафқатсизлик, ҳуқуқбузарликни олдини олиш масалалари тўғрисида доимо ғамхўрлик қилиб келмоқда.

Олий ва ўрта — махсус ўқув юртларида талабаларнинг бутун ўқув жараёнида уларни ҳуқуқий тарбиялаш соҳасида алоҳида комплекс режа тузилган бўлиб, бунга аудитория ва аудиториядан кейинги ишлар киради.

Ўқув юртларида ҳуқуқий — тарбиялаш ишлари қуйидаги йўналишларда олиб борилади:

1. Мустақил давлатнинг демократик давлат, ҳуқуқий жамиятнинг шаклланишида, фуқароларнинг ҳуқуқ ва бурчларини аниқлашда Конституцияда келтирилган аниқ моддаларга асосланади.

Тиббиёт институти талабаларининг ўқиш давомида ҳуқуқий тарбияланишига алоҳида узлуксиз аҳамият берилади.

Талабаларга институтнинг 1 – семестрида ўқитиладиган «Мутаҳасислик ҳақида тушунча» маърузада врачлик фаолиятида муҳим ҳисобланган ҳуқуқий тарбиялаш масаласи тўғрисида гапирилади.

Тиббиёт институтининг 1 – курсида «ҳуқуқшунослик» фани ҳақидаги маълумот берилади. Бунда ҳуқуқ назарияси, давлат ҳуқуқи, соғлиқни сақлаш қонуниятлари, меҳнат ва оила ҳуқуқи; ижтимоий – таъминот ҳуқуқи, атроф муҳитларни сақлаш ҳуқуқи асослари тўлиғича ўргатилади.

«Ҳуқуқшунослик» курсини ўрганишда асосий йўналиш соғлиқни сақлаш ходимлари фаолиятини ҳуқуқий бошқаришга алоҳида аҳамият берилади.

Биология кафедрасида талабалар атроф муҳитни ҳимоя қилиш қонуниятлари билан танишса, умумий гигиена кафедрасида эса ишлаб чиқариш ва овқатланиш санитария меъёрлари ҳақида маълумотга эга бўладилар.

Соғлиқни сақлаш қонуниятларига алоқадор ҳуқуқий масалалар эса тиббиёт институтининг умумий хирургия ва ички касаликлар пропедевтикасида ўқитилади. Бу ерда талабалар биринчи марта клиник фанлар билан танишиб, тиббиётга алоқадор деонтология муаммола – рига тўғри келиб, биринчи марта врачлик фаолиятида пайдо бўладиган ҳуқуқий масалалар билан яқиндан танишадилар.

Тиббиёт амалиёти нуқтаи назаридан талабалар врачларнинг сири ва уларни жорий қилганлиги учун жавобгарлик масалаларини яқиндан

ўрганадилар ҳамда умуман тиббий ёрдам кўрсатиш, қисман хирургик операция ўтказиш ҳақидаги қоидалар билан танишадилар.

Клиник ва клинко – анатомик конференцияларга қатнашиб, улар врачларнинг хатоси, тиббиёт амалиётида учрайдиган бахтсиз ҳодисалар ҳақида етарлича маълумотга эга бўладилар. Бундан ташқарии, 3 курс талабалари тиббиёт ҳужжатлари билан танишиб, унинг даволаш – профилактик ишлари учун аҳамияти ҳақида ҳам маълумот оладилар.

Бундан ташқари, тиббиёт ходимларининг мажбуриятлари ва жавобгарлиги, ҳуқуқи ҳақидаги айрим ҳолатлар таҳлил қилинади. Бу масалалар ўз навбатида вақтинчалик иш қобилиятини йўқотилишини аниқлаш экспертизасида энг муҳим юридик аҳамиятга эгадир.

Фармокология кафедраси (3 курс)да талабалар рецепт ёзиш қоидалари, дори тайёрлаш, сақлаш ва айрим кучли таъсир қилувчи заҳарли моддаларни тарқатиш каби масалаларнинг ва ҳуқуқий масалалари тўғрисида тушунчага эга бўлиб, кучли таъсир қилувчи наркотик моддалар тайёрланганлиги, бир жойдан иккинчи жойга ташиганлиги, қонунсиз сақланганлиги учун жиноий жавобгарлиги ҳақида аниқ айтиб ўтилади.

Патологик анатомия кафедрасида эса талабалар патологоанатомик хизматининг аҳволи, ўлганлик ҳақидаги врачлик гувоҳномасини тўлғазиш қоидалари, патологоанатомик конференция ўтказиш масалалари билан яқиндан танишадилар. Кафедрада патологоанатомик хизматнинг аҳамияти ва унинг беморларини даволаш ҳамда касаликларни ташҳисининг сифатини оширишдаги роли тўғрисидаги тасаввурга эга бўладилар. Бундан ташқари, талабалар тиббиёт ҳужжатларини қандай тўлғазиш ҳақида ҳам аниқ фикрга келадилар. Ҳуқуқий тушунчага эга бўлибгина қолмасдан, балки патологоанатом билан даволувчи врач ҳамда патологоанатомнинг ўлган беморнинг

қариндошлари орасидаги деонтологик масалага ҳам кафедрада аҳамият берилади.

4—6 курслардаги клиник кафедраларда талабалар касалликларнинг диагностикаси, даволаш ва профилактикаси тўғрисидаги маълумотларга эга бўлиб, у кафедраларда ҳам ҳуқуқий ва деонтологик масалаларга алоҳида аҳамият берилади.

Суд тиббиётида ўқитиладиган масалалар тиббиёт деонтологияси ҳамда тиббиёт ходимлари ўзининг профессионал ва профессионал-мансабий касбига хиёнат қилганда жиноий жавобгарликка тортилиши билан узвий боғлангандир. Бундан ташқари, врачларнинг хатоси, тиббиёт амалиётидаги бахтсиз ҳодисалар ва уларнинг олдини олиш масаласи тўлиқ муҳокама қилинади. Суд тиббиёти фанини ўрганишда, бу фанни ўқитиш СТЭ материални амалиётда кўриш билан чамбарчас боғланган. ҳуқуқий тарбиялаш, олий ўқув юрти кафедраларида фақатгина ўқув дастури билан чегараланибгина қолмасдан, балки катта аудиториядан ташқари ишлар ҳам олиб борилади. Талабалар маълум мавзу бўйича илмий иш олиб борадилар, баъзан ҳуқуқ ва деонтологияга бағишланган симпозиумлар, савол жавоб кечалари, юридик мавзу саволарига жавоблар ва шунингдек «врач ва қонун» мавзусидаги конференцияларга қатнашадилар.

Олий ўқув юртида ҳуқуқий тарбияланган врачга врачлик дипломи берилади ва бунда врачлар «Гиппократ қасамини ичадилар». Гиппократ қасами институтни эндигина тамомлаган врачнинг ўз устози олдидаги, унга мурожаат қилувчи бемор олдидаги ҳамда врачлар сирини сақлаш тўғрисидаги мажбурияти ҳисобланади. Бу қасам беморга ва унинг қариндошларига жисмоний ёки ахлоқий зиён етказишни таъқиқлайди.

Тиббиёт ходимлари ўз касбий мажбуриятлари этик меъёрсининг мажмуаси тиббиёт деонтологияси тушунчасига жамлаштирилади. Де-

онтология бу врач, ўрта ва кичик тиббиёт ходимининг жамият, бемор ва унинг қариндошлари ўз касбдошлари олдидаги бурчи ҳисобланади.

Академик А.Ф.Билибиннинг фикрича, деонтология — тиббиётнинг врач ва врачнинг донолигидир. Врачлик касбининг ўзига хос хусусияти, врачлик фаолиятининг объекти оддий инсон, унинг ҳаёти ва соғлиги ҳисобланади. Бу врачга катта, муҳим жавобгарликни юклайди, чунки одамнинг ҳаёти ва соғлиги унинг учун жуда масъулиятлидир. Одамнинг ҳаёти ва соғлиги учун курашувчи врач, ўз кучи, вақти ва соғлигини ҳеч қачон аямаслиги керак, врачлик эмблемасидаги ёнувчи шаш, одамларга ёруғлик бериб ўзим куяман деган маънони беради. (Николаас Ван Тульп, 1599 — 1674).

Врачлик касбининг иккинчи ўзига хос хусусияти одам организмида учрайдиган касалликларнинг ҳар хил оқимда ўтиши ва жуда ҳам тезраккаб ҳолда индивидуал кўринишга эга бўлиши билан боғлиқ янги-янги диагностик, даволаш усуллариининг пайдо бўлиши, тиббиётта шундай кўплаб илмий маълумотларнинг кўзга ташланишига алоқадор жараёнлар билан доимо ҳабардор бўлиб туришини тақазо қилади.

Врачлик касбининг учинчи хусусияти ҳар кунги қажрамонликдир. Унинг ҳар кунги иши юзлаб ва минглаб инсонларни ҳаётини сақлаб қолишдир.

Врачлик касбининг яна бир муҳим хусусияти бошқа касблардан фарqli ўлароқ, врачнинг ҳар бир хатоси ёки йўл қўйган камчилиги одам учун жуда хавфли оқибатларга олиб келади, ёхуд врачнинг хатоси ёки маъсулиятсизлиги учун касал жавоб беради.

Деонтология қоидаларига амал қилмаслик касал одам, унинг қариндошлари, тиббиёт ходимлари орасида, айниқса даволашнинг оқибати ёмон бўлса келишмовчилик сабабчиси бўлиши мумкин. Тажриба шуни кўрсатадики, тиббиёт деонтология қоидаларига риоя қилинмаса, бу келишмовчилик агар беморни яхши даволаганда ҳам кў-

пинча комиссия муҳокамасининг сабабчиси бўлиши мумкин ва баъзан иш тергов ва суд органлари муҳокамасига тавсия қилиниши мумкин. Бошқа ҳолларда агар даволашнинг оқибати ёмон бўлса ҳам деонтология қоидаларига риоя қилинганда, ўлганнинг қариндошлари кўпинча врачни ҳимоя қилиши мумкин, чунки ўз кўзи билан кўргач, врач қўлидан келган ҳамма ишни қилганлиги ва у бу ўлим учун кучли қайғурганлигини гувоҳи бўлганлигини айтади.

Тиббиёт институтида талабаларни деонтологик тарбиялаш, шунингдек уларни ҳуқуқий тарбиялаш жараёни талабаларнинг бутун ўқув юртида ўқиш пайтида амалга оширилади.

ФУҚАРОЛАР СОҒЛИҒИНИ САҚЛАШ ҚОНУНЧИЛИК АСОСЛАРИ.

Бизнинг мамлакатимизда давлат ва унинг органлари, ташкилотлари ҳамда инсонлар орасидаги ўзаро алоқалар Ўзбекистон Республикаси «Фуқаролар соғлиқини сақлаш» ҳақидаги қонунда ўз ифодасини топган (1996 й.). Бу қонун ҳар бир тиббиёт ходими —нинг қаерда ишлашидан қатъий назар энг муҳим дастур ҳисобланади.

Қонунда XII бўлим бор. Қонуннинг 1 бўлимида қонунга алоқадор маълумотлар келтирилган. Бунда кўрсатилишича, инсонни соғлиқини сақлаш—сиёсий—иқтисодий, ҳуқуқий, ижтимоий, маданий, илмий, тиббий, санитар—гигиеник ва эпидемияга қарши чоралар мажмуаси бўлиб, ҳар бир инсоннинг соғлиқини сақлаш ва мустақамлашга қаратилгандир. Бунда ҳар бир инсоннинг соғлиқини сақлаш Конституция меъёрларига кўра кафолатлангандир.

Бу бўлимда соғлиқни сақлашнинг асосий тамойиллари келтирилган:

- ҳар бир одам ва инсоннинг ҳуқуқини сақлаш зарурлиги;
- фуқаронинг соғлиқини сақлашда профилактик чораларнинг устиворлиги;
- тиббий — ижтимоий ёрдамнинг таъминланганлиги;
- соғлиқини йўқотганда фуқароларни ижтимоий ҳимояланиши;
- давлат ташкилотлари, бошқарув органлари, мулкчиликдан қатъий назар, шунингдек, мансабдор шахслар, инсонларни соғлиқини сақлаш ҳуқуқини таъминлашда жавобгардир;

Фуқарони соғлиқини сақлашнинг қуйидаги вазифалари кўрсатилган:

- инсонларни соғлиғини сақлаш масаласида маҳаллий ўз – ўзини бошқарув органлари жавобгарлиги ўрнатилади;
- соғлиқни сақлашни давлат ва хусусий тузилишидаги ҳуқуқий бошқарилиш; фуқарони соғлиғини сақлаш ҳуқуқини белги – лаш;
- бу ҳуқуқни сақлаш учун аниқ кафолат ўрнатиш; тиббий ва фармацевтик ходимларни ижтимоий ҳимоялаш, уларнинг касбий ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва жавобгарлигини аниқлаш.

II – Бўлимда фуқарони соғлиғини сақлаш давлат органлари бурчини фарқлаш масаласи келтирилган. Давлат органлари бурчига аҳолини соғлиғини сақлашда давлат сиёсатини амалга ошириш киради.

III – Бўлимда мамлакатимизда соғлиқни сақлашни ташкил қилишда асосий қоидалар кўрсатилган. Бу аҳолининг молиявий, санитар – эпидемиологик барқарорлиги, давлат ва хусусий тизи – мини ташкил қилиш, тиббиёт фаолиятида лицензиялаштириш тар – тиби ва шароитлари, тиббий ахлоқий масалалардан иборатдир.

Хусусий соғлиқни сақлаш тизимига даволаш – профилактик ва дори – дармон тарқатувчи корхоналар кириб, уларнинг барча мол – мулклари ўзларининг хусусий мулклари бўлиб, унда ишлайдиган барча тиббий ва фармацевтик ходимлар ҳам хусусий фаолият би – лан шуғулланадилар. Соғлиғни сақлашни хусусий тизимига даво – лаш – профилактик, дори – дармонлар билан шуғулланувчи, ил – мий – текширув корхоналари, маориф ташкилотлари, маблағ билан таъминловчи хусусий корхоналар, жамоат бирлашмалари, шунин – гдек айрим жисмоний кишилар ҳам киради.

Соғлиқни сақлаш тизими хусусий корхоналари учун давла – тимиздаги барча норматив ҳужжатлар қўлланма бўлиб ҳисоблана – ди.

IV – Бўлимда соғлиқни сақлаш соҳасидаги фуқаролар ҳуқуқига алоқадор маълумотлар келтирилган.

Бу ҳуқуқ тиббиёт ташкилотлари, корхоналари, ҳамда хусусий амалиёт билан шуғулланувчи тиббиёт ходимлари фаолиятини таъминлайди.

Бунинг асосида фуқарони соғлиғини сақлаш ҳуқуқининг энг муҳим масаласи ётади. Бу ҳуқуқ атроф муҳитни сақлашни, меҳнат, турмуш, дам олиш, тарбия ва инсонларни ўқитиш, сифатли овқат махсулотларини ишлаб чиқариш ва тарқатиш, аҳолига баб – баровар тиббий – ижтимоий ёрдам беришни таъминлайди.

Ижтимоий ёрдам чоралари профилактик, даволаш – диагностик, реабилитацион, протез – ортопедик, тиш – протез ёрда – ми, ишга яроқсиз ва ногиронларни парвариш кабилар Конститу – цияда аниқ кўрсатилган.

Тиббий – ижтимоий ёрдам давлат ва ижтимоий ҳимоя ташки – лотларида кўрсатилади. Бунда бепул тиббий ёрдам фақатгина дав – лат тиббий ташкилотларида, балки тиббий суғурталанган жойларда амалга оширилади.

V – Бўлимда алоҳида гуруҳ аҳолининг, оила, ҳомиладор хотин ва онанинг, вояга етмаган, кексайган, ногирон, ҳарбий хизмат бурчини ўтовчи, ҳарбий хизматга чақирилувчи, ҳамда қамалганларнинг ҳуқуқлари келтирилган.

Бундан ташқари, қонун фавқулот ҳолатида қолган ва кам таъминланган қолоқ туманлар аҳолисининг ҳуқуқларини ҳам бел – гилайди.

VI—бўлимда кундалик тиббиёт амалиётида учрайдиган масалаларга қаратилган. Бу бўлимда инсонларга тиббий—ижтимоий ёрдам кўрсатишдаги уларнинг қуйидаги ҳуқуқлари кўрсатилган:

- 1) тиббий ва хизмат қилувчи ходим томонидан ҳурмат муносаба—тида бўлиш;
- 2) врачни танлаш, шунингдек, даволовчи ва оилавий врачни танлаш, шартнома ва тиббий суғуртага биноан контракт асосида даволаш—профилактик муассасасини танлаш;
- 3) текширишдан ўтиш, даволаниш, санитар—гигиеник талабга жавобан шароит яратилиши;
- 4) унинг илтимосига консилиум ва бошқа мутахассисларнинг маслаҳатини ташкил қилиш;
- 5) касаллик ва бошқа тиббий муолажалар туфайли оғриқ пайдо бўлган бўлса, уни керакли усул ва дорилар билан камайтиришни сўраш;
- 6) тиббий ёрдам кўрсатишда, ташҳис соғлигининг ҳолати тўғрисидаги айрим айтилган маълумотлар ҳақида сир сақланишини талаб қилиш;
- 7) тиббий муолажа ўз хохиши билан розилиги;
- 8) тиббий ёрдамдан ўз хохиши билан рад қилиши;
- 9) ўзининг соғлиғи, ҳуқуқи ва бурчи ҳақида ахборотнома олиши; беморнинг қизиқиши бўйича унинг соғлиғи тўғрисидаги ахборотни олувчи кишини танлаш;
- 10) ўз хохиши билан тиббий суғурта доирасида тиббий ва бошқа ёрдам олиш;
- 11) тиббий ёрдам кўрсатишда унинг соғлиғига зарар етказилса, етказилган зарарни коплашни талаб қилиш;
- 12) ўз ҳуқуқини химоя қилиш учун беморга адвокат ёки бошқа қонуний вакилни киритиш;

13) беморга дин вакилини киритиш, агар касалхонада бўлса, дин вакилини диний урф—одатларни амалга ошириш учун алоҳида хона ажратиш (бу даволаш муассасининг ички қоидаларини бузмаса).

Юқоридагиларга қарамасдан беморнинг ҳуқуқи жуда кўп, улар орасида катта ва кичик даражаси ажратилмайди. Уларнинг ҳар бири беморнинг ажралмас ҳуқуқларидан бири бўлиб, қонун билан мустаҳкамланган ва соғлиқни сақлаш тизимининг даволаш ва хусусий қисми билан таъминланиши мумкин. Юқорида келтирилган ҳуқуқларнинг бажарилмаслиги ёки етарлича бажарилмаслиги қонунга асосан жавобгарлик ҳисобланиб, бу ҳам беморга етказилган зарарнинг характери ва ҳажмига кўра ҳар хил бўлиши мумкин. Шунга кўра, жавобгар шахс жиноий, административ, тарбиявий, ахлоқий жавобгарликка тортилиши мумкин. Бунда айрим шахс ва ташкилот тиббий фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқидан махрум қилиниши мумкин.

Келтирилган ҳуқуқ меъёрлари тиббиёт ходимлари фаолиятини бошқаришда ахлоқий тарбиявий боғлиқлигини ҳисобга олиш ту—файли амалга оширилиши мумкин.

Афсуски, ҳамма тиббиёт ходимлари ҳам врач фаолиятининг юридик қоидаларини чуқур ҳис қилган ҳолда ёндошмайдилар. Машҳур жарроҳ, академик Н.М.Амосовнинг ёзишича, врачнинг виждонига ишониш керак, чунки ҳеч бир юридик қонун ҳам уни англамаслиги мумкин.

VI—Бўлимда инсонлар соғлиғи ҳақидаги ҳуқуқ ахборотлари алоҳида кўриб чиқилган. Бу ахборотга текширув натижалари ҳақидаги маълумотлар, касаллик топилиши, унинг ташҳиси, оқибати, даволаш усуллари ва у билан боғланган ҳолатлар, тиббий муолажаларнинг вариантлари ва унинг оқибатлари ва ўтказилган даволашнинг натижалари киради.

Қонун шунини алоҳида таъкидлайдики, олинган маълумотлар беморга тушунарли ҳолда махсус тиббиёт атамаларисиз етказилиши зарур. Бу маълумотларни даволловчи врач, бўлим бошлиғи ёки беморни текширишда ва даволашда қатнашган мутахассис врачлар етказишлари мақсадга мувофиқдир.

Қонунда беморнинг соғлиғи тўғрисидаги маълумотлар унинг продасига қарши йўнатилмаган бўлиши керак. Агар касалликнинг ривожланиш оқибати кўнгилсиз ҳолатда бўлганда ҳам касалга ва унинг оила аъзоларига ётиғи билан тушунтирилиши зарур.

Беморга тиббиёт ҳужжатлари (касаллик тарихи, амбулатория картаси, лаборатория ва асбоблар ёрдамида текширув ва бошқалар) билан танишиб чиқиш ҳуқуқи берилган. Бунга врачларнинг сирига алоқадор ҳужжатларни кўрсатиш кирмайди.

Қонунда беморнинг тиббий ёрдам кўрсатилишига розилиғи ҳам кўрсатилган. Тиббий ёрдам кўрсатилишига беморнинг ўз хоҳиши билан розилиғи унинг ўз соғлиғи тўғрисида тўлиғича маълумотга эга эканлиғи ҳисобланади. Ёш болалар ва ўсмирлар, шунингдек, руҳий касалликларга чалинган беморга тиббий ёрдам кўрсатилиши уларнинг оила аъзолари, васийлари, яъни қонуний вакиллари руҳсати билан амалга оширилади. Агар улар бўлмаса, тиббий ёрдам консилиум чақирилиши билан, агар буни имконияти бўлмаса, даволловчи врач руҳсати билан олиб борилади.

Баъзан беморнинг аҳволи оғир бўлса, консилиум чақирилиб, унинг қариндошлари руҳсатисиз, агар консилиум чақиришни имконияти бўлмаса, даволловчи врач даволашни ўтказишни ҳал қилади.

Бемор ёки унинг қонуний вакиллари тиббий ёрдам кўрсатилишини рад қилиш ҳуқуқига эгадирлар. Бунда уларга тушунарли ҳолда бундай рад жавоби оғир аҳволга сабабчи бўлишини айтиш мақсадга мувофиқдир.

Бундай ҳолларда тиббиёт ҳужжатлари (касаллик тарихи, тиббий картаси ва бошқалар) да рад жавоби берилганлиғи ҳақидаги ёзув ёзилиб, бунга бемор ёки унинг қонуний вакиллари имзо чекилади.

Агар беморнинг оила аъзолари ёки қонуний вакиллари 15 ёшгача бўлган болалар ёки руҳий касалликка чалинганларга тиббий ёрдам кўрсатишдан бош тортсалар ва бу беморнинг ҳаётини сақлаб қолиш учун тўсиқ бўлса, бунда тиббиёт муассасаси беморни ҳимоя қилиш мақсадида судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга.

VII—Бўлимда биринчи марта қонунда тиббиёт фаолиятида оилани режалаштириш масаласи кўрсатилган. Туғиш ёшидаги аёлларнинг ҳуқуқи сунъий уруғлантириш ва эмбрионни жойлаштириш масаласига аҳамият берилган. Бундай ҳолат фақатгина тиббиёт муассасасида, шу соҳа бўйича фаолият кўрсатиш учун ҳужжати бўлган тиббий ходим томонидан ёлғиз аёлнинг ёки ҳар иккала оила аъзосининг ёзма равишдаги розилиғи бўлганда ўтказилади.

Бунда аёл киши бу муолажа тўғрисида, унинг тиббий—ҳуқуқий томонидан оқибати тиббий—генетик текширув натижалари ҳақида ва шунингдек, донорнинг миллати ҳамда ташқи белгилари тўғрисидаги маълумотларни билиш ҳуқуқига эга.

Бундай маълумотлар тиббий ёрдам кўрсатувчи врач томонидан берилади. Врач томонидан бажариладиган ишлар врачнинг сирини ҳисобланади. Ноқонуний қилинган иш учун врач жиноий жавобгарликка тортилади.

Қонун аёлларга оналик ҳақидаги масалани ўзи мустақил ҳал қилиш ҳуқуқини беради. Аёл кишининг хоҳиши билан ҳомиладорликни сунъий бузилиши учун 12 ҳафтагача руҳсат берилади. Ижтимоий кўрсатмаси — 24 ҳафтагача, агар тиббий кўрсатма бўлса

ҳамда аёл кишининг розилиги билан ҳомиладорликнинг истаган муддатида амалга оширилади.

Юқорида кўрсатилган қоидалардан бирортасини бузилиши қонунсиз бўлиб, жиноий жавобгарлик ҳисобланади.

VIII — Бўлимда тиббий — ижтимоий ёрдамнинг кафолатланиши келтирилади.

Қонунда айрим турдаги инсонларга тиббий — ижтимоий ёрдам бирламчи санитар, тез ва махсус тиббий ёрдам кўрсатиш кафолатланган.

Бирламчи тиббий — санитар ёрдам тушунчасига, биринчидан жуда кўп тарқалган касалликлар, жароҳатланишлар, заҳарланишлар ва бошқа тез ёрдам ҳолатлари; иккинчидан, санитар — гигиеник ва эпидемиясини олдини олиш; учунчидан, оилани, оналикни, оталикни ва болаликни сақлаш масалалари киради.

Қонунда тиббиёт муассасалари томонидан бирламчи тиббий — санитария ёрдами ва санитар — эпидемиологик хизматни амалга ошириши келтирилган.

Агар беморга ёки жабрланувчига унинг ҳаёти хавф остида бўлса, унга тезликда тиббий ёрдам кўрсатилиши зарур бўлса, те тиббий ёрдам машинаси чақирилади. Бундай ёрдамни барча тиббий — профилактик муассасалар, тиббиёт ходимлари, шунингдек бошқа кишилар, қонун бўйича ёки махсус қоидага асосан бирламчи ёрдам кўрсатишлари зарур.

Агар одамни ҳаёти хавф остида бўлса, тиббиёт ходими беморни яқиндаги даволаш муассасасига олиб бориш учун истаган транспортдан фойдаланиши мумкин. Агар мансабдор шахс ёки транспортни эгаси бундан бош тортсалар жиноий жавобгарликка тортиладилар.

Агар беморга ёрдам кўрсатиш учун махсус диагностик текширув усуллари, даволаш усуллари ҳамда махсус мураккаб текширув асбоблари талаб қилинса махсус тиббиёт ёрдам кўрсатилади.

Бундай ёрдам махсус билим ва тажрибага эга бўлганлиги ҳақидаги хужжатга эса бўлган мутахассис — врачлар томонидан амалга оширилади.

Махсус ёрдам учун харажатлар давлат томонидан ва беморнинг шахсий маблағи тўғрисида амалга оширилади.

Агар беморлар атрофдагилар учун хавfli касалликлар билан касалланган бўлсалар, керакли даволаш — профилактик муассасалар томонидан тиббий — ижтимоий ёрдам кўрсатилади.

Биринчи марта беморга бепул ёки кам ҳақ тўлаш орқали ёрдам кўрсатилса, кейин иккинчи марта — фақат бепул хизмат кўрсатилади.

Айрим ҳолларда даволаб бўлмайдиган оғир беморлар ўлимини тезлаштиришни сўрайди. Бунга эвтаназия дейилади. Қонун тиббиёт ходимига қандайдир йўл ёки моддалар билан буни амалга оширилиши ҳамда ҳаётини сунъий йўл билан тўхтатилиши тақиқлайди. Агар бу қонун бузилса, тиббий ходими жиноий жавобгарликка тортилиши кўрсатилган.

Беморни эвтаназияга ҳуқуқи доимо кенг жамоатчилик орасида: тиббиёт ходимлари, руҳшунослар, ҳудуга сифинувчилар ва бошқалар мулоқатга сабабчи бўлмоқда. ҳаётдан умидини узган беморларга эвтаназияни тақиқлаш тўғрисида қарама — қарши фикрлар пайдо бўлганлигини ҳам таъкидламоқчимиз. Аммо бундай мулоқатларни таъсир қилувчи қонунга риоя қилишни алоқаси йўқ.

Қонунчилик одамдан трансплантация учун орган ва тўқималарни олишни таъкидламайди. Бу тўғрисида махсус қонун

чиқарилган. Қонунда олинган орган ва тўқималар сотилиши ҳамда бойиш манбаи бўлмаслиги керак.

Орган ва тўқималарни олишда одамни аниқ ўлганлигини гувоҳи бўлиш талаб қилинади. Буни ҳал қилиш, ўлимнинг сабаби ва ташҳисини аниқлаш учун мурда патолого-анатомик текширувдан ўтказилади. Мурданинг қариндошларини ёзма кўрсатмасига биноан агар мурдада жароҳатланиш белгилари бўлмаса у кесилмаслиги мумкин. Баъзан қариндошларининг талаби бўйича мурдани кесиб кўришда унинг розилиги билан бошқа мутахассис таклиф қилиниши, айрим ҳолларда мустақил тиббий экспертиза ўтказилиши мумкин.

IX – Бўлимда бир неча экспертиза ўтказиш кўзда тутилган: вақтинча иш қобилиятини йўқотилиши, тиббий-ижтимоий, ҳарбий-врачлик, суд-тиббий, суд-психиатрия экспертизалари ва бошқалар. Шулар орасида суд тиббиёти экспертизаси ўтказиш соғлиқни сақлаш тизимининг таркибий қисми ҳисобланади.

X – Бўлимда тиббиёт ва фармацевтик ходимларнинг ҳуқуқлари кўриб чиқилади. Тиббий ва фармацевтик фаолият билан бу соҳада олий ва ўрта маълумотга эга бўлган ходимлар шуғулланиш ҳуқуқига эгадирлар. Бундай соҳада ишлаш учун бу соҳа бўйича тайёргарликдан ўтганлик учун керакли ҳужжат ва бу соҳада ишлаш ҳуқуқига эгаллиги тўғрисида лицензия талаб қилинади. Ҳужжат-сертификат аспирантурани ва клиник ординатурани тамомлагандан кейин берилади ва шунингдек инсонларни соғлиғини сақлаш соҳасидаги қонунчилик билан хабардор бўлганда берилади.

Бу соҳа бўйича 5 йил ишламаган ходим фақатгина қайтадан тайёргарликдан ўтгач, унга ишлаш учун руҳсат берилади. Агар тиббий ва фармацевтик фаолият билан қонунсиз шуғулланса, жиний жавобгарликка тортилади. Бундай қоидалар давлат соғлиқни

сақлаш тизимида ва шунингдек, хусусий тиббий амалиёт билан шуғулланувчи тиббий ва фармацевтик фаолият билан шуғулланувчилар учун таъаллуқдир.

Халқ табobati билан шуғулланиш ҳуқуқини олишнинг алоҳида тартиби ҳам қонунда кўрсатилган. Қонун даволовчи ва оилавий врач тўғрисида ҳам тушунча беради. Амбулатор – поликлиник ёки касалхонада кузатиш ва даволаниш учун беморга тиббий ёрдам ёрдамчи кўрсатувчи киши биринчи врач бўлса, оила аъзоларига махсус кўп поғонали тайёргарликдан ўтган бирламчи тиббий санитар ёрдам кўрсатувчи ҳам врач ҳисобланади.

Қонун даволовчи врачнинг вазифаларини белгилайди:

- даволовчи врач даволаш ташкилоти (бўлими) ёки беморнинг танлашига қараб тайинланади;
- беморнинг талабига кўра даволовчи врачни бошқа врач билан алмаштириш мумкин;
- беморни ўз вақтида текширишни ва малакали даволашни таъқил қилади;
- беморнинг соғлиғи тўғрисида маълумот беради;
- бемор ёки унинг қонуний вакиллари талабига кура маслаҳатчи врач ёки консилиум чақиради;
- иш қобилиятини йўқотганлиги тўғрисидаги варақани 30 кунгача ўзи мустақил беради;
- агар бемор даволаш-профилактик муассасасини тартиб-қоидабини бузган бўлса, даволовчи врач уни кузатиш ва даволашдан бош тортиши мумкин (бунда кўпинча бўлим бошлиғи билан маслаҳатлашилади), агар бу беморнинг ва атрофдагиларнинг соғлиғи ҳамда ҳаётига хавф туғдирмаса.

Агар даволовчи врач ўз касбини ситқидилдан бажармаса, қонун олдида жавобгар ҳисобланади.

Диплом олиш пайтида врач қасамёд қилади. Врач қасамини қонун чиқарувчи органлар тасдиқлайди. Агар бу қасамёд риоя қилинмаса, врачлар қонун олдида жавобгардирлар. Қонунда тиббий ва фармацевтик ходимларнинг тиббий ва амалий фаолиятининг шаклланиши ва уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мақсадида касбий тиббий ва фармацевтик ассоциация тузиш зарурлиги кўрсатилган.

Қонунчиликда тиббий ходимларни ижтимоий ва ҳуқуқий ҳимоя қилиш, шунингдек меҳнатини баҳолаш ва ҳар хил усуллар билан қоплаш масалалари ҳам кўриб чиқилган. Бу бўлимда тўлиғича врачларнинг сири тўғрисидаги масала келтирилган. Врачнинг сирига тиббий ёрдам учун мурожаат масаласи, соғлигининг ҳолати, ташҳис, беморни текшириш ва даволашлар киради.

Врачнинг сирига алоқадор маълумотлар бор ёки унинг қонуний вакиллари розилигисиз қуйидаги ҳолларда ошкор қилиниши мумкин.

- ўзини хоҳишини билдира олмайдиган беморни текшириш ва даволаш тартибини аниқлаш учун;
- юқумли касалликлар ва заҳарланишни бирданига таркалиш хавфи туғилса;
- тергов органлари томонидан текширув ишлари ёки суд жараёнида керакли материаллар талаб қилинса;
- қонунсиз таъсирлар натижасида беморнинг соғлиғига зиён келтирадиган бўлса;
- вояга етмаган, 15 ёшгача бўлган болаларга ёрдам кўрсатишида унинг оила аъзолари ёки қонуний вакиллари ахборот бериши учун.

Врачнинг сири ҳисобланган маълумотларни қонун бўйича эшитган одам тиббий ва фармацевтик ходимлари билан баб-

баравар, беморга келтирилган зарарни ҳисобга олиб, врачларни сирини тарқатаётганлиги учун тартибий, административ ва жиноий жавобгарликка қонун бўйича тортиладилар.

XI—Бўлимда инсонлар соғлиғини сақлаш бўйича халқаро келишув масаласига эътибор берилган.

XII—Бўлимда инсонларни соғлиғига зиён етказилган жавобгарлик масаласи келтирилган.

Бунда етказилган зиённи (шунингдек, ахлоқий зарар) қоплаш асослари кўрсатилган бўлиб, инсонларга тиббий ёрдам кўрсатишдаги харажатларни қоплаш тартиби, жабрланувчининг қонунга қарши ҳаракатлар туфайли олган зарари, инсонларнинг соғлиғини сақлаш ҳуқуқини бузилиши туфайли тиббий ва фармацевтик ходимларнинг жавобгарлиги, шунингдек, инсонларни соғлиғини сақлаш ҳуқуқини бузилишига нисбатан шикоят қилиш ҳуқуқига эгаллиги кўрсатилган.

Бу ҳолатнинг хусусий масалалари бошқа қонунчилик меъёрларида, яъни жиноят, фуқаролик ва бошқа қонуниятларда келтирилган.

Фуқароларнинг соғлиғини сақлаш давлатимиз сиёсатидаги устивор йўналиш бўлиб, у тегишли қонунлар ҳамда бошқа меъёрий актлар билан кафолатланади. Фуқароларнинг мазкур ҳуқуқларининг бузилиши ҳуқуқий жавобгарликка олиб келади.

Мустақил Ўзбекистонда демократик давлат, ҳуқуқий жамиятнинг шаклланиши, соғлиқни сақлаш соҳасидаги ислохотлар тиббиёт ходимлари фаолиятига алоҳида талаблар қўймоқда. Хусусан, тиббий фаолиятининг ҳуқуқий меъёрлари, фуқароларнинг соғлиқни сақлаш соҳасидаги ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш муаммолари муҳим сиёсий, ижтимоий аҳамият касб этади.

Врач ва бошқа тиббиёт ходимларининг ногўғри ҳаракатлари фақатгина маъмурий танбеҳ, жамоа эътирози учун балки уларнинг ҳуқуқий жавобгарликка тортилишга ҳам асос бўлиши мумкин.

Врачларнинг ҳуқуқий тайёргарлиги йўқлиги ёки талаб даражасида бўлмаслиги соғлиқни сақлашга зиён келтириб, ушбу соҳадаги қонунчиликни таъминлашга салбий таъсир кўрсатади. Бу эса ўз навбатида врачлар фаолиятига нисбатан кўпроқ эътироз, шикоятларнинг вужудга келиши, баъзан эса уларнинг жиноий жавобгарликка тортилиши каби нохуш, мураккаб ҳолларга олиб келади. Бинобарин, тиббий фаолияти билан боғлиқ ҳуқуқий масалаларни билмаслик жавобгарликдан озод этмайди.

Тиббиёт ҳуқуқи фани — даволаш, диагностика, профилактика тадбирларини ўтказишда фуқаро ҳамда даволаш муассасаси, бемор ҳамда тиббиёт ходими ўртасидаги муносабатларни, уларнинг ҳуқуқ, мажбурият ва маъсулиятларни белгилловчи, тартибга солувчи меъёр, қоидалар мажмуаси бўлиб, унинг асосий мақсади тиббиёт ҳуқуқи бўйича, тиббий фаолиятнинг ҳуқуқий меъёрлари ҳақида назарий билим ва кўникмалар ўзлаштиришдир.

Мамлакатимизда соғлиқни сақлаш соҳасидаги қонунчилик асосларини ўрганиш ушбу фаннинг асосий вазифаларидан биридир.

Бу соҳадаги қонунчилик асосларни Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳамда «Фуқаролар соғлиқни сақлаш тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси қонуни ташкил этади.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 18—моддасида жинси, миллати, ирқи, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий ҳолатидан қатъий назар барча фуқароларнинг бир хил ҳуқуқ ва эркинликка эгаллиги, қонун

идида тенглигига эътибор қилинган. Зеро, фуқаролар ва Давлат Ушаро ҳуқуқ ҳамда маъсулият билан боғлиқдир (19—модда).

Фуқароларнинг иқтисодий ҳамда ижтимоий ҳуқуқлари қаторида барчанинг малакали тиббий хизмат олиш ҳуқуқи (40—модда) ҳам келтирилган.

Таъкидлаш лозимки, фуқароларнинг ҳуқуқ, эркинликлари давлат томонидан таъкидланиб (43—модда), ҳар бир кишига унинг ҳуқуқ эркинликларининг суд ҳимояси кафолатланган (44—модда).

Бу соҳадаги қонунчилик негизи ҳисобланадиган ҳужжат қонун — «Фуқаролар соғлиғини сақлаш тўғрисидаги» Ўзбекистон Республикасининг қонунидир. У мамлакатимиз Парламенти томонидан 1996 йил 29 августда қабул қилинган ва 14 сентябрда кучга кирган.

Мазкур қонун сўзсиз аввалги аналоглардан устун бўлиб, унда дунё қонунчилик амалиёти тажрибаси иноватга олинган, демократик тамойиллар, инсон ҳуқуқларига доир халқаро меъёр, талаблар ўз аксини топган.

Шу билан бирга қонунчилик узлуксиз такомиллашган жараён эканлиги, конкрет тарзда олинган ҳар бир қонун давлат ривожининг асосан муайян бир даврини ифодалашини назарда тутган ҳолда мазкур маърузада ҳозирги кун нуқтаи назаридан айрим муаммоли кўринган ҳолатларга чуқурроқ тўхталишни лозим деб ҳисоблаймиз.

Башарти давлатимиз, жамиятимиздаги сўнгги даврда кузатилаётган. сиёсий, иқтисодий, ижтимоий соҳалардаги ўзгаришлар қонунчиликда ҳам ўз ифодасини топиши зарур.

Қонуннинг биринчи бўлимида («Умумий қоидалар») фуқаролар соғлиғини сақлаш тўғрисидаги қонунчиликнинг асосий вазифаси (2—модда) келтирилган:

1) фуқароларнинг соғлиқни сақлашга доир ҳуқуқлари давлат томонидан кафолатлаштирилиши таъминлаши;

2) фуқароларнинг соғлом турмуш тарзини шакиллантириши;

3) давлат органлари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар жамоат бирлашмаларининг фуқаролар соғлиқни сақлаш соҳасидаги фаолиятини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиши.

Бинобарин, фуқаролар соғлиғини сақлаш ҳар бир инсоннинг жисмоний ва руҳий соғлиғини сақлаш ҳамда мустаҳкамлаш, унинг узоқ йиллар фаол ҳаётини таъминлаш, саломатлиги йўқотилганда унга тиббий ёрдам кўрсатишга қаратилган сиёсий, иқтисодий ҳуқуқий, ижтимоий, маданий, тиббий ва бошқа чора-тадбирларнинг мажмуасидир.

Фуқаролар соғлиғини сақлаш фақат тиббиёт ходимларининг вазифаси деб ёндошини мутлақо нотўғри ва зарарлидир. Афсуски ҳозирча бу ҳолатни баъзан кузатиш мумкин. Кўпгина олимларнинг фикрича, инсон саломатлигини белгилловчи омилларнинг тахминан 18—20 фоизи — ирсий хусусиятлар, 18—20 фоизи — экологик омиллар, 48—52 фоизи — турмуш тарзи ва, ниҳоят, 8—10 фоизи унинг кўрсатилиши мумкин бўлган тиббий ёрдамнинг кўлами, сифати билан боғлиқ бўлиши мумкин. Бундан келиб чиққан ҳолда фуқаролар орасида тиббиёт ходимлари, авваломбор, бўлажак амалиёт врачлари тегишли чуқур тушунтириш ишларини олиб бориш орқали фуқароларнинг тиббий маданияти ва саводини маълум даражада кўтариш даркор.

Қонунда фуқаролар соғлиғини сақлашнинг асосий тамойиллари келтирилган (3-модда):

1) инсон ҳуқуқларига тўлиқ риоя қилиниши;

2) аҳолининг барча қатламлари тиббий ёрдамдан баҳраманли бўла олиши;

3) профилактика чора — тадбирларининг устуңлиги;

4) соғлиғи йўқотилганда ижтимоий ҳимоя қилиниши;

5) тиббиёт фанининг амалиёт билан бирлиги.

Қонунчиликда соғлиқни сақлашнинг давлат, хусусий ва бошқа шакл тизимлари кўзда тутилган. Зеро, қонунда давлат бюджети ҳисобидан таъминланадиган соғлиқни сақлаш тизимининг давлат — профилактика муассасалари аҳолига давлат томонидан кафолатланган тиббий хизматни бепул кўрсатади деб эътироф қилинган. Бепул тиббий хизмат ҳажми ва тартиби қонунчилик билан белгиланиши лозим (8-модда).

Фикримизча, ҳар бир давлат тизимига тегишли даволаш — профилактика муассасасида қонуннинг мазкур талаби изчил bajarилиши лозим. Давлат томонидан кафолатланган бепул тиббий хизмат турлари, ҳажми ва тартибга доир маълумотлар тўлиқ ва аниқ бўлиши шарт. Бу эса ўз навбатида фуқароларнинг норозилиги, эътирозлари, тиббиёт ходимларининг касб ҳуқуқбузарликлари вужудга келишини олдини олади.

Қонуннинг иккинчи бўлимида фуқаролар соғлиғини ҳуқуқий муҳофазалаш масалалари ёритилган. Жумладан, барча фуқаролар соғлиғини сақлаш борасида тенг ва дахлсиз ҳуқуқга эгаллиги, уларда касалликларнинг ҳар қандай шакллари борлигидан қатъий назар камситишдан ҳимоя қилиниши давлат томонидан кафолатланган — лиги эътироз қилинган (13-модда).

Оила соғлиғини сақлаш қонунда алоҳида ўрин тутаяди. Ҳар бир оила ўзига оилавий шифокорни танлаш ҳуқуқига эгадир (18-модда). Бу меъёр оилавий поликлиникалар, қишлоқ врачлик пунктлари фаолиятида сўзсиз бажарилиши лозимдир.

Шу билан бирга давлат тизими муассасаларида оилага таа-луқли масалалар бўйича бепул маслаҳатлар олиш ҳуқуқи қай-этилган.

Қонуннинг ушбу талаби ҳозирги кунда никоҳдан олдин ўткази-зилаётган тиббий кўрик масалаларига ҳуқуқий аниқлик, изчиллик киритишни тақозо этади.

Қонунда вояга етмаганлар, ҳарбий хизматчи ва хизматга чақирилувчилар, нафақахўрлар, ногиронларнинг ҳуқуқлари, уларга берилган имтиёзлар алоҳида ёритилган (19–22 – моддалар).

Барча ривожланган давлатлардаги каби қонунда бемор ҳуқуқлари кенг ва аниқ берилган бўлиб, улар халқаро мезонларга тўлиқ жавоб беради (24 – модда):

- тиббиёт ходимлари ва хизмат кўрсатувчи ходимларнинг ҳурмат ва меҳр – мурувват кўрсатишлари;
- шифокорни ва даволаш – муассасасини танлаш;
- санитария – гигиена талабаларига жавоб берадиган шароитда текширувдан ўтиш, даволаниш ва парвариш қилиниш;
- Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги белгилаб қўйилган тартибда ўз илтимосига кўра бошқа мутахассисларнинг консилиум қилиш ва улардан маслаҳатлар олиш;
- тиббий ёрдам сўраб мурожаат қилганлиги, соғлиғининг ҳолати, қўйилган ташҳис тўғрисидаги маълумотлар ҳамда уни текшириш ва даволаш чоғида олинган бошқа маълумотлар сир сақланиши;
- тиббий аралашувга ўз ихтиёри билан розилик бериш ёки уни рад этиш;
- ўз ҳуқуқи ва бурчлари хусусида ҳамда соғлиғининг ҳолати ҳақида маълумот олиш, шунингдек, соғлиғининг ҳолатига доир маълумотларни унинг манфаатини кўзлаган ҳолда берса бўладиган шахсларни танлаш;

- ихтиёрий тиббий сугурта доирасида тиббий ва бошқа хил хизматлардан фойдаланиш;
- тиббий ёрдам кўрсатиш вақтида соғлиғига зарар етказилган тақдирда кўрилган зарарнинг ўрни қонун ҳужжатларида белги-ланган тартибда қопланиши;
- ҳуқуқни ҳимоя қилиш учун ҳузурига адвокат ёки бошқа қонуний вакил қўйилиши.

Ҳуқуқлари бузилган тақдирда бемор ёки унинг қонуний ва-кили бевосита даволаш – профилактика муассасасининг раҳбари ёки бошқа мансабдор шахсга, юқори бошқарув органига ёки судга шикоят билан мурожаат қилиши мумкин.

Тан олиш лозимки, ҳозирги кунда барча муассасаларда ҳам юқорида келтирилган бемор ҳуқуқларини тўлиқ таъминлаш бироз муаммолидир. Зотан, тиббиёт ходимлари, авваломбор врачлар, мазкур ҳуқуқларнинг тўла риоя қилинишига интилишлари лозим. Бу борада тегишли тушунтириш ишларини олиб бориш фойдадан холи бўлмас эди.

Қонунга мувофиқ барча тиббий муолажалар беморнинг ро-зилиги билан ўтказилиши лозим. Фақат 14 ёшга тўлмаган шахс-ларга ва қонунда белгиланган тартибда муолажага лаёқатсиз деб топилган фуқароларга нисбатан розилик уларнинг қонуний вакил-лари томонидан берилади. (26 – модда).

Башарти, қонунда ушбу розилик қандай шаклда (оғзаки, ёз-ма) берилиши кўрсатилмаган. Шу сабабли, фикримизча, тас-диқланган тиббий ҳужжатлар (касаллик тарихи, амбулатор карта ва ҳ.з.) шаклларга бемор ҳуқуқлари ҳақида маълумотлар сақланган тилҳатни киритиш ва тиббий хизмат кўрсатишнинг дастлабки босқичида беморни улар билан таништириш, имзосини олиш врачлик ишига анча қулайлик берар эди.

Қонунда тиббий муолажага норозилик бўлган тақдирда, ёзма раднома олинishi кўзда тутилган. Шу билан бирга атрофдагиларга хавф туғдиради касаллик ҳолатларида тегишли тиббий ёрдам фуқароларнинг розилигисиз кўрсатилиши мумкин. (28 модда).

Фуқароларга тиббий—ижтимоий ёрдам кўрсатиш борасида қонун бирламчи тиббий—санитария, шошилич, тез ва иқтисослашган ёрдамлар фарқланади.

Давлат соғлиқни сақлаш тизими, ижтимоий таъминот, жамоат бирлашмаларининг муассасалари кўрсатадиган бирламчи тиббий—санитария ёрдами тиббий хизмати кўрсатишнинг асосий, қулай ва бепул тури бўлиб, қуйидагиларни ўз ичига олади:

■ Энг кўп тарқалган касалликлар, шикастланиш, заҳарланиш ва шошилич ёрдам талаб этиладиган бошқа ҳолатларни даволаш—ни;

■ Санитария—гигиенага доир ва эпидемияга қарши чора—тадбирлар, энг муҳим касалликларнинг тиббий профилактикасини ўтказишни;

■ Оилани, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш тадбирларини, турар жойларда фуқароларга тиббий—санитария ёрдами кўрсатиши билан боғлиқ бошқа чора—тадбирлар кўришни.

Хусусий ва бошқа хил соғлиқни сақлаш тизимларининг муассасалари томонидан кўрсатиладиган бирламчи тиббий—санитария ёрдами шартнома асосида амалга оширилади.

Бирламчи тиббий—санитария ёрдами кўрсатишнинг ҳажми ва тартибини Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги белгилайди.

Фуқаролар соғлиғини сақлаш тизимининг ҳар қандай даволаш профилактика муассасасида шошилич тиббий ёрдам олиш ҳуқуқига эга.

Тиббиёт ва фармацевтика ходимлари фуқароларга шошилич тиббий ёрдам кўрсатишдан бўйин товлаганлик, шунингдек, фуқароларнинг соғлиғига етказилган зарар учун қонунга мувофиқ жавобгар бўладилар.

Фуқароларнинг ҳаёти хавф остида бўлган тақдирда тиббиёт ходимлари уни даволаш—профилактика муассасасига олиб бориш учун ҳар қандай транспорт туридан фойдаланиш ҳуқуқига эга.

Демак, бирламчи тиббий—санитария ва шошилич ёрдамлар фуқароларга давлат томонидан кафолатланган, асосан давлат тизимидаги соғлиқни сақлаш муассасаларида амалга ошириладиган бепул тиббий хизмат турлари эканлигини доимо назарда тутиш лозим. Булар билан пуллик, шартномавий тиббий хизмат кўрсатиш ўртасидаги чегаранинг ҳамиша аниқ, равшан ҳамда ошкор бўлиши ўша муҳим ижтимоий аҳамиятга эгадир.

Қонуннинг тўртинчи бўлимида тиббий экспертиза турлари қаторида меҳнатга вақтинча лаёқатсизликнинг экспертизаси, тиббий—меҳнат, ҳарбий—тиббий, суд—тиббий ва суд—психиатрия экспертизалар масалалари ёритилган. Зеро, илк бор соғлиқни сақлаш бўйича қонунчиликда патолого—анатомик текширувлар ўтказиш ўз аксини топади (40—модда).

Патолого—анатомик тадқиқотлар соғлиқни сақлаш муассасаларида одам ҳаётлигида ҳамда ўлгандан сўнг ташҳис қўйиш (биопсия ва аутопсия), шунингдек, клиник шароитда ташҳис қўйиш ва касалликни даволаш ишларининг тўғри олиб борилганлигини назорат қилиш, ўлим сабаблари ҳақида аниқ маълумотлар олиш мақсадида ўтказилади.

Шу ерда бир муаммо устида тўхталиш лозим. 40—модданинг 2—қисмида «Одамнинг ўлган вақтини аниқлаш тартиби Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан белгиланади» деб кўрсатилган. Афсуски, ҳозирча мазкур тартиб ишлаб

чиқилмаганлиги сабабли ўлим содир бўлиши туфайли реанимация тадбирларини тўхтатилиши аниқ ва тўғри ҳуқуқий баҳо бериб бўлмайди. Бу эса ўз навбатида мазкур масалада врачлар, асосан реаниматологлар томонидан турли ёндошиш ҳам талқинга олиб келади. Баъзан эса асоссиз равишда врачнинг ўз вазифасини умуман ёки тўлиқ бажармаслик ёки бемор ҳаётини хавф остида қолдириш бўйича жиноий жавобгарликка тортилишига сабаб бўлиши мумкин. (ЎЗР жиноят кодекси, 116–117 модда).

Қонунда тиббиёт ва фармацевтика ходимларига алоҳида бўлим бағишланган. Унга кўра тиббиёт ва фармацевтика фаолияти билан фақат тегишли олий ёки ўрта махсус тиббиёт ўқув муассасаларини тугаллагани ҳақида дипломи бор шахсларгина шуғулланиши мумкин. Тиббиёт ва фармацевтика фаолиятининг айрим турлари учун дипломдан ташқари лицензия ҳам зарур (41–модда).

Бу ерда 3 масала устида тўхталиш зарур:

Биринчидан, ушбу фаолият билан ноқонуний шуғулланувчи шахслар қонунга мувофиқ жавобгар бўлиши қайд этилган. Аммо Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексида бундай жавобгарлик кўзда тутилмаган (аввалги Кодексида — 223 модда «Ғайриқонуний врачлик фаолияти билан шуғулланиш»). Амалдаги Кодекснинг «Хўжалик фаолияти соҳасидаги жиноятлар» қисмида келтирилган. 190–модда (фаолият билан лицензиясиз шуғулланиш) мазкур ҳолатнинг моҳияти ва мазмунини тўлиқ акс этирмайди.

Иккинчидан, қонуннинг ушбу ҳолатида ноанъанавий тиббиёт, яъни халқ табobati етарли даражада ёритилмаган.

Ва ниҳоят, тиббиёт ва фармацевтика ходимларининг ҳуқуқлари, уларнинг ҳуқуқий ва ижтимоий химояси масаласи ҳам амалдаги қонунчиликда ўз ифодасини топмаган. Башарти, тиббиёт

ходимларининг ҳуқуқ, мажбурият ва масъулиятларини аниқ белгилаш бемор ҳуқуқларини тўлиқ таъминлаш, касб ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда муҳим омил ҳисобланади.

Қонуннинг 42–моддасига биноан хусусий тиббиёт амалиёти билан шуғулланиш учун тегишли диплом ва танлаган фаолияти тури бўйича лицензия бўлиши мумкин. Бинобарин, ушбу моддада тиббий ёрдам кўрсатиш сифатини назорати (лицензия берган орган, профессионал тиббиёт уюшмалари, маҳаллий давлат ҳокимияти идоралари томонидан), руҳсатноманинг тўхтатилиши (лицензия берган орган, суднинг қарори билан) масалалари тўла ва аниқ берилган. Бу эса ўз навбатида хусусий тиббиёт амалиёти билан шуғулланувчиларнинг иш сифатини назорат қилиб бўлмайди деган сохта тушунча, фикрларнинг асоссиз эканлигидан далолат беради.

Қонуннинг сўнгги «Яқунловчи қондалар» қисмида Ўзбекистон Республикаси шифокори қасамёдининг матни, шифокор сири ҳақида тушунчалар келтирилган.

Нима учундир рус тилидаги матнда фақат врач олинган булиб, бошқа тиббиёт ходимлари четда қолган.

Ваҳолангки, мантикга биноан шифокор қасамёди, сири тушунчалари, талаблари барча тиббиёт ходимларига таъаллуқлидир.

Шифокор сири ҳисобланган маълумотларни фуқаро ёки унинг қонуний вакилининг розилигисиз қуйидаги ҳолатларда бериш мумкин:

- ахволи оғирлиги туфайли ўз хохиш–идорасини билдира олмайдиган фуқарони текшириш ва даволаш мақсадида;

- юқумли касалликлар тарқалиши, ялпи заҳарланиш хавфи таҳдид солганида;

■ тергов ёки суд текшируви ўтказилиши муносабати билан суриштирув ва тергов органларининг, прокуратура ва суднинг сўрови бўйича;

■ ўн тўрт ёшга тўлмаган вояга етмаган шахсга ёрдам кўрсатилаётган унинг ота-онаси ёки уни қонуний вакиллари хабардор қилиш учун;

■ фуқаронинг соғлиғига ғайри-қонуний ҳатти-ҳаракатлар ёки бахтсиз тасодиф натижасида зарар етказилган деб гумон қилишга асослар мавжуд бўлганида;

Зеро, сўнгги ҳолатда тегишли ҳуқуқ тарғибот идораларига ўз вақтида маълумот бермаслик «жиноятни яшириш ёки у ҳақида хабар бермаслик» жиноят сифатида (Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси, 241-модда) баҳоланишини доимо назарда тутиш зарур.

Қонун фуқаролар соғлиғига зарар етказилган ҳолларда уни ўрнини белгиланган тартибда қопланишини кўзда тутати. Бинобарин, зарар ўрнини қоплаш тиббиёт ва фармацевтика ходимларини қонунга мувофиқ тегишли интизомий, маъмурий ва жиноий жавобгарликдан озод этмайди (46-модда).

Таъкидлаш лозимки, тиббий ёрдам кўрсатиш билан боғлиқ моддий ва маънавий зарар масалаларини кўриб чиқишда нафақат Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик кодекси, балки «Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги» Ўзбекистон Республикасидаги қонунда (1996 йил 26 апрель) белгиланган талаб, меъёрлар қўлланилади. Чунончи, сўнгги ҳолатда бемор истеъмолчи, тиббиёт ходими эса истеъмол қилинган хизматнинг яратувчиси тарзида қабул қилинади.

Шундай қилиб, мамлакатимиздаги соғлиқни сақлаш соҳасидаги қонунчилик асослари демократик давлат, ҳуқуқий, очиқ жа-

нинг, инсон ҳуқуқларини ҳар томонлама таъминлаш талаб, меъёрларига тўлиқ жавоб беради. Айрим муаммоли ҳисобланган ҳолатларни бартараф этиш бу соҳадаги қонунчиликни мукаммалашуви ва ривожланишига хизмат қилади.

ТИББИЙ ЁРДАМ КЎРСАТИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Бизнинг давлатимизда ижтимоий масалалар орасида халқ соғлиғи учун масъулиятдан бошқа муҳим вазифа йўқлиги белги-ланган бўлиб, шунинг учун ҳам ҳукуматимиз соғлиқни сақлаш ва уни ҳар томонлама ривожлантириш масаласига доимий ғамхўрлик қилиб келмоқда.

Мамлакатимизда соғлиқни сақлашни асосий тамойилларига давлат характерига эга бўлиши; ижтимоий—гигиеник ва профи-лактик йўналиши; режалаштирилганлиги ва бирлиги; тиббий ёр-дамнинг ҳамма учун бир хиллиги; фан билан амалиётнинг боғлиқлиги ва аҳолининг соғлиқни сақлаш ташкил қилишда фаол иштироки ва бошқалар киради.

Ҳалқимизнинг соғлиғини сақлаш ҳуқуқи Ўзбекистон Респуб-ликаси Конституциясининг 40—моддасида кўрсатилган. Бу давлат соғлиқни сақлаш ташкилотлари томонидан малакали тиббий ёрдам олиш ҳуқуқини таъминлайди; инсонлар соғлиғини мустаҳкамлаш ва даволаш учун даволаш муассасаларини кенгаштириш; ишлаб чиқариш санитарияси ва техника хавфсизлиги қайта кўриб чиқиш ва ривожлантириш; кенг профилактик ишларни олиб бориш; атроф муҳитни соғломлаштириш; ёш авлодни соғлиғи учун маъсулиятли-лик ва уни касалликларни камайтириш ва олдини олиш ҳамда аҳолини актив фаолияти ва узоқ умр кўришини таъминлаш ҳуқуқларини белгилайди.

«Аҳолини соғлиғини сақлаш» тўғрисидаги Ўзбекистон Рес-публикасининг 1996 йилдаги қонунида мамлакатимизда соғлиқни сақлашни қайта ислоҳ қилиш, профилактик йўналишни ривож-лантириш, жароҳатланишлар ва касалликларни олдини олишнинг самарали чора—тадбирларини амалга ошириш, атроф муҳитни

соғломлаштириш, иш, турмуш ва дам олиш шароитларини яхшилаш масалалари кўрсатилган.

Қонуннинг 23—моддасида «Агар одам тўсатдан касал бўлиб қолганда ёки бахтсиз ҳодисалар туфайли жабрланган бўлса, унга икkinдаги даволаш—профилактик муассасида тез тиббий ёрдам кўрсатилиши» қайд қилинган.

Тиббий ва фармацевтик ходимлар йўлда, кўчада, жамоат жойларида ва уйда бирламчи тез тиббий ёрдам кўрсатишга маж-бурдирлар.

Мамлакатимизда тиббиёт ходимлари ўз фаолиятида тиббиёт деонтологияси ва врачларнинг хулқ меъёрларига асосланган ҳолда иш олиб борадилар, аммо бу меъёрлар қонунга биноан олиб бори-лиши керак. Қонунда врач ёки бошқа тиббиёт ходимининг юридик жавобгарлиги кўрсатилган бўлиб, агар улар ўз вазифасини бажар-масалар ёки ситқидилдан бажармасалар бу уларнинг касбий ҳуқуқбузарлиги сифатида баҳоланади.

Қонунда сабабсиз беморга ёрдам кўрсатилмаса жиноий жа-вобгарликка тортилиши кўрсатилган. Беморга сабабсиз ёрдам кўрсатмаслик қонун бўйича врачни 1 йилгача шартли ёки пул би-лан жарима қилиш билан чегаранилса, агар ёрдам кўрсатмаганлиги туфайли бемор ўлиб қолган бўлса, 2 йилга озодликдан маҳрум қилинади ҳамда шу касбда 3 йилгача ишлаш ҳуқуқидан маҳрум қилинади.

Одатда тиббий ёрдам врачлар, фельдшер ва акушеркалар ва бошқа тиббиёт ва фармацевтик ходимлари томонидан кўрсатилади. Шунинг учун ҳам бу одамлар ўз хизмат бурчини бажармасалар жиноий жавобгарликка тортиладилар.

Беморга тиббий ёрдам кўрсатмасликнинг сабаблари ишнинг холатига қараб сабабли ва сабабсизлиги аниқланилади. Агар бемор

келтирилган пайтда врач бошқа беморга ёрдам кўрсатаётган бўлса, тиббиёт ходимининг касаллиги туфайли ҳамда бемор билан объектив контакт бўлмаганлиги учун тиббий ёрдам кўрсата олмаган бўлса (масалан, транспорт бўлмаганлиги учун узоқдаги касални олдига бора олмаган бўлса, бу кечиримли сабаб ҳисобланади).

Қонунда беморга янги диагностик, даволаш усуллари ҳамда янги дори моддалари қўллашда врачнинг бурчи ва ҳуқуқи кўрсатилган. Беморнинг манфаати учун унинг рухсати билан, агар бемор 16 ёшга тўлмаган бўлса ёки руҳий касалларга ота — онасининг ёки яқин кишининг розилиги билан янги, илмий асосланган, аммо ҳали кенг қўлланилмаётган янги диагностик усуллар, даволаш ва профилактик усуллари ҳамда янги доривор моддалар қўлланилиши мумкин.

Истаган янги тиббиёт муолажалари, айниқса соғлиққа ва беморнинг ҳаётига хавfli бўлса, синчиклаб экспериментал ва клиник текширишдан ўтказилгандан кейин ва Соғлиқни сақлаш вазирлигининг рухсати билан амалга оширилади.

Қонунда беморнинг ёки унинг қонуний вакилининг операцияга розилигини олиш тўғрисида аниқ кўрсатма йўқ, аммо айрим касалхоналарда касалдан операцияга розилиги ҳақида тилхат талаб қилинади. Кўпгина актив операция қилувчи ва тиббий деонтология соҳасида ишловчи тажрибали жарроҳлар беморлардан операцияга розилиги учун тилхат талаб қилиши нотўғри, чунки бундай ҳужжат фақатгина бемордан операция учун розилик олиш, беморда операциянинг оқибати тўғрисида салбий фикр туғилишига сабаб бўлади. Тилхат врач билан касал ўртасида алоқага салбий таъсир кўрсатиб, уларнинг бир — бирига нисбатан ишончини йўқотади.

Агар оператив жараён беморни ҳаётини сақлаб қолувчи бирдан — бир усул бўлса (масалан, бачадондан ташқаридаги хомиладорликдан қорин бўшлиғига қон кетган бўлса, ичаклари тугулиб,

буралиб қолган бўлса, ички органлар жароҳатланган бўлса) беморни ҳаётини сақлаб қолиш учун уни розилигини олиш имконияти бўлмайди ва тезда операция қилишга тўғри келади.

Агар хирург операцияни муваффақиятли ўтиши учун барча чораларни қўлламаган ва унинг ҳаракатида жиноий совуққонлик (ўзига ҳаддан ташқари ишониш ёки тиббий эътиборсизлик) операциядан кейин нохуш оқибатлар кузатилса, хирург ўзининг нотўғри ҳаракати учун жавобгарликка тортилади.

Айрим ҳолларда беморлар ва жабрланувчиларга тез тиббий ёрдам кўрсатишда мастлик ҳолатида бўладилар. Бу ўз навбатида касалликни клиник белгиларини яширади ва касалликка ҳамда жароҳатланишга ташҳис қўйишни қийинлаштиради. Бундан ташқари, маст одам ўзининг ҳолатига тўғри баҳо бера олмайди. Кўпинча, хавfliлигини баҳолай олмайди, баъзан керакли операцияга ўзининг розилигини бермайди. Буларнинг барчаси хирургик операцияларда юқори фоиз ўлимнинг сабабчиси бўлади.

Ҳар бир хирургик операция калла кўприги ва қорин бўшлиғининг очилиши, шунингдек катта магистрал қон томирларнинг операцияси ҳаёт учун хавfli бўлиб, суд тиббиётида оғир тан жароҳатлари турига киради. Бундай операцияларни хирург очикчасига кўра — била туриб қилади.

Терминал ҳолатларда тез ўтказилаётган хирургик операциялар туфайли реанимацион муолажаларнинг роли катта, кўпинча энг муҳим керакли ҳолатларда ўтказилади.

Кўпгина ташқи муҳит таъсири (механик жароҳатланиш, электротокдан жароҳатланиш, механик асфиксия ва заҳарланишлар) туфайли содир бўладиган экстремал ҳолатларда, шунингдек, кўпинча касалхонадан ташқарида, етарли шароит, асбоб — ускуналар бўлмаган жойларда ҳамда реаниматолог сифатида тайёргарликдан ўтмаган кишилар томонидан реанимацион муолажалар

ўтказилса, беморлар ва жабрланувчилардан қўшимча жароҳатланишлар чақириш мумкин. Баъзан касалхонада ўтказилган реанимацион муолажалардан кейин ҳам шундай жароҳатланишлар кузатилиши мумкин.

Реанимация туфайли жароҳатланишлар ҳар хил бўлиши мумкин. Масалан, юракни ташқаридан массаж қилганда қобирғалар синиши, перикард жароҳатланиши, қобирғаларнинг бўлакчалари билан ўпка шикастланиши мумкин. Шунингдек, эпикард ва эндокард тагида анчагина қон қуйилишлар кузатилади. Бунга ятроген жароҳатланишлар дейилади.

Орган ва тўқималарни кўчириб ўтқазиш муаммосининг юридик ва ахлоқий — этик моҳиятини билиш катта аҳамиятга эга. Бунда орган ва тўқималарни одамдан одамга, мурдадан одамга кўчириб ўтқазишда врачларнинг ахлоқий ҳуқуқлари ҳақидаги қатор мураккаб масалларни ҳал қилиш муаммоси ҳамда трансплантациянинг назарий ва экспериментал моҳиятини билишда, ўлимнинг мезонлари тўғрисида аниқ тасаввурга эга бўлиш, қонун бузарликка йўл қўйилишини олдини олиш масаласи муҳим ўрин эгаллайди. Бу саволларни ечилишида тиббиётга оид муаммолар: орган ва тўқималарни кўчириб ўтқазишни техник томонларини билиш, иммунологик тўғри келмаслик ҳолатини бартараф қилиш, операциядан кейинги асоратларини олдини олиш ва бошқалар кўндаланг бўлиб туради.

Трансплантатни тирик одамдан олиш фақатгина унинг хошишига биноан амалга оширилиши мумкин; орган ва тўқималар сотиб олиниш ва сотилиш объекти бўлмаслиги керак. Бу ахлоқий ва гуманизм руҳида амалга оширилиши зарур.

Органларни кўчириб ўтқазишда ҳар бир операция жараёни донор соғлигини ҳар томонлама текшириш, унинг операция билан

билан асоратларини олдини олишга қаратилиши керак. Тиббиёт муаммосасида донорлик тўғрисида акт тузилиб, унга донорнинг илтифати қўйилади. Актда донорнинг ўз хоҳиши билан розилиги ва операциядан кейин содир бўладиган асоратларни билишлиги кўрсатилади.

Шундай қилиб, орган ва тўқималарни донорлиги учун албатта муҳим шарт қўйилади:

1. Агар беморнинг ҳаётини сақлаб қолиш учун орган ва тўқималарни кўчириб ўтқазишдан бошқа усуллар ёрдам бермаса. Бошқача айтганда, орган ва тўқималарни кўчириб ўтқазиш учун фақат кўрсатма бўлса.

2. Донорга реципиентга қараганда зиён етказиладиган бўлса, органини органни кўчириб ўтқазишдан реципиентга кўпроқ фойда, донорга эса зиёни камроқ бўлган тақдирда. Агар ҳар иккала шартдан биронтаси тўғри келмаса, донорлик бўлиши мумкин эмас. Бунда донорда кейинчалик содир бўладиган оқибатларни ҳисобга олиш зарур. Бугун масалан, кўчириб ўтказилган буйрак бошқа бир кишини, реципиентни ҳаётини сақлаб қолган ва донорга озроқ зиён етказган бўлса, кейинроқ эса бу ҳолат ўзгариши мумкин. Бунда донор учун муҳим шарт у руҳий жиҳатдан соғлом ва ўзининг ҳаракати учун жавобгарликни сезиши керак.

Мурдадан орган ва тўқималарни кўчириб ўтқазиш учун олиш тартиби

Тирик одамдан кўчириб ўтқазишнинг қийинлигини ҳисобга олиб, ўлган одамларнинг танасидан орган ва тўқималарни олиш ва ишлатиш муаммоси ўртага ташаланади, аммо бунда ҳам айрим ах—

лоқий—тарбиявий ва ҳуқуқий саволлар пайдо бўлиб, булар мураккаб характерга эга бўладилар.

Мурдадан орган ва тўқималарни кўчириб ўтказиш учун биологик ўлим содир бўлганда бирданига олинади.

Бунда асосий ва мураккаб савол туғилади: ўлиш пайтини қандай аниқланади? Бу савол реаниматология фани пайдо бўлгунча ва трансплатация ривожлангунча оддий савол ҳисобланилар эди. Бунда юракни тўхташи ўлим ҳисобланар эди. ҳозир эса клиник ўлим, яъни бу даврда 5—6 минут давомида ўлган одамнинг органлари функциясини тўлиғича тиклаш ва ўлган одамни тириктириш мумкин. Реанимацион усуллар ёрдамида бундан кейинроқ муддатда ҳам одамни ҳаётга қайтариш мумкин, чунки бунда миyaning пўстлоқ қисми функцияси деярли йўқолиб, одам хушини йўқотади. Бундан одамлар баъзан ойлаб яшаши мумкин.

Шунинг учун орган ва тўқималарни олишнинг муҳим шарти фақат биологик ўлим содир бўлгач амалга оширилади. Бунда организмнинг ҳаётий жараёнида қайтмас ўзгаришлар содир бўлади аммо биологик ўлим юзага келганлигига аниқ ишонч ҳосил бўлиши керак.

Биологик ўлимнинг содир бўлганлигини ишончли белгиларидан бири мурда доғлари ва мурдани қотишини кўринишидир. Улар 40—50 минутдан (баъзан 2—4 соатдан) кейин одам ўлгач пайдо бўлиши мумкин. Бу даврда орган ва тўқималарда гипоксия, аутолиз жараёни бошланиши кузатилади ва бу орган ва тўқималарни кўчириб ўтказишга яроқсизлигидан дарак беради. ҳозирги вақтда ўлимнинг содир бўлганлигини инструментал текширув орқали, аввало — электроэнцефалография ёрдамида бош миёда ҳаётий жараёнлари тўхтаганлигини аниқланилади. Айрим ҳолларда орган ва тўқималарда гипоксиянинг олдини олишда сунъий қон айланиши

аппаратида юракнинг фаолияти сақлаб турилади ҳамда органларни кўчириб ўтказиш учун олинади.

Биологик ўлим содир бўлганлигини тасдиқловчи баён тузилади ва бунга бир неча врач имзо чекадилар.

Кўпинча, соғлом одамлар қандайдир зўраки таъсир билан, яъни транспорт жароҳатланишидан ёки баландликдан тушиб кетганликдан кейин органлари кўчириб ўтказиш учун олинади. Бунга мурдани текширувчи суд тиббиёти эксперти тўлиғича ишонч ҳосил қилиши керак, ҳамда у мурдани хулосасини текширув қисмида қайси орган ва тўқималар, қандай мақсадда олинганлигини ёзиб қўйиши шарт.

ТИББИЁТ ХОДИМЛАРИНИНГ КАСБ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРИ ҲОЛАТЛАРИДА СУД ТИББИЁТИ ЭКСПЕРТИЗАСИ

Врачларнинг амалий фаолияти давомида диагностика ва даволаш усулларида айрим тиббиёт билимларини тўлиғича эгалламаганликлари туфайли айрим хато ва камчиликлар учраши мумкин. Баъзан бундай камчиликлар врачларнинг фаолиятида эҳтиёткорлик қойдаларига риоя қилмаслиги ёки уларнинг ўз касбига совуққонлик билан қараши туфайли содир бўлади.

Врачлар томонидан йўл қўйилган хатоликлар кўпинча касаллар ва уларнинг қариндошлари шикоятига сабабчи бўлади.

Шикоятнинг аниқ мақсади ва сабаблари жуда хилма хил бўлади: операция ёки даволашнинг нохуш оқибати, нотўғри ёки ўз вақтида қўйилмаган ташҳис, тиббиёт ходимларининг қўполлиги ва эътиборсизлиги ҳисобланади. Кўпчилик ҳолларда касални даволашда актив қатнашган хирурглар ва акушер—гинекологлар устидан шикоят қилинади. Касаллар ёки уларнинг қариндошлари томонидан қўзғатилган жиноий ишларнинг кўпчилиги тахминий қўриб чиқилгандан кейин тўхтатилади. Агар қидирув ишларида тиббиёт ходимлари фаолиятида йўл қўйилган камчиликлар ёки ҳар хил етишмовчиликлар топилган тақдирда улар жавобгарликка тортилиши мумкин.

Тиббиёт ходимлари фаолиятида учрайдиган дефектлар ва ҳар хил хатоларни қўйидаги гуруҳларга (И.Ф.Огарков, 1996) бўлиш мумкин:

1. қасддан жиноят содир қилиш.
2. Эҳтиётсизлик ёки эътиборсизлик билан жиноят содир қилиш.
3. Врачларнинг хатоси.
4. Тиббиёт амалиётида бахтсиз ҳолатлар.

Агар тиббиёт ходимлари қасддан жиноят содир қилган бўлса ва шунингдек эҳтиётсизлик билан жиноят содир қилган бўлса ва бу давлат ҳамда жамият манфаатлари учун етарли зиён етказадиган бўлса жиноий жавобгарликка тортилади. Бошқа ҳолларда эса административ ёки **дисциплинар** жавобгарликка тортилади.

Тиббиёт фаолияти билан боғлиқ қасддан жиноятлар

Қасддан жиноят деб, жиноят қилувчи ўзининг содир қилаётган жиноятни жамият учун хавfli оқибатларга олиб келишини тушуниб туриб ва ўзи хохлаб ёки бу оқибатни келиб чиқишига иқроп бўлган ҳолда йўл қўйишга айтилади.

Қасддан жиноят содир қилиш Ўзбекистон жиноят кодексининг 104, 105, 109—моддаларда кўрсатилган.

Қасддан жиноят содир қилишга қуйидагилар киради:

1. қонунсиз ёки жиноий аборт (114,115—моддалар).
2. Беморга ёрдам кўрсатмаслик.
3. Эпидемияга қарши кураш қойдаларига риоя қилмаслик (257—модда).
4. Наркотик ва кучли таъсир қилувчи заҳарли моддаларни ишлаб чиқиш, сақлаш ва бошқа жойга қонунсиз ҳолда ташиш (251—модда).
5. Аёлларни ва эркакларни тиббий кўрсатмасиз стериллаш (104—модда).
6. ўз хизмат вазифасини суистъемол қилиш (301—модда).
7. Совуққонлик билан ўз мансабига қараш (207—модда).
8. Мансаб сохтакорлиги (209—модда).

1. Қонунсиз ёки жиноий аборт, бу ўзР жиноят кодексининг 114,115—моддаларида кўрсатилган бўлиб, агар аборт врачлар томонидан тиббиёт муассасасидан ташқарида ёки врачлик дипломи бўлмаган тиббиёт ходимлари томонидан ўтказилган бўлса, бунга қонунсиз ёки жиноий аборт дейилади. Агар бу жабрланувчининг ўлими билан тугаса ёки оғир оқибатларга олиб келса ва шунингдек бундай абортлар бир неча марталаб такрорланган бўлса бу жиноятчининг ишини оғирлаштирувчи модда билан жазоланади.

2. Беморга ёрдам кўрсатмаслик махсус қоида бўйича ёки қонун бўйича ҳеч бир сабабсиз ёрдам кўрсатилмаган бўлса, бундай ёрдам фақатгина врачлар томонидангина эмас, балки фельдшер, ҳамшира ва акушеркалар томонидан ҳам берилиши шарт.

Соғлиқни сақлаш қонуниятларига асосан тиббиёт ходимлари бирламчи тез тиббий ёрдамни одамларга йўлларда, кўчалар ва уйларда кўрсатишлари шарт.

3. Эпидемияга қарши кураш қоидаларини бузиш (бу ўзР жиноят кодексининг 257—моддасида кўрсатилган). Агар бу қоидалар бузилиши туфайли юқумли касалликлар тарқалса ёки бу касалликларнинг тарқалишига хавф туғилса жавобгар шахс жиноий жавобгарликка тортилади. Масалан, агар у ўткир юқумли касалликлар борлигини яширса ёки уларга қарши профилактик эмлашни бошлашдан бош тортса, карантин ҳолати бузилса ва бошқалар.

4. Кучли таъсир қилувчи ва заҳарли наркотик моддаларни тайёрлаш, сақлаш ва қонунсиз ҳолда бир жойдан иккинчи жойга тарқатишга ҳаракат қилса, Ўзбекистон Республикаси жиноят кодексининг 273—моддаси билан жиноий жавобгарликка тортилади. Бу модда тиббиёт ходимлари учун эмас, балки фармацевтлар, тиббиёт базаси ва омбори ҳодимларига биринчи навбатда алоқадор.

5. Эркаклар ва хотинларни тиббиёт кўрсатмасисиз стериллаш, бу уларга оғир тан жароҳати етказилиши (104—модда) билан белгиланади.

6. Қонунсиз ҳолда врачлик фаолияти билан шуғулланиш. Бунга табиблар, хамширалар кириб, улар врачлик фаолияти билан шуғулланадилар.

7. Хизмат вазифасини ёки мансабини суистеъмол қилиш (бу Ўзбекистон Республикаси жиноят кодексининг 205, 206—моддаси). Бундай ҳолатга кишиларда мумкин бўлмаган тажриба ўтказиш киради.

Ўз мансабига совуққонлик билан қараш ўзР жиноят кодексининг 207 моддасида кўрсатилган.

8. Мансаб сохтакорлиги (209—модда). Бунда мансабдор шахс қабих ниятлар билан, масалан, пора олиш учун махсус ҳужжатларга сохта маълумотлар, ўзгартишлар киритиб ҳужжатдаги баъзи маълумотларни ўчиради ёки бошқа кун билан белгилаб қўяди.

Агар у амбулатор дафтарчасига, беморларнинг травматик карточкаси, касаллик тарихи, вақтинчалик иш қобилиятини йўқотиш қоғози, операцион журнали, ногиронлик тўғрисидаги ҳужжатга, касаллик ҳақидаги гувоҳномаларга ўзгартиришлар, ҳар хил ёзувлар киритилса врачларга алоқадорлиги ҳақида сўз кетади.

Тиббиёт ходимларининг эътиборсизлиги ёки эҳтиётсизлиги туфайли содир бўлган жиноятлар.

Эҳтиётсизлик ёки эътиборсизлик туфайли жиноят содир қилишлик деб, агар жиноят қилувчи одам ўзининг таъсири ёки таъсир қилмаслиги туфайли хавфли оқибатларга олиб келишни аниқ кўрган ҳолатда бунинг ўтиб кетиши ёки оқибати яхши бўли-

шига энгилтаклик билан ишонган ёки уни оқибатини кўра билмаган, аммо уни кўра билиши керак эди.

Эҳтиётсизлик ёки эътиборсизлик билан жиноят содир бўлиши ёки унинг ўзига ўзи ишониши, яъни айбдор ўзининг ўзига ишониши, яъни айбдор ўзининг таъсири ёки таъсир қилмаслиги жамият учун хавfli оқибатларга олиб келишини кўра била туриб, бу оқибатларни энгилтаклик билан ўтиб кетади деб ҳисоблаши туфайли тушунтирилади.

Эътиборсизлик туфайли жиноят

Эътиборсизлик туфайли жиноят содир қилганда эса у бундай оқибатларни кўра билмаган, аммо буни кўра билиши шарт эди.

Эҳтиётсизлик ёки эътиборсизлик билан врачнинг қилган ишлари унинг касбий жинояти – совуққонлиги бўлиб, бу ўзР жиноят кодексининг 207 моддасида кўрсатилган.

Совуққонлик деб, мансабдор шахс – врач ўзининг вазифасини ситқидилдан бажармаслиги ёки тўлиғича бажармаслиги туфайли давлат ва жамият манфаатларига анча зиён етказилишига айтилади. Врачлар фаолиятининг эҳтиётсизлик билан таъсир қилишига совуққонлик килиб, бу қўйидагича намоён бўлади:

1. Беморни тўлиғича текширмаслик. Бунга касаллик тўғрисида анамнезни тўғри йиғилмаслиги, элементар диагностик ишларнинг бажарилмаслиги (пульси, артериал босимни аниқланмаслиги, ҳароратини ўлчанмаслиги, қон ва сийдик тахлили қилинмаслиги) киради. Бунинг натижасида касалликка ташҳис қўйишда асосий касаллик, асорати ва йўлдош касалликлари аниқланилмай қолади ёки нотўғри ташҳис қўйилади. Бу ўз навба –

тида беморни касалхонага ётқизишни кечиктиришга, кечикиб даволашга ва нотўғри даволашга сабабчи бўлади.

2. Даволашдаги камчиликлар. Бунга нотўғри, ўз вақтида у ёки бу даволаш усуллари, масалан, операцияни ўз вақтида қилмаслик медикаментларни юқори дозасини бериш, бир – бирига тўғри келмайдиган дориларни тавсия этиш, бошқа гуруҳ ёки муддатга ўтган яроқсиз қонни қўйиш ва кабилар киради. Даволаш пайтидаги камчиликларга оғир беморнинг аҳволини систематик назорат қилиб турмаслик ҳам олиб келади.

3. Жарроҳларнинг ўзига ишонишининг типик белгиларидан бири беморларни операцияга эътиборсизлик билан тайёрлаши ва операцияни техник жиҳатидан нотўғри қилишлари, масалан, фимоз операцияси вақтида эътиборсизлик билан терисини кесиб ташлаш ўрнига эркаклик жинсий аъзосини бошини кесиб ташлайди.

Ўзига ортиқча ишонишга, агар хирург ўзи мустақил операция қилаётганда, шу операциянинг техник бажарилишини яхши билмаса, ёки операция вақтида қорин бўшлиғида ёт жисмларни (марли, салфетка ва бошқаларни) қолдирса, киради.

ТИББИЁТДА ВРАЧЛАРНИНГ ХАТОСИ ВА БАХТСИЗ ҲОДИСАЛАРНИ ҲУҚУҚИЙ ВА ДЕОНТОЛОГИК БАҲОЛАШ

Врачларнинг касбий фаолиятида энг муҳим ва қийин жавобгарлиги беморда нохуш ҳодисаларнинг кузатилишидир. Бу кўпинча касаллик ёки жароҳатланишнинг оғирлиги, одам организмнинг индивидуал хусусияти, врачга боғлиқ бўлмаган ҳолда кеч ташхис қўйилиши ва ниҳоят, кечикиб даволанишнинг бошланиши туфайли юзага келади. Баъзан тиббий муолажаларнинг нохуш оқибатлари касалликнинг клиник симптоматикасини ёки нотўғри даволашнинг таъсири туфайли келиб чиқади. Бундай ҳолларда врачларнинг хатоси ҳақида гап кетади.

Катта тиббиёт энциклопедиясида врачларнинг ситқидилдан ёндошиб адашганда ва унинг ҳаракатида жинойт таркиби ёки ноўрин ҳатти — ҳаракат белгилари бўлмаса тушунилади.

Шундай қилиб, врачларнинг хатоси — бу врачнинг ҳаракати ва муҳокамаида ситқидилдан янглишишидир. Баъзан, врач, маълум бир конкрет ҳолатда ўзининг ҳақлигига ишонган ҳолда, виждонинимани кўрсатса, шунга қараб ситқидилдан ҳаракат қилади ва шунга қарамасдан хатоликка йўл қўяди.

Бунинг объектив ва субъектив сабаблари бор:

Объектив сабаблари врачнинг малакасига ва тайёргарлик даражасига боғлиқ эмас. Бундай ҳолларда врач анча билимдон бўлса ҳам, у барча ўзининг имкониятларини ишлатса — да, бари — бир врачнинг хатоси содир бўлиши мумкин.

1. Врачлар хатосининг объектив сабабларига қуйидагилар киради: тиббиётнинг шу соҳаси бўйича касалликнинг этиологияси, патогенези ва клиник белгилари тўлиғича маълум бўлмаслиги, ташхис

қўйишнинг объектив қийинлиги, касалликнинг ноаниқ ўтиши, шунга беморда бир неча рақобатли касалликларнинг бўлиши, беморнинг оғир хушсиз ҳолатда бўлиши ва текшириш учун вақт еттишмаслиги, керакли диагностик аппаратларнинг бўлмаслиги ва бошқалар.

2. Врачлар хатосининг субъектив сабабларига врачнинг тайёргарлиги ва амалий тажрибасининг етишмаслиги туфайли анамнестик маълумотларни, клиник кузатиш натижаларини, лаборатория ва инструментал текширув усулларини яхши баҳоламаслиги, ўзининг билимини ва имкониятларини ортиқча баҳолаш ва бошқалар киради.

Тажриба шуни кўрсатадики, айрим тажрибали, малакали врачлар жуда мураккаб ҳолларда хатоликка йўл қўйса, ёш врачлар эса касаллик типик бўлганда ҳам адашадилар.

Врачларнинг хатоси — бу юридик бўлмаган категорияга киради. Врачларнинг хатосига олиб келувида врачнинг ҳаракатида ҳеч бир жинойт белгилари кузатилмайди. Бунда врачнинг фаолиятида қонун билан ҳимояланувчи шахснинг соғлиғи ва ҳаётига хавф солдирувчи ҳеч бир жинойт изи йўқ. Шунинг учун врач ўзининг хатоси учун жинойт жавобгарликка эмас, балки административ жавобгарликка ҳам тортилиши мумкин эмас.

Худди шундай ҳолат, агар объектив сабабга кўра врачлар хатоликка йўл қўйилган пайтда ҳам қўлланилади.

Тиббиёт фаолиятидаги айрим камчиликлар, врачларнинг ўз касбига ситқидилдан ёндошмаслиги, беморни даволаш фаолиятида ўзининг имкониятлари ва даволаш муассасасининг имкониятларидан фойдаланмаслик кабилар врачларнинг хатосига кирмайди.

Барча врачларнинг хатосини қуйидаги гуруҳларга бўлиш мумкин:

1. Диагностик хатолар.
2. Даволаш усулларини танлаш ва даволашдаги хатолар.
3. Тиббий ёрдамни ташкил қилишдаги хатолар.
4. Тиббиёт ҳужжатларини тўлғазишдаги хатолар.
5. Тиббиёт ходимлари алоҳидаги хатолар — бу асосан тиббий деонтологияга алоқадордир.

1. Диагностик хатолар. Бу жуда кўп учрайдиган хатолар бўлиб бунга махсус адабиётлар бағишланган.

Клиник ташҳиснинг шаклланиши бу жуда мураккаб ва кўп компонентли масала ҳисобланади. Буни ечиш биринчидан, врачларнинг касалликларни этиологияси, патогенези, клиник ва патоморфологик кўриниши ҳамда касалликлар пайтида кузатиладиган патологик жараёнларни билиши, иккинчидан, бемор организмнинг индивидуал хусусиятлари ва касалликларни аниқ касалда ўтишига боғлиқ.

Диагностик хатоликларнинг кўп учрайдиган сабаби касалликка эрта ташҳис қўйишнинг объектив қийинлигидир.

Кўпинча касаллик жараёнларини яширин даври узоқ давом этадиган, симптомсиз ўтадиган ҳисобланади. Бунга ёшларда учрайдиган хавфли ўсмалар, сурункали заҳарланишлар, шунингдек бачадондан ташқаридаги ҳомиладорлик ва бошқалар киради.

Айрим касалликларнинг ўтиши яшинсимон тез бўлса, катта диагностик қийинчилик туғилади. Врачлар хатосининг объектив сабабларига касалликнинг атипик ҳолатда ўтиши, битта одамда икки ва ундан ортиқ касалликнинг бирданига учраши, беморнинг оғир ва хушсиз ҳолатда бўлиши ҳамда ташҳис қўйиш учун врачнинг ихтиёрида вақтнинг кам бўлиши кабилар киради. Агар бемор мастлик ҳолатида бўлса, касалликни ёки жароҳатланишни аниқлашга ҳалақит беради.

Диагностик хатоликларнинг сабабига беморнинг шикоят, анамнези, лаборатория ва инструментал текширув натижаларини ҳисобга олмаслик ёки юқори баҳолаш ҳам киради. Аммо бундай сабабларни объектив сабаблар деб ҳисобланмайди, балки бу врачнинг тажрибасизлиги ва малакасининг пастлиги билан баҳоланади.

2. Даволаш усулларини танлаш ва даволаш жараёнида йўл қўйилган хатоликлар.

Бундай хатоликлар диагностик хатоликларга қараганда анча кам учрайди. Айрим ҳолларда кеч ва нотўғри қўйилган ташҳис билан боғлиқ бўлади. Баъзан ташҳис ўз вақтида ва тўғри қўйилган бўлса ҳам даволашда хатоликларга йўл қўйилиши мумкин. Масалан, бир неча даволаш усуллари борлигига қарамасдан, даволаш усули — ни нотўғри танлаш, даволашни ўз вақтида бошламаслик, операция усулини ва ҳажмини нотўғри танлаш ва бошқалар. Шундай ҳолатлар бўладикки, даволаш усули тўғри танланган ва даволаш ўз вақтида бошланган бўлса — да, даволаш техникасида хатоликларга йўл қўйилиши мумкин. Бу кўпинча хирургик операциялар вақтида кузатилади.

3. Тиббий ёрдам кўрсатишдаги хатолар.

Бу асосан тиббий ёрдамни нотўғри ва ноаниқ ўйланган ҳолда ташкил қилиниши натижасида содир бўлади. Айрим соғлиқни сақлаш раҳбариятининг касбий маҳорати унча юқори бўлмаганда, баъзан қандайдир, даволаш — профилактик ташкилотнинг фаолиятида нохуш ҳолатлар содир бўлганда шундай хатоликларнинг сабабчиси бўлиши мумкин.

Тиббиёт ёрдамининг ташкил қилинишида йўл қўйилган хатолар туфайли айрим регионларда тиббий ёрдам кўрсатишнинг аҳолига салбий таъсир қилади. Шунга қарамасдан, даволаш — профилактикаси ташкилотларининг врачлари, агар ташкилотнинг

раҳбари айби туфайли хатоликлар содир бўлган бўлса ҳам, ўз вазифасини ситқидилдан бажариши мумкин.

Тиббий ёрдамни ташкил қилишдаги айрим хатоликларнинг содир бўлишида маълум шароитларнинг ролини ҳам кўрсатиш зарур. Бизга маълумки, даволаш муассасасининг иши қабул бўлишидан бошланади. Бу ерда ташкил қилинган шароит ўз вақтида тиббий ёрдамни ташкил қилишни таъминлайди, айниқса ургент ҳолатларида, касалликлар, жароҳатланиш ва заҳарланишларда тез ёрдам кўрсатишда яқиндан ёрдам беради. Шунинг учун қабул бўлимининг иши чуқур ўйланган ва ташкил қилинган бўлиши ҳамда бу даволаш ташкилоти раҳбарининг доимий назоратида туриши керак. Қабул бўлими ходимлари учун қўполлик ва ўзибўларчилик одатлари ёт бўлиши керак, чунки бундай ҳолатлар беморга салбий таъсир қилади ҳамда ушбу касалхона ва унинг ходимлари ҳақида ёмон фикрларни туғилишига сабабчи бўлади. Бу ўз навбатида даволашнинг оқибатига салбий таъсир қилади. Касалхоналарда тиббиёт ходимларининг дам олиш ва байрам кунларидаги навбатчилиги, тун ва тундаги навбатчилигини тўғри ташкил қилинмаслиги ҳам хатоликларнинг манбаи ҳисобланади. Бундан касалхонада даволанувчи, янгидан касалхонага тушувчи касаллар, айниқса тез ёрдамга муҳтож касаллар жабрланадилар.

Тиббий ёрдамнинг ташкил қилинишида даволаш муассасасарида ўринларни ўйламасдан ёки нотўғри тақсимланиши туфайли бир хил бўлим кам вазифа, бошқалари эса кўп вазифа билан ишлайди. Бу ўз навбатида тиббий ёрдамнинг сифатини пасайтиради ҳамда тиббиёт фаолиятида хатоликларга сабабчи бўлади.

Тиббий ёрдамни ташкил қилиниши етарлича ўйланмасдан амалга оширилиши даволаш муассасасини приборлар, реактивлар ва медикаментлар билан таъминлашга ҳам таъсир қилади ва ҳамда диагностика ва даволашда камчиликларнинг сабабчиси бўлади.

4. Тиббиёт ҳужжатларини тўлғазишдаги хатоликлар.

Бундай хатоликлар касалликлар диагностикаси ҳақида нотўғри хулосаларга, ВТЭК да нотўғри қарорга келишга ҳамда тўлиқ асосланмаган реабилитация ишларини ўтказишга сабабчи бўладилар.

Барча врачларга хос хатоликларнинг таҳлили врачларнинг малакасини оширишда ва хатоликларни олдини олишда муҳим роль ўйнайди. Бундай таҳлил асосан клинико-анатомик конференцияда ўтказилади.

Бизнинг даволаш муассасаларимизда клинико-анатомик конференция ўтказиш ҳозирги даврда яхши ташкил қилинган анъанага айланиб қолган. Клинико-анатомик конференция амалиётга биринчи марта Академик И.В.Давўдовский томонидан 1930 йили киритилган бўлиб, 1935 йилдан бошлаб барча даволаш ташкилотлари учун мажбурий ҳисобланади.

Клинико-анатомик конференциянинг вазифалари:

■ Даволаш-профилактик муассасаси врачларининг малакасини ошириш ва диагностика ҳамда даволаш ишларини биргаликда кўздан кечириш клиник ва секцион материалларни муҳокама ва таҳлил қилиш туфайли даволаш ва профилактика ишларини сифатини яхшилаш;

■ тиббий ёрдамнинг барча босқичида диагностик ва даволаш ишларида йўл қўйилган хатоликлар ва уларнинг сабабини аниқлаш; кўшимча текширув ишлари (рентгенологик, лаборатория, функционал диагностика ва бошқалар) камчиликларини аниқлаш;

Клинико-анатомик конференциянинг вазифасига: барча клиник ва патологоанатомик (суд-тиббиёти) ташҳислари бирига тўғри келмаган ҳолларда; илмий-амалий аҳамиятга эга бўлган барча ҳолларда; атипик ўтувчи ва кам учрайдиган касалликларда; доривор касалликлари ва доривор касалликларнинг па-

томорфози; тез ёрдам кўрсатиш мақсадида ётқизилган терапевтик ва хирургик ёрдам туфайли ўлган беморлар; агар беморлар ўткир инфекциян касалликлардан, номаълум сабабдан ўлганда биргаликда муҳокама қилиш ва бошқалар киради.

И.А.Кассирский патолого – анатомик конференция ўтказишда «врач – врач» тизимида деонтологик меъёрни сақлаш муҳимлигига эътибор беришни кўрсатиб, бу патологоанатомларнинг клиници – стлар устидан судьялик қилиши патологоанатомнинг прокурор ро – лида сўзлаши керак эмаслигини кўрсатади. Чунки патологоана – томга ҳаммаси ҳам маълум эмас, ҳаммасини фақат патологик ана – томия тушунтира олмайди. Масалан, функционал патологияда ўлимга олиб келганда, баъзан патологоанатом столида ўлимнинг вужудга келиши ноаниқ бўлиб қолади. Шунга қарамасдан клиници – стлар аниқ, илмий, объектив ҳолда тириклик пайтидаги клиник белгиларни кўрсатиши, беморни даволашда ва диагностикасида йўл қўйилган хатоликларга очиқча иқрор бўлиши, буларнинг сабабини очиқча аниқлаш ва кўрсатиш ҳамда уни олдини олиш мумкинлиги ҳақидаги фикрни айтиш. Булар клиницистни обрусини ҳеч қачон пасайтирмайди, балки камчиликларни тан олиши уни обрўсини оширади.

Врачларнинг хатосини ва тиббий ёрдам кўрсатишда йўл қўйилган камчиликларнинг таҳлили фақатгина патологоанатом – ларнигина эмас, балки суд – тиббиёти экспертнинг ҳам тўғридан тўғри вазифаси ҳисобланади.

Шундай қилиб, врачларнинг хатосида ҳеч бир қасддан ёки эътиборсизлик билан жиноят қилиш белгилари йўқ. Бундай хато учун врач жиний жавобгарликка тортилмайди. Бунинг учун уни врачлик ёки инсоний виждони жазолайди. Хато қилган врач, бу

ҳолатни қайта – қайта таҳлил қилиб, келажакда бу хатоликларга йўл қўймасликка ҳаракат қилади.

Тиббиёт амалиётида бахтсиз ҳодисалар

Айрим ҳолларда тўғри ва ўз вақтида ташҳис қўйилган ва ке – ракли даволанган тақдирда ҳам тиббий ёрдамнинг оқибати нохуш бўлиши мумкин. Бундай ҳолатга тиббиёт амалиётида бахтсиз ҳо – дисалар дейилади.

Тиббиёт амалиётида бахтсиз ҳодисалар деб, диагностик ва даволаш ишларининг қониқарсиз оқибатини тиббиёт фанининг ҳозирги замон усулларини қўллаганда ҳам ёмон оқибатга олиб ке – лишини объектив ҳолда кўра билмаслик, яъни уни содир бўлишини олдини олишни имконияти йўқлиги тушунилади.

Бундай ҳолларда тиббий ёрдамнинг қониқарсиз оқибати қандайдир кишининг хатосига боғлиқ бўлмай, балки улар тасоди – фий ҳодисалар билан боғлиқ бўлиб, уни врач олдини ололмайди. Бу врачнинг ҳаракатида ҳеч бир қонунга қарши қилинган ишларининг белгилари йўқлигини кўрсатади. Тиббиёт амалиётида бахтсиз ҳо – дисанинг типик турига беморнинг доривор моддаларни (масалан, антибиотиклар, сульфаниламидлар) биринчи марта қабул қилинганда кўтара олмаслиги, металлоостеосинтез операциясида ёғ эмболиясидан ўлим, наркоз вақтида беморнинг операция столида ўлиб қолиши, операциядан кейин кўп кун ўтгач, операциядан кей – инги чандиқнинг йиртилиб кетиши, операция вақтида юрагининг ёрилиб кетиши ва бошқалар.

Тиббиёт амалиётида бахтсиз ҳодисаларнинг врачлар хатоси – дан фарқи шундаки, бахтсиз ҳодисаларни врачлар ва ўрта тиббиёт ходимларининг ситқидилдан ҳаракатлари туфайли ҳам кўриш ва аниқлаш имконияти бўлмайди.

СОҒЛИҚ ВА ҲАЁТГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

ўзининг касбий фаолиятида тиббий ходим қасддан ёки эътиборсизлик билан жиноят содир қилиши мумкин ва бу ўз навбатида беморнинг соғлиғига зиён етказиши ҳамда ўлимга олиб келиши мумкин. Бундай ҳолларда одам ўлдириш (97—модда), эътиборсизлик туфайли ўлим содир бўлиши (102—модда) ёки эҳтиётсизлик (302—модда) билан соғлиққа зиён етказиш жавобгарлиги кузатилади.

Масалан, 12 ёшли бола аппендицит ташҳиси билан операция учун ётқизилди. Наркоз пайтида унинг нафас олиши тўхтади. Тирилтириш учун қилинган барча ҳаракатлар фойда бермади. Маълум бўлишича, кислород балони ўрнига аппаратга карбонат ангидридлик балон қўшилган. ўлимнинг сабаби ис гази билан заҳарланиш бўлган. Наркоз берувчи врачнинг фаолиятида эътиборсизлик туфайли ўлим содир бўлганлиги аниқланган.

Ҳамшира бемор венасига бром эритмасини юбориши керак бўлган. Бироқ, у тиббий шкафта турган бром ўрнига бошқа идишдаги рангсиз суюқликни олади ва унга эътибор бермай, ёзлиғига қарамасдан укол қилади. Бирданига беморда қалтираш пайдо бўлиб, барча чораларга қарамасдан бемор ўлади. Маълум бўлишича, ҳамшира бром ўрнига, 10 мл дикаин юборганлиги аниқланилади. Бунда ҳам ўлимнинг сабаби ҳамширанинг эҳтиётсизлиги ҳисобланади.

Абортдан олдин врач новокаин ўрнига нашатир спиртини юборади. Бунинг натижасида қинда, йўғон ичакнинг бир қисмида, сийдик пуфаги ва сийдик йўлида некроз ривожланади. Барча ҳаракатлар, кўрилган чоралар туфайли беморнинг ҳаёти сақлаб қолинади, аммо аёл киши I—гурух инвалиди бўлиб қолади. Бунда

врач эҳтиётсизлиги туфайли беморда соғлиғига оғир зарар етказганлиги учун жавобгарликка тартилди.

Соғлиғи ва ҳаётига зарар етказганлиги учун жиноий жавобгарлик даволаш, профилактик, диагностик, иммунобиологик препаратлар, биотиббий усулларни ноқонуний қўлланганлиги туфайли белгиланади. Бундай усулларни қўлланилиш тартиби инсонлар соғлиғини сақлаш ҳақидаги қонуниятларда кўрсатилган. Бунга асосан фақатгина рухсат этилган усуллар, моддалар ва текшириш усуллари қўллаш тавсия этилади. Қонун айрим ҳолларда қўлланишга рухсат этилмаган айрим диагностик, даволаш усуллари ва доривор моддалар фақатгина беморнинг розилиги билан, 15 ёшга етмаган болаларнинг қонуний вакилини рухсати билан агар ўни даволаш учун зарур бўлган ҳолларда рухсат беради.

Тиббий фаолиятни ҳар қандай илмий иш сингари тажрибасиз тасаввур қилиб бўлмайди, аммо тиббий тажрибанинг ўзига хос хусусияти шундаки, у доимо ҳам сунъий шароитда тугалланавермайди. Унда энг сўнгги текширув фақатгина одам организмида ўтказилади. Бу ўз навбатида ёмон оқибатлар юзага келиши билан боғлиқ. Бундай ҳолларда тиббий фаолиятида янгилик сифатида қилинган иш юридик жиҳатидан иккита асосий шартни қониқтириш керак:

1. У беморни даволашга қаратилган бўлиши.
2. Новаторлик усуллари ва моддалари ҳайвонларда дастлабки синовдан ўтиши керак.

Бундай синов, агар ижобий оқибатга олиб келиши мумкинлиги исботланган бўлса, етарли ҳисобланади.

қонунда таносил касалликлари ва ОИТС—ни юқтириш (113—модда) да жавобгарлик кўрсатилган. Агар тиббий ходимнинг эҳтиётсизлиги билан ОИТС—микроби юқтирилса, унга жиноий иш қўзғатилиши мумкин.

Бунга Элиста шаҳри врачлари устидан қўзғатилган жиноий иш мисол бўлади. Врачларнинг айби билан катта гуруҳ болалар ВИЧ – инфекцияси билан зарарландилар. Таносил касалликларни юқтириш одам соғлиғи учун жуда зарарли бўлса, тиббий ходим беморга таносил касаллигини юқтиришга йўл қўйганлиги учун у эҳтиётсизлик билан беморни соғлиғига зиён етказганлиги учун жиноий жавобгарликка тортилади.

Ўзбекистон Республикаси жиноят кодексининг 114 – моддаси жиноий аборт ҳақида кўрсатилган. Қонун бўйича, олий тиббий билимга эга бўлган акушер ва гинеколог мутахассислигини эгаллаган кишига рухсат берилади. Агар абортни тиббиёт муассасасидан ташқари жойда врач – гинеколог ўтказилса ҳам бу қонунсиз аборт ҳисобланади.

Олдинлари ҳам қонунсиз аборт билан шугулланиб келган, авваллари судланган кишиларга нисбатан жиноий жавобгарликка талаб юқори бўлади. Агар қонунсиз аборт қилиб эҳтиётсизлик билан жабрланувчини, ўлдириб қўйган бўлса ёки унинг соғлиғига оғир зиён етказиши туфайли у ногирон бўлиб қолса, тузалмайдиган касалликка йўлиқса, бепушт бўлиб қолганлиги туфайли жиноий жавобгарлик даражаси янада ошади.

Беморга сабабсиз ёрдам кўрсатмасликда тиббий ходим аниқ шароитда ўзининг ёрдамини кўрсатмаслиги туфайли беморнинг ҳаётини сақлаб қолиш, даволаш ёки азобланишни енгиллатишга эътибор бермаслиги тушунилади.

Тиббий ёрдам кўрсатиш деганда тиббий ходимнинг ёрдамини бирданига берилиши (қон кетишни тўхтатиш, трахеотомия, дори – ларни вена ичига юбориш ва б.қ лар), шунингдек беморни даволаш муассасасига олиб келиш, махсус тиббий бригадани чақириш ва бошқалар орқали ёрдам берилиши тушунилади.

Тиббий ёрдам кўрсатилмаганлигининг сабабсизлиги ишни ҳолатини кўздан кечириш ва баҳолашда аниқланилади.

Қонунда қуйидагича ижобий сабаблар кўрсатилган:

- а) ҳаддан ташқари чарчаши ёки тиббий ходимнинг беморлиги (юқумли касаллик билан касалланиши);
- б) бошқа оғир касални даволаш билан бандлиги;
- в) беморга бориш масофаси узоқ бўлса ва транспорт воситаси бўлмаслиги.

Мисоллар. Кечаси кўп тармоқли касалхонага тез ёрдам машинаси билан ўпканинг икки томонлама шамоллаши ва нафас олишнинг оғир бузилиши билан бемор келтирилди. Навбатчи врач, мутахассислиги хирург, беморни кўздан кечириб, терапия бўлимига жўнатди, аммо у ҳеч бир даво усулини кўрсатмади ва ҳатто бўлим ходимларини огоҳлантирмади. Бемор тиббий ёрдамсиз қолди. Эр – талаб бўлим ҳамшираси хушсиз ҳолдаги беморни кўради. Тезликда реанимация чоралари кўрилди, аммо фойда бермади. Бемор ўлди. Навбатчи врач беморга ёрдам кўрсатмагани ва совуққонлиги, ўз вазифасини бажармагани учун жиноий жавобгарликка тортилди.

Нейрохирургия касалхонасининг қабул бўлимига она хушсиз ҳолатда бўлган боласини олиб келади. Бўлим врачлари болани қабул қилмасдан онасини қўшни болалар касалхонасига жўнатади. Онаси боласини касалхонага ўлик ҳолатда олиб келади. Ўлим ёт жисм – ларни нафас йўллариغا тикилиши туфайли содир бўлганлиги маълум бўлади. Нейрохирургия касалхонаси врачлари беморга ёрдам кўрсатмаганлиги ва эътиборсизлиги учун жиноий жавобгарликка тортилади.

Тиббий – ижтимоий муассасаларининг тиббиёт ходимлари (ногиронлар, қариялар, болалар уйи ва бошқалар) инсонларни хавф остида (117 – модда) қолдиргани учун жиноий жавобгарликка тортилади. Бу ерда сўз инсонларни соғлиғи ва ҳаёти хавф остида

бўлишига қарамасдан, яъни кичик ёшли, кексалар, касал ёки ёрдамга муҳтож кишиларга даволаш муассасалари ходимлари ёрдам кўрсатмаслиги киради.

Агар жавобгар шахс ёрдам кўрсатишга мажбур, ёрдам кўрсатишга имконияти бўлса — ю, ўзининг эътиборсизлиги билан жабрланувчи ёки ёрдамга муҳтож кишини ҳаётини хавф остида қолдирилиши жавобгарлик ҳисобланади.

ЖАМИЯТ ХАВФСИЗЛИГИ ВА АҲОЛИНИНГ СОҒЛИГИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

Бунга наркотик ва психотроп моддалар (273—модда) билан долақа қилиш, хусусий тиббий ва фармацевтик фаолият билан қонунсиз шуғулланиш, инсонларни соғлиғи ва ҳаёти учун хавф туғилиши тўғрисидаги ҳолат, ахборотни яшириш сингари масалалар, ҳамда мурда танасини ҳақоратлашлар киради.

Наркотик ва психотроп моддаларни қонунсиз ҳолда тарқатилиши — ўтқир ижтимоий муаммо ҳисобланади. Бунга қарши кураш халқаро миқёсида олиб борилишига қарамасдан айрим мамлакатларда наркотикларни истеъмол қилиш юқори даражада бўлса, бошқаларида кундан кунга ривожланиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикаси жиноят кодексининг 251, 253 моддаларига кўра наркотик ва психотроп моддаларни қонунсиз тайёрлаш, сотиб олиш, сақлаш, бир жойдан иккинчи жойга ташиш, эгаллаш ва ўғирлаш, шунингдек қонунсиз бериш ёки шундай моддалар рецептини сохта тайёрлаш қонун бўйича жиноий жавобгарлик ҳисобланади.

Махсус қоида ва кўрсатмаларни наркотик ва психотроп моддаларни ишлаб чиқариш, тайёрлаш, қайта ишлаш, сақлаш, ҳисобга олиш, тарқатиш, сотиш, ташиш, жўнатиш, сотиб олиш, шунингдек асбоб ускуналардан наркотик ва психотроп моддалар тайёрлаш учун фойдаланиш қонунсиз ҳисобланади. Инсонларни соғлиғи ва ҳаётини сақлаб қолиш мақсадида қонунда бундай моддаларни махсус рухсат билан фақат илмий тиббий талабларни қондириш учун ишлаб чиқиш кўзда тутилган.

Наркотик моддалар билан қонунсиз ҳаракатлар жамият учун юқори даражада хавfli бўлибгина қолмасдан одамни соғлигини қайтариб бўлмас даражада оғир зиён етазиши мумкин.

Шундай экан, наркотик моддаларни тарқатилиши ва жамият учун ўта хавfliгини ҳисобга олиб, жиний жавобгарлик белги-ланганлиги бежиз эмас. Инсоннинг соғлиги учунгига эмас, балки оғир жиноятнинг сабабчиси бўлгани учун ҳам наркотик ва психотроп моддаларни қонунсиз тайёрлаш ва тарқалишига қарши кураш ҳозирги замоннинг долзарб масалаларидан биридир.

Юқоридаги моддалар бўйича ҳам давлат ташкилотлари ходимлари, ҳам хусусий шахслар жиний жавобгарликка тортилиши мумкин. Биринчи навбатда бу тиббий ва фармацевтик ходимларга таалуқлидир, чунки улар кўпроқ наркотик ва психотроп моддалар билан шуғулланадилар.

Қонун наркотик модда деганда ҳаётини паришон қилувчи, кайф берувчи, ёки шундай моддаларга ўрганиб қолиш хусусиятини пайдо бўлиши ёки оғир руҳий ёки бошқа касалликлар келтириб чиқарувчи моддалар тушунилади. Қонун бўйича опиум, морфин, пантопон, героин, гашиш ва бошқа наркотик моддаларни тайёрлаш, йиғиштириб олиш тақиқланади.

Психотроп моддалар деб марказий нерв тизимига таъсир қилиб, узоқ вақт ва каттароқ дозада қабул қилинганда руҳий ҳолатни бузувчи моддаларга айтилади.

Жиний жавобгарликни юзага келиши учун наркотик ва психотроп моддаларнинг сақланиш муддати, уларни тайёрлаш усуллари, қаердан олинганлиги, ташилиши, шунингдек сотиш, алмаштириш, совға қилиш, қарзга бериш ва бошқаларнинг аҳамияти йўқ.

Наркотик ва психотроп моддалар билан катта миқдорда қонунсиз шуғулланувчилар учун жазо чоралари кучайган тартибда таъминлаш оширилади.

Наркотик моддалар билан кўпинча тиббий ходимлар, дорихона ходимлари, тиббий омбор ва базаларда ишловчилар алоқа-дандилар.

Аҳолини санитар-эпидемиологик ҳолатини таъминлаш қонунлари махсус қонунда кўрсатилган.

Санитар-эпидемиологик хотиржамлик деганда одам организмга ташқи муҳит омилларининг зарарли ва хавfli бўлмагани ҳолда унда яшовчи аҳолининг соғлиги ва яхши яшаши учун мавжуд шароитлар тушунилади.

Санитар-эпидемиологик яхши шароит яратишда санитария қоидаларни яратилиши муҳим аҳамиятга эга. Булар хавфсизлик меъзонларини таъминловчи норматив актлар ёки одам организмга ташқи муҳит омилларининг зарарсиз таъсири, шунингдек инсонларни ҳаётий жараёнларини тўлиғича таъминловчи санитария ва гигиена талабалари ва бошқалардир. Санитария қоидалар барча давлат, жамоа бирлашмалари, ташкилотлар, барча мансабдор шахслар ва айрим инсонлар учун, албатта, зарурдир.

Аҳолини санитар-эпидемиологик хотиржамлигини таъминлаш учун қонун қатор талабаларни белгилайди:

- 1) аҳоли пунктини қурилишини режалаштиришда атроф муҳит омилларининг зарарли таъсирини олдини олиш ва йўқотиш чораларини кўриш;
- 2) халқ хўжалигининг истаган маҳсулоти санитария қоидаларга жавоб бериши;
- 3) санитар-эпидемиологик хизматининг рухсати билан янги технологиялар, материаллар, моддалар ва ишлаб чиқариш маҳсулотлари қўлланилиши кўзда тутилганлиги;

- 4) чет эздан харид қилинадиган истаган маҳсулот санитария қоидалари ва халқаро хавфсизлик талабларига тўғри келиши;
- 5) ичимлик сувининг сифати ва атмосфера ҳавоси санитария меъёрсига тўғри келиши, сувнинг миқдори физиологик ва ҳужайра талабларига кўра етарли бўлиши;
- 6) санитария меъёрга асосан ишлаб чиқариш ва турмуш қолдиқлари, зарарсизлантирилиб, қайта ишланиши ва кўмилиши;
- 7) санитария қоидаи талабларига яшаш шароити, ишлаб чиқариш зонаси шароити, радиактив моддалар билан ишлаш шароити тўлиғича жавоб бериши;
- 8) профилактик тиббий кўрикни таъминлаш билан биргаликда тиббий суғуртанинг шартлилиги;
- 9) юқумли ва кўпчилик юқумли бўлмаган касалликларни ҳамда заҳарланишларни олдини олиш ва тугатишнинг барча чора – тадбирларини бажарилиши;
- 10) аҳолини санитар – эпидемиологик хотиржамлигини таъминлаш мақсадида махсус экспертиза ва маслаҳат ўтказиш.

Санитар – эпидемиологик қоидаларни бузилишига, санитария ҳуқуқбузарлигига йўл қўйилган тақдирда тартибий, административ, жиноий ва иқтисодий жавобгарлик кўзда тутилган.

Қонун бўйича мамлакатимизда алоҳида Давлат санитар – эпидемиологик хизмат ташкил қилинган бўлиб, унга қонунда кўрсатилган барча ҳолатларни ҳаётга татбиқ қилиш вазифаси юклатилган.

Ҳозирги даврда таъсир қилувчи қоида ва кўрсатмаларга асосан эпидемияни ёки бутун жамоани заҳарланишларини олдини олиш чораларига қуйидагилар киради:

- сув билан таъминлаш ва озиқ овқат маҳсулотларининг сифатини назорат қилиш қоидалари;

- жамоа жойларида, транспорт ва ишлаб чиқариш корхоналарида санитария ҳолатини таъминлаш қоидалари;
- жамоа жойларида инфекция тарқатувчиларини йўқотиш учун профилактик дезинфекция қоидалари;
- ҳар хил касалликларни тарқалишини олдини олиш учун профилактик эмлаш чоралари;
- бациллоташувчилар ва касалларни аниқлаш қоидалари;
- юқумли касалликлар касалхонасига ётқизиш қоидалари;
- чегараларни санитария химоялаш қоидалари.

Маълум жойда юқумли касалликларни юзага келиш ёки тарқалиш хавфи туғилганда уларни олдини олиш мақсадида алоҳида карантин қоидалари ташкил қилинади. Бу қоидаларнинг бузилиши ЎзР ЖК 257¹ – моддасига кўра жиноий жавобгарлик ҳисобланади.

Афсуски, касаллик ёки заҳарланишни кенг аҳоли орасида тарқалиш миқдори ҳақида қонунда кўрсатилмаган.

Врач кўрсатилган санитар – эпидемиологик қоидаларга етарли эътибор бермаса ёки бу қоидаларни умуман бажармаса жиноий жавобгарликка тортилади.

Айрим ҳолларда тиббиёт ходимлари инсонларни соғлиғи ва ҳаётига хавф туғдириш тўғрисидаги маълумотларни (бирор жойда тарқалганлиги, ёки тарқалиши мумкинлиги) яширганлиги ёки нотўғри талқин қилганлиги учун жиноий жавобгарликка тортиладилар.

Бундай жавобгарлик кўпинча таносил касалликлари, ВИЧ – инфекцияни, радиацион зарарланиш ва бошқалар тўғрисидаги маълумотларни касалларда борлигини яширганлиги ёки нотўғри талқин қилганлар учун тааллуқлидир.

Бундай ҳолларда шундай хавfli касалликларни ўз вақтида тарқалишини олдини олиш имконияти қўлдан бой берилади. Бу эса аҳоли ўртасида катта хавф туғдиради.

Кўпинча тиббиёт амалиётида илмий ёки ўқув мақсадида одамларнинг мурдаларида хирургик операциялар ёки ўлгандан кейинги тажрибалар ўтказишга тўғри келади. Шунингдек, мурдаларнинг орган ва тўқималаридан трансплантация учун материаллар олишга ҳам рухсат берилади. Бундай ҳолатлар қонун ва махсус йўлланмаларда кўрсатилган.

ЭКОЛОГИК ЖИНОЯТЛАР

Амалий ва илмий текширув муассасаларида ходимларнинг касбий фаолиятида ҳар ҳил чиқиндилар пайдо бўлиб, уларни хавфсиз йўқотиш ёки кўмилиши талаб қилинади. Улар биологик, бактериологик, вирусли, кимёвий ва радиацион характерга эга бўлиши мумкин. Бу моддаларни ташиниш, сақлаш, кўмиш ҳамда уларнинг қолдиқлари ва у моддалардан фойдаланиш туфайли одамнинг соғлиғига ва атроф муҳитга етарли зиён етказилса ва хавfli бўлса, жавобгар шахс жиноий жавобгарликка тортилади. Бу инсонни соғлиғига аниқ зиён етказганлиги ёки одамни ўлганлиги, атроф муҳитни зарарланганлиги ёки заҳарланиш, ифлосланиш, ҳайвонларни кўплаб қирилиб кетиши ёки кўпгина одамларнинг касалланишининг сабабчиси бўлса, жиноятнинг сабабчилари ҳисобланади.

Юқоридагилар билан мустаҳкам боғлиқ ҳолда микробиологик ёки бошқа биологик агентлар ва токсинлар билан ишлаш хавфсизлик қоидаларини бузилиши ҳам катта аҳамиятга эга. Бундай ҳолларда махсус тиббиёт илмий—текширув муассасалари ёки махсус амалиёт лабораторияларида кузатилиши мумкин. Агар кўрсатилган камчиликлар одамнинг соғлиғига зарар етказилган, ўлимнинг сабабчиси бўлган ёки эпидемиянинг тарқалиши туфайли оғир оқибатларга олиб келган бўлса, жиноий жавобгарликка тортилишнинг сабабчиси ҳисобланади.

Кўпгина тиббиёт корхоналарида ҳар хил лаборатория ҳайвонлари сақланадиган виварияларда ҳайвонлар билан ишлашда ветеринария қоидаларига риоя қилиниши талаб қилинади. Агар бундай қоидалар бузилса, ҳайвонлар ўртасида ҳар хил касалликлар тарқалиши ёки оғир оқибатларга олиб келса, жиноий жавобгарлик содир бўлади. Бу ўз навбатида сув ёки атмосферани зарарлаши

туфайли атроф муҳит ва одам организмига етарли миқдорда зийн
етказилишига олиб келади ва жинойи жавобгарликнинг сабабчиси
хисобланади.

МАХАЛЛИЙ ЎЗ-ЎЗИНИ БОШҚАРИШ, ДАВОЛАШ ХИЗМАТИ МАНФААТЛАРИ ВА ДАВЛАТ ҲУКУМАТИ ХИЗМАТЛАРИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

Бу гуруҳга кирувчи кўпгина жиноятларга тиббиёт ходимла —
рининг касбий мажбуриятларини бажаришда содир бўладиган
жиноятлар киради. Буларга мансабга совуққонлик билан қараш
(Ўзбекистон Республикаси жиноят кодексининг 207—моддаси), ўз
хизмат мавқеини суистеъмол қилиши (301—модда), пора олиш
(210—модда), мансабини суистеъмол қилиш (205—модда), хизматга
совуққонлик билан қараш (302—модда) лар киради.

Ўз хизмат мавқеини суистеъмол қилишда мансабдор шахс
ўзининг хизмат фаолиятида хизмат манфаати учун қонун бўйича
ҳимояланувчи давлат ёки жамият манфаатларига зид ҳолда муас—
сасалар ёки инсонларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини қўпол
бузилиши туфайли ўзининг қабиҳ ёки шахсий ниятини амалга
ошириши тушунилади. Агар бу оғир оқибатларга олиб келса, жа—
вобгарлик даражаси янада ошади. Мансабдор шахс тиббиёт муас—
сасасининг ташкилий ёки административ—хўжалик вазифасини
бажарувчи ходим ҳисобланади.

Ўз мансабини суистеъмол қилиш ҳоллари иш қобилиятини,
ногиронлик, ҳарбий хизматга яроқлилигини аниқлашда, беморни
касалхонага ётқизиш, мутахассис—врачга малакали категория бе—
риш, лицензия ва аккредитация ҳолларида кузатилиши мумкин. Бу
кўпинча, мансабдор шахснинг манфаатдорлиги ёки қабиҳ ниятлари
(пора олиш, фирибгарлик) учун амалга оширилади. Бундай ҳол—
ларда қўшимча жиноят таркиби кўзга ташланади.

Мансабдор шахснинг мансабини суистеъмол қилиш деб, унинг
қилган ишлари хизмат доирасидан четга чиқиб, инсонлар ёки

ташкilotларнинг қонуний манфаатлари ва ҳуқуқларини аниқ бузилишига олиб келувчи давлат ва жамият манфаатларига зид бўлган ҳолатларга айтилади. Тиббиёт ходимлари фаолиятида хизмат мансабини суистеъмол қилишнинг қуйидаги типик турлари мавжуд:

а) юқоридаги мансабдор шахснинг компетенциясига кирувчи ҳаракатлар;

б) фақат келишиб қилинган ҳаракатлар;

в) ҳар қандай мансабдор шахсга алоқаси бўлмаган ҳаракатлар.

Тиббиёт муассасасидаги мансабдор шахснинг қонунсиз ҳаракати, унинг хизмат доираси ва ҳуқуқидан ташқарига чиқса, бу кўпинча одамнинг соғлиғига зарар етказиш билан боғланган бўлади.

Хизмат мансабини суистеъмол қилиш тиббиёт ходимлари томонидан одамларга қонунсиз тажриба ўтказишда ҳам кузатилиши мумкин. Масалан, маҳбусларга биотиббий тажриба ўтказиш бунга мисол бўла олади. Одатда бу тажриба ўтказишга жалб қилинган одамнинг ёзма розилиги билан амалга оширилади. Бунда одам бу тажриба ўтказиш учун мажбурланмаслиги кўрсатилган. Бу қоидаларнинг бирортасини бузилиши мансабдор шахснинг ўз хизмат бурчини суистеъмол қилганлиги ҳисобланади.

Ўз мансабини суистеъмол қилиш махсус қонунда кўрсатилган одамлардан кўчириб ўтказиш учун орган ва тўқималарни олиш қоидалари бузилганда кузатилиши мумкин.

Бу қонуннинг асосий талаблари қуйидагича:

■ агар беморни соғлиғини тиклаш ёки ҳаётини сақлаб қолишда ҳеч бир тиббий ёрдам кафолат бера олмаган тақдирда трансплантацияга рухсат бериш;

■ тирик одам (донор) дан орган ёки тўқималарини олишда мутахассис врачлар консилиуми хулосасидан кейин донорнинг соғлиғига унча таъсир қилмайдиган бўлса;

■ трансплантация фақатгина тирик донорнинг розилиги ва шунингдек, беморнинг розилиги билан амалга оширилиши;

■ органлар ва тўқималар сотиб олиш ёки сотилиш объекти бўлмаслиги;

■ трансплантация учун мўлжалланган орган ва тўқималар 18 ёшгача бўлган тирик донордан олишга рухсат берилмаслик;

■ орган ва тўқималарни олишга фақат махсус соғлиқни сақлаш давлат ташкilotларида рухсат берилиши;

■ трансплантация фақатгина бемор (реципиент) нинг розилиги билан ўтказилиши;

■ орган ёки тўқималарни мурдадан олишда ўлган одамнинг яқин қариндошлари ёки қонуний вакиллари розилигисиз рухсат берилмаслиги;

■ мурданинг орган ёки тўқималарини олишда касалхонанинг бош врачлари, агар суд-тиббиёти экспертизаси ўтказилаётган бўлса, суд тиббиёти экспертнинг рухсати зарурлиги;

■ тирик донордан фақатгина жуфт органлардан бири, ёки орган ва тўқима қисмлари, агар уларнинг бўлмаслиги унинг соғлиғида қайтмас ўзгаришларнинг сабабчиси бўлмаса.

Юқоридаги ҳолатлардан бирортаси бузилишига йўл қўйилса, мансаб вазифасини суистеъмол қилишда жиноий жавобгарликка тортилади.

Юридик жиҳатдан реанимацион муолажаларнинг ўтказилишида кўпгина масалалар ҳал қилинмаган. Бунда гап чорасиз беморларга реанимацион муолажани тўхтатиш ҳақида бормоқда. Бу савол асосан даволаб бўлмайдиган беморга алоқадор муҳим муаммодир, аммо ҳозирги замон тиббиёт илмининг натижалари беморнинг ҳаёти учун охиригача курашишни тақазо қилади.

Бунда Гиппократ давридан маълум бўлган иккита асосий қоидага ҳамиша амал қилиш зарур:

- 1) бугун нимани даволаб бўлмаса, эртага даволаш мумкиндир;
- 2) «даволаб бўлмайдиган касаллар», кўпинча тиббиёт қонунини қарши соғайиб кетадилар».

Юридик жиҳатдан «даволаб бўлмайдиган» беморларга реанимацион муолажанинг давомийлигини қиёсий аниқлаш кўрсатилган бўлиб бу қонунда эвтаназияни тақиқлаш ҳақида: беморнинг илтимосига кўра тиббиёт ходимига эвтаназияни амалга оширишга рухсат берилмайди, чунки илтимосига кўра унинг ўлимини қандайдир модда ёки таъсирлар билан тезлаштириш, шунингдек, ҳаётини ушлаб туришга қарши сунъий чоралар кўриш тақиқланади.

Мансабдор шахс мансабини суистеъмол қилишнинг бошқа турлари ҳам мавжуд. Масалан, «ўлганлик ҳақида врачлик гувоҳнома»ни тўлғазиш инструкциясида кўрсатилишича бу гувоҳномани фақат ўликни патологоанатомик текширувдан ўтказган патологоанатом ёки суд-тиббиёти эксперти беришлиги кўрсатилган. Бундай ҳолатнинг бузилиши аниқ қонунга қарши характерда бўлади.

Жавобгарлик патологоанатом ва суд тиббиёти экспертидан ташқари, даволаш муассасасининг раҳбари зиммасига ҳам юкланган. Бунда тегишли қоида бузилганлиги (бош врач, бўлим бошлиқлари) кўзга ташланади.

Даволаш муассасаси раҳбарлари ўзларининг мансабларини суистеъмол қилиб, тиббиёт ҳужжатлари (касаллик тарихи, амбулатория картаси, патологоанатомик текширув баёни, суд-тиббиёти экспертизасининг хулосаси ва бошқаларни) қисқартиб ёзишни тавсия этадилар. Бундан ташқари, давлат статистик маълумотлар олиш, аҳолининг касалланиши ва ўлимини аниқ эпидемиологик таҳлил қилиш жуда қийин. Бу айниқса, жиноят содир бўлганда жиноятни очишда, врачларни ҳуқуқбузарлигида уларнинг айбини исботлашда қийинчилик туғдиради. Биринчи навбатда бу суд тиббиёти ташкилотлари раҳбарларига қаратилгандир.

Тадбиркорлик фаолиятида қонунсиз қатнашиш жиноят ҳисобланади. Бундай ҳолларда ташкилот раҳбарлари ҳақида гап кетади (масалан, касалхона ёки даволаш — диагностик муассасаси бош врач). Бунда тадбиркорлик билан шуғулланувчи мансабдор шахс (масалан, кооператив, пуллик даволаш ёки диагностик хизмат марказлари) бундай ташкилотни шахсан бошқарганлиги учун ёки қонунга қарши ишончли вакили орқали қатнашганлиги кўзда тутилади. Бу ҳаракатлар бундай ташкилотга имтиёзлик ва устунлик ҳуқуқи ёки бошқа шаклда бекитмоқ (масалан, ўзи учун «фойдали» беморларни қайта тақсимлаш, ташкил қилинган тижорат ташкилотларини биринчи навбатда ҳозирги замон диагностик аппаратлари, самарали медикаментоз моддалар билан таъминлаш ва бошқалар) ни тақозо қилади.

Хизмат мавқеини суистеъмол қилишда мансабдор шахс маҳсул ҳужжатларга сохта маълумотлар киритиш шу ҳужжатга ўзгартишлар киритиш билан баравар бўлиб, бу ўзгартишлар юқоридаги ҳужжатларни ҳақиқий мазмунини сохталаштиради, агар бу ҳаракатлар қабиҳ ниятлар учун қилинган ёки бундан у манфаатдор бўлган тақдирда амалга оширилади. Тиббиёт ходимлари фаолиятидаги бу ҳужжатларга касаллик тарихи, тиббиёт китобчаси, амбулатория картаси, амбулатория журнали, тиббий маълумотномалар ва бошқалар киради.

Хизмат мавқеини суистеъмол қилиш (ЎзР ЖК 301 — модда) бу бошқа жиноятлар билан қўшилиб келиши, шахсан, пора олишга алоқадор бўлади. Шахсан ўзи ёки воситачи ёрдамида пул, материал, хизмат қилиш ва бошқалардан истаган шаклда пора олиш жиноят таркибига киради.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексининг 302 — моддасида хизматга совуққонлик билан қараш келтирилган. ҳиз-

матга совуққонлик билан қараш деб, мансабдор шахснинг хизмати мавқеини бажармаслиги ёки етарлича бажармаслиги кириб, бу уни хизматига ситқидилдан эмас, балки эътиборсизлик билан ёндашуви бўлиб, агар ташкилот ёки одамлар қонуний манфаатлари ҳуқуқининг бузилиши давлат ва жамият манфаатларига зид бўлганлиги тушунилади. Мансабдор шахс хизматга совуққонлик билан қарашда агар унда ҳаракат қилиш учун аниқ имкониятлар бўлсаю, аммо унга эътибор берилмаса жавобгар ҳисобланади. Инсонларни соғлиғига зарар етказилиши тиббиёт фаолияти билан бевожиза ёки билвосита боғланган булиб, бундай зарарнинг етарлича юзага келиши хизматга совуққонлик билан қараш сифатида баҳоланади. Шунинг учун ҳам тиббиёт ходимлари томонидан йўл қўйилган хизматга совуққонлик билан қараш инсоннинг соғлиғига ва ҳаётига қарши жиноят сифатида қўшимча баҳоланиши мумкин.

Тиббиёт фаолиятида хизматга совуққонлик билан қарашнинг мисоллари жуда ҳилма – хилдир:

- а) беморни етарлича текширмаслик ва махсус диагностик усулларни бажарилмаслиги;
- б) болаларни кузатиш ва эътиборсизлик билан парваришлаш;
- в) ўз вақтида касалхонага ётқизилмаслиги ёки муддатидан олдин чиқарилиши;
- г) хирургик операция ва бошқа даволаш муолажаларини ситқидилдан бажарилмаслиги ёки тўлиғича тайёрланмаганлиги;
- д) даволаш жараёнини тўлиғича ташкил қилинмаганлиги;
- е) ҳар ҳил тиббиёт қоидалари ва кўрсатмаларининг бузилиши ёки унга риоя қилинмаслик;
- ж) доривор моддаларни эътиборсизлик билан қўлланилиши;
- з) касаллик тарихи ва бошқа тиббиёт ҳужжатларини эътиборсизлик билан тўлдирилиши;

Тиббиёт ходимларининг ҳуқуқига қарши ҳаракатлари агар етарлича зарар етказилмаса, жиноят ҳисобланмайди, балки тар – бибий жавобгарлик ҳисобланади.

АҲЛОҚИЙ ЗАРАР КЕЛТИРГАНЛИГИ УЧУН ЖАВОБГАРЛИК

Ҳар бир фуқаро туғилганидан бошлаб қонун бўйича қатор шахсий ҳуқуқларга эга. Улар орасида: яшаш, соғлиғини сақлаш ва шахс эркинлиги, ахлоқий бурч, шахсий ва оила сири, эркин ҳаро-ратланиш ҳуқуқи, вақтинча ва доимий яшаш жойини танлаш, му-аллифлик ҳуқуқи ва бошқалар муҳим ўринни эгаллайди. Бу ҳуқуқлар қонун билан ҳимояланади. Агар юқоридаги ҳуқуқларга зиён етказилганда ахлоқий зарар пул ёки бошқа моддий маблағлар ҳисобига қопланади. Фуқаролар ахлоқий ҳуқуқлари учун жавоб-гарлик Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодексида кўрсати-ган.

Фуқаролик кодексининг маълум моддасида ахлоқий зарар етказилганликни қоплаш тартиби ва шартлари келтирилган; аҳ-лоқий зарар (жисмоний ва ахлоқий азобланиш) асосан фуқаронинг шахсий мулки бўлмаган ёки моддий бўлмаган бошқа қадриятларини бузилиши ҳисобланади. Бунда келтирилган ахлоқий жавобгарлик қонунда кўрсатилган бошқа ҳолатларда ҳам учрайди.

Ахлоқий зарар келтиришда жавобгарликка тортилишда қуйидаги асосий шароитларнинг қўшилиши муҳим аҳамиятга эга:

- 1) аниқ шахснинг ҳуқуқга қарши таъсиридаги маълумотни аниқлаш;
- 2) аниқ зарарнинг мавжудлиги (жисмоний ёки хулқ-атворидаги жабрланиш);
- 3) зарар етказилиши ва у билан боғлиқ ҳуқуқбузарликнинг мав-жудлиги;
- 4) зиён етказувчи шахснинг айбини аниқлаш.

Жабрланувчининг аризаси фуқаролик судида кўриб чиқилади. Унинг вазифасига юқоридаги 3 хил йўналиш бўйича исботловчи

материалларни тақдим қилиш вазифаси юклатилади. Жавоб бе-рувчи унга қарши исботлашга мажбур. Агар кўрсатилган фактлар-нинг тўғрилиги исботланса, суд ахлоқий зарар етказган кишини жавобгар деб ҳисоблайди ва ўзининг қарори билан етказилган аҳ-лоқий зарарни тўлиқ ҳажмда тўлаш тўғрисидаги хулосага келади.

Ахлоқий зарар етказилганда пул ва бошқа усуллар билан қоплашда суд жавобгар шахснинг айб даражаси, ҳолати ва шаро-итлари ҳамда қайси ҳолатда зарар етказилганини, шунингдек жабрланувчининг жисмоний ёки хулқ-атворидаги жабрланишлар, унинг индивидуал хусусиятлари ва ижтимоий ҳолатини ҳисобга олади.

Ахлоқий зарар етказилиши фақатгина қасддан ёки эътибор-сизлик билан етказилганда эмас, балки тўсатдан зиён етказиш ту-файли кузатилганда ҳам жавобгарлик ҳисобланади.

Тиббиёт амалиётида жисмоний ёки хулқ-муаллифни камси-тилиши даволаш ёки даволаш-профилактик муассаса ходимлари ўз вазифасини ситқидилдан бажармаслиги ёки умуман бажармас-лиги туфайли ҳам содир бўлади. Бундай ҳолатларда жиноий жа-вобгарлик ўз хизматига совуққонлик билан қараш (302-модда) моддасига тўғри келади. Бундай ҳолларда жабрланувчи шахс етка-зилган ахлоқий зарарни қоплаш масаласини қўяди. Бунда тиббиёт ходимига нисбатан тарбиявий жавобгарлик билан чегараланиб, етказилган ахлоқий зарарни қоплаш талаби қўйилиши мумкин.

Бунга бир қанча мисоллар келтириш мумкин:

- ташҳис жараёнининг чўзилиши ва кеч ташҳис қўйилиши ту-файли патогенетик даволаш усулининг кеч бошланиши ва оқибатда беморни кечикиб даволаниши; бу ўз навбатида бемор-нинг жисмоний ва хулқ-атворидаги жабрланишни чўзилиши;

- касаллик ташҳисини нотўғри қўйилиши туфайли беморни нотўғри даволаш, даволаш муддатини чўзилиши, асоратланиши ва бунинг натижасида жисмоний ва фелининг жабрланиши;
- хирургик операциялар усулларини хато белгилаш, тиббий муолажаларни тури доривор моддаларни нотўғри танлаш натижасида беморнинг аҳволини оғирлашуви, касалликнинг асоратини ривожланиши, даволаш муддатини узоқлашуви, ногиронликка олиб келиш;
- хирургик операциялар, тиббий муолажалар ва доривор моддалар билан даволашда хатоликлар туфайли ҳар хил асоратларнинг ривожланиши;
- касалхонага кеч ётқизилиши туфайли беморнинг аҳволи оғирлашуви ва натижада қўшимча жисмоний ҳамда фелида жабрланишнинг пайдо бўлиши;
- беморни ёки жабрланувчини транспортда етказиш қоидаларини бузилиши туфайли оғир асоратлар ва соғлиғида критик ҳолатнинг юзага келиши;
- соғлом фуқаро билан бир қаторда врач—экспертнинг нотўғри қарори туфайли инвалид билан бир хил шароит яратиш; касалхонадан исботланмаган ҳолда эрта чиқариш; амбулатория ёки касалхонада даволашни муддатидан олдин тугаллаш;
- тиббиёт ҳужжатларини тўлғазишдаги эътирозсизликлар ёки хатоликлар туфайли нотўғри ёки кеч ташҳис қўйиш, даволашдаги камчиликлар, врач—эксперт комиссиясининг нотўғри қарорига кўра беморга ахлоқий зарар етазилиши;
- етарлича санитар—гигиеник шароит яратилмаганлиги туфайли беморнинг соғлиғи ва жисмоний ҳолатининг ёмонлашуви туфайли унинг фелида норозилик пайдо бўлиши;

- тиббий ёрдам олиш учун мурожаат қилган муҳтож беморга нисбатан тиббий ходимнинг қўпол, ҳурматсизлик, менсимаслик руҳида муомала қилиши;

Жабрланувчи ўзига ахлоқий зарар етказилганда ўзи тўғридан—тўғри ёки суғурта кампанияси орқали судга ўз аризаси билан мурожаат қилиши мумкин.

Бемор тиббиёт ходими устидан врачнинг сирини ошкор қилганлиги учун, агар у унинг иззат—нафсига теккан бўлса, судга мурожаат қилиши мумкин.

Юқорида келтирилгандан ташқари тиббиёт ходимини бурчини, обрўини тўқиш учун бемор ёки унинг қариндошлари томонидан ҳақоратланиши, қўпол муомуласи, уларга нисбатан ҳар хил ифво сўзлар айтилган тақдирда у ҳам ўз навбатида ўзига етказилган ахлоқий зарар учун судга ариза билан мурожаат қилиши мумкин. Бундай ҳолатни баҳолаш суд учун жуда мураккаб, чунки бунда врачга ёки бошқа тиббиёт ходими обрў—эътиборига етказилган жабрланишдан ташқари беморнинг руҳий ҳолатини ҳам ҳисобга олишга тўғри келади. Беморнинг характери ва ундаги касаллик ёки жароҳатланишларнинг оғирлиги ҳам ҳисобга олинади, бундай ҳолатлар уни ахлоқий зарарнинг сабабчилиги тўғрисидаги жавобгарликдан озод қила олмайди.

ТИББИЁТ ҲУЖЖАТЛАРНИНГ ДАВОЛАШ—ДИАГНОСТИК, ИЛ—МИЙ—АМАЛИЙ, ТАРБИЯВИЙ ВА ЮРИДИК АҲАМИЯТИ

Даволаш—профилактик муассасалар фаолиятида ҳамда фуқаролар ва алоҳида гуруҳ аҳолисининг соғлиғини сақлашни белгиловчи маълумотларни мужассамлаштирувчи, ёзилиши ва таҳлил қилиниши учун мўлжалланган ҳисоб—китоб ҳужжатлари йиғиндисига тиббиёт ҳужжатлари дейилади.

Мамлакатимизда тиббиёт ҳужжатлари соғлиқни сақлаш муассасаси фаолиятида диагностик, даволаш ва профилактик ишларни таъминловчи бирдан бир универсал ҳужжат ҳисобланади.

Тиббиёт ҳужжатларига бирламчи ҳисоб (касаллик тарихи, касалнинг индивидуал картаси, ишга қобилиятсизлик варақаси, чақалоқларнинг ривожланиш тарихи ва бошқалар) ва ҳисобот ҳужжатлари (профилактик эмлаш, поликлиникада, алмашинув карталари, тез ёрдам хабарлари ва бошқалар) киради.

Бутун мамлакатимиз бўйлаб, тиббиёт ҳужжатларининг шакли бир хилдир.

Улар ҳар бирининг тартиб рақами бўлиб, Соғлиқни сақлаш вазирлиги қоидаларига киритилган.

Барча бирламчи ҳисоб ҳужжатлари орасида энг муҳими касаллик тарихи (амбулаторияда даволанганда эса, беморни индивидуал амбулатория картаси)дир. Касаллик тарихи касалхона (амбулатория)да, даволанувчи беморнинг ҳолатини кузатиш натижаларини ёзилишга мўлжалланган ҳужжатдир. Бундай ёзувларга диагностик текширув натижалари ва ташҳис, даволаш муолажалари, касалликнинг ўтиши ва оқибатлари киради.

Касаллик тарихи бемор касалхонадан чиқарилгандан кейинги врач томонидан қилинадиган ишлар, беморнинг иш фаолияти ва

соғлиғини тиклаш масалаларини амалга оширишига ёрдамлашувчи асосий ҳужжат ҳисобланади.

Агар касалликнинг оқибати ўлим билан тугаган тақдирда; касаллик тарихида мурдани патологоанатомик ёки суд тиббиёти текширувидан ўтказиш натижалари ёзилади.

Касаллик тарихининг тузилиши таркиби биринчи марта буюк терапевт М.Я.Мудров томонидан таклиф қилинган. У, таҳлил ҳақидаги таълимоти ишлаб чиқди, клиник амалиётга пайпаслаб кўриш, уриб кўриш ва эшитиш ҳамда лаборатория текширув усуллари биринчилардан бири сифатида киритди. Касаллик тарихини ҳозирги ҳолатга киргунига қадар рус олимларидан Г.А.Захарьин, А.А.Остроумов, С.П.Боткин, М.В.Чернорукцийлар беморларни илмий асосланган клиник текшириш схемасининг тузилиши, этиопатогенетик асосланган ташҳис қўйиш ҳамда даволашнинг барча усулларида фойдаланишда кўрсатган амалий маслаҳатлари қимматлидир.

Касаллик тарихи муҳим даволаш—диагностик, илмий—амалий, тарбиявий ва юридик аҳамиятга эгадир.

Касаллик тарихидаги диагностик ва даволаш муолажалари ўтказилганлиги тўғрисидаги ёзувларнинг муҳим даволаш—диагностик аҳамиятга эгаллигини кўрсатиш мақсадга мувофиқдир. Ҳозирги даврда ташҳис қўйишда ҳам, даволашда ҳам бир неча врачнинг қатнашуви кўзга ташланади. Бундай ҳолларда касаллик тарихидаги ёзувлар кўпгина врачларнинг беморни биргаликда диагностик ва даволаш жараёнларида қилган ҳаракатларини кўрсатади.

Касаллик тарихи ҳар хил касалликнинг тарқалиши ва шароитлари, клиник ўтиши ҳамда оқибатлари тўғрисида илмий ахборот берувчи энг муҳим ҳужжат бўлиб, катта илмий—амалий аҳамиятга

эгадир. Кўпгина касаллик тарихини таҳлили касалликларни рационал даволаш ва профилактика ишлари ва аниқ ташҳис тавсияларини ишлаб чиқишда яқиндан ёрдамлашади. ҳозирги даврда ҳар хил касалликларнинг клиник кўринишлари тўғрисидаги шакланган ёзув усуллари ташҳисда кибернетик усуллари қўллаш, хавфли факторларни аниқлаш, у ёки бу даволаш, шунингдек оператив усулига кўрсатмани белгилаш ҳамда касалликларни оқибатини аниқлашда қўлланилади.

Касаллик тарихининг тарбиявий аҳамияти жуда муҳимдир, чунки қўлида касаллик тарихини тутган врач беморни синчиклаб ўрганиш орқали ҳақиқий врач сифатида шаклланади.

Тиббиёт институти талабалари ва ёш врачларга касаллик тарихини тутиш ва тўлғазишда тўғри фикрлашни шакллантиришда педагоглар ва ҳурматли устозлар уларда касаллик белгиларига тўғри баҳо бериш ва ташҳис қўйиш даволаш усуллари аниқлаш, беморнинг соғлиги ва ҳаётини сақлаб қолишда жавобгарлик ҳиссини пайдо бўлиши каби тарбиявий маслаҳатлари билан ёрдамлашадилар.

У ёки бу даволаш муассасасида тўлғазилган касаллик тарихи, шу ташкилотнинг объектив «юзи» ни белгилайди ва унда олиб берилган даволаш—диагностик ишларининг даражасини кўрсатади. ҳар бир касалхона ёки поликлиникага вақти вақти билан янги ёш врачлар келади. Уларни шакллануви ҳамда врач сифатида мутахассис бўлиб етишувида коллективнинг ўрни катта. У ташкилотда тиббиёт ҳужжатлари билан ишлашга қандай эътибор қаратилган бўлса, врачни тарбиялаш ҳам кўпинча шунга боғлиқ. Касаллик тарихи кўпинча юридик ҳужжат бўлганлиги учун юридик аҳамиятга ҳам эгадир.

Касаллик тарихи тиббиёт ҳужжати бўлиб, истаган тиббиёт ҳужжати юридик ҳужжат ҳисобланилиб, хоҳлаган пайтда у суд жараёнида муҳокамага сабабчи бўлиши мумкин.

Рус тилида ҳужжат — исботлаш усули деб таржима қилинади.

Жиноий иш бўйича исботлаш деб, истаган бор маълумотлар ҳисобланилиб, булар маълум қонун асосида суриштирув органлари, терговчи ва суд фуқаронинг жавобгарлиги, жамият учун хавфли ҳаракатнинг бор ёки йўқлиги ҳамда ишни тўғри ечилиши учун аҳамиятли ҳолатлар ҳисобланади.

Бундай маълумотлар гувоҳлар, жабрланувчи, эксперт хулосаси, ашгъевий далиллар, текширув ва суд ҳаракатлари баёнлари ва бошқа ҳужжатлар орқали аниқланилади.

Мамлакатимизда тиббий ёрдам кўрсатиш даволаш—профилактик муассасалари ва унинг ходимлари — врачлар, ўрта тиббиёт ходимларининг қонун билан белгиланган юридик бурчлари бўлиб, бу беморнинг ушбу ёрдамни олиш конституцион ҳуқуқининг бажарилишидир. Касаллик тарихи (касалнинг касалхонада ётиш картаси, касалнинг индивидуал амбулатория картаси) да барча тиббиёт ходимларининг беморга даволаш диагностик ёрдам кўрсатилиши баёнлаштирилади. Шунинг учун ҳам касаллик тарихига қараб, барча даволаш—диагностик муолажаларни тўғрилиги, ўз вақтида ўтказилганлиги ва кераклигини баҳолаш мумкин. Мана шулар, касаллик тарихининг юридик аҳамиятини кўрсатади.

Шундай қилиб, касаллик тарихини (шунингдек бошқа тиббиёт ҳужжатлари) тўлғазишда беморнинг аҳволи ва унга тайинланган даволаш ишларини ёзишда врач доимо ўзи тўлғазаётган ҳужжатни ҳуқуқий аҳамиятга эга эканлигини унутмаслиги, чунки ундаги ёзувлар, айниқса, жароҳатланишларга алоқаси бўлса, қидирув ишларида муҳим қизиқиш туғдиради. Шунинг учун ҳам бундай ёзув —

лар исботлаш манбаи сифатида аниқ ва тўлиқ изоҳланиши зарур. Бизга маълумки, касаллик тарихи тўлиқ ва объектив тўлғазилган бўлса, бунда жиноятга алоқадор маълумотни аниқлаш мумкин.

Касаллик тарихида беморни (жабрланувчи) касалхонага келган вақти аниқ кўрсатилади. Унинг ёки уни кузатувчи кишиларнинг ёрдамида жароҳатланишни жойи ва вақти, ҳолати ёки шариоити, сабаблари кўрсатилади. Бундан ташқари, жиноятни қидиришда керакли бўлган маълумотларни тез ёрдам машинаси ёрдамида жабрланувчини касалхонага келтирилганлигини кўрсатувчи кузатув ҳужжатидан олиш мумкин.

Касаллик тарихида жароҳатланишга хос барча маълумотларни ёзилиши фуқаролар соғлиғини сақлаш ҳамда ҳаётига қарши жиноятларни очишда ҳам муҳим аҳамиятга эга эканлигини алоҳида кўрсатиш мақсадга мувофиқдир. Жабрланувчидан топилган объектив ўзгаришларнинг характерини билиш даволовчи врач учун ташхис қўйиш ва рационал даволаш усулини белгилашда муҳим асос бўлади.

Даволовчи врач, жароҳатланишни текшириш пайтида унинг морфологик кўринишларини аниқлайди: тирналишлар, қонталашлар, яралар, чиқишлар, синишлар ва бошқалар; жароҳатланиш хоссаларини таҳлил қилиб, уни ўтмас ёки ўткир воситалар, ўқ отар қуроллари ва бошқалар томонидан содир бўлганлиги ҳақидаги масала ечилади. Барча объектив маълумотлар касаллик тарихида кўрсатилиши зарур. Бундай ҳолларда жароҳатланиш хусусиятларини ёзилишига эътибор бериш зарур (масалан, тўғричизиқли, узунлиги 3 см ли четлари тўғри, охири ўткир бурчакли, юмшак тўқималарга қон қуйилган деб ёзилади ва «кесилган яра» деб ташхис қўйилади). Ҳар бир топилган жароҳатланишда унинг ўлчами, морфологик хусусиятлари, аниқ жойлашган жойи (анатомик нуқта ва чизиқлари, транспорт ва ўқотар қуроллар билан

жароҳатланганда жароҳатнинг оёқ кийими тагидан юқоригача жойлашган масофасини аниқлаш талаб қилинади.)

Касаллик тарихида жароҳатланиш ҳақидаги маълумотлар бирдан бир маълумот манбаи бўлиб, врачлар муолажасидан кейин жароҳатнинг бирламчи кўриниши ўзгаради ва бу ўз навбатида ярани битиш жараёнига кейинчалик таъсир қилади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят—процессуал Кодексининг 69 моддасида тан жароҳатлари характерини аниқлаш учун албатта суд тиббиёти экспертизаси ўтказилиши шартлиги кўрсатилган. Бироқ суд тиббиёти эксперти камдан кам ҳолларда жароҳатланишдан кейин бирданига кўздан кечириш имкониятига эга бўлади.

Кўпчилик ҳолларда бир неча кундан кейин кўздан кечиришга тўғри келади. Бу даврда вақт ўтиши ва даволаш туфайли жароҳатнинг характери анча ўзгаради. Шунинг учун ҳам эксперт хулосасида тергов органларини қизиқтирувчи саволлар, хусусан жароҳатланиш характери, унинг содир бўлиш механизми, жароҳатловчи асбоблар, оғирлик даражаси, жароҳатланиш муддати ва бошқалар касаллик тарихидаги маълумотларга асосланади. Агар бу маълумотлар етарли бўлмаса ёки жароҳатланиш яхши ёзилмаган бўлса, эксперт ўзининг олдига қўйган саволларига жавоб беролмаслиги ёки нотўғри хулоса бериш мумкин.

Жароҳат экспертизасида албатта жароҳатнинг оғирлик даражаси ҳақидаги масала ечилиши зарур. Бунда жароҳатланиш 3 турга: оғир, ўртача оғирликдаги ва енгил тан жароҳатларига бўлинади. Енгил тан жароҳатларига эса ўз навбатида соғлиғини қисқа муддатли йўқотилиши ёки иш қобилиятини бироз йўқотилиши ёки соғлиғини ёки иш қобилиятини қисқа муддатли йўқотилмаслиги киради.

Оғир тан жароҳатларнинг энг муҳим мезонларидан бири унинг ҳаёт учун хавфлилигидир.

Жароҳатланишнинг ҳаёт учун хавфлилиги эксперт томонидан аниқланилади. Бу касаллик тарихидаги жароҳатнинг клиник белгилари ва асорати, жабрланувчининг умумий ҳолати оғирлиги туфайли қўйилган ташҳис ҳақидаги ёзувларга асосан белгиланади.

Касаллик тарихида асосий масала ташҳисга қаратилган: Ташҳис бу грекча diagnosis — аниқлаш деган мазмунни билдириб, касаллик ёки жароҳатланишнинг оқибатида (этиологик, патогенез, клиник ва морфологик, патогенез, клиник ва морфологик кўринишлари) ҳозирги замон фани атамалари билан ифодаланувчи врачнинг қисқача хулосаси ҳисобланади.

Даволовчи врач томонидан касаллик тарихида қўйилувчи ташҳис беморни клиник, инструментал, лаборатория текширувлари якуни бўлиб, фақатгина беморни даволаш усуллари ва тактикасини аниқлабгина қолмасдан, балки кўп даражада жабрланувчида бўлган жароҳатланиш характери ва даражаси ҳақида суд тиббиёти экспертининг хулосасини ҳам белгилайди. Ташҳис касаллик тарихида ёзилган объектив маълумотларга биноан асосланиши зарур.

Агар жабрланувчи унга етказилган жароҳат туфайли касалхонага ётқизилган бўлса, суд тиббиёти экспертизаси учун энг муҳими касаллик тарихида жароҳатланишнинг тури (масалан, «ёпиқ калла-мия жароҳатланиши»), унинг характери ва хусусиятлари (масалан, «санчувчи-кесувчи восита ёрдамида қоринни олдинги деворининг зарарланиши туфайли ингичка ичак деворига кириб жароҳатланиши»). Ташҳисида фақатгина асосий жароҳатланиш кўрсатилибгина қолмасдан, балки бошқалари (тирналишлар, қонталашлар ва бошқалар) ҳам кўрсатилади. Агар шок ривожланадиган бўлса, унинг даражасини кўрсатиш зарур. Агар қон кетиш бўлса, унга тушунча бериледи.

Касаллик тарихида ташҳисни тўлғазиш тартиби қуйидагича белгиланган:

- касалхонага жўнатишда қўйилган ташҳис;
- касалхонага ётқизишдаги ташҳис;
- дастлабки клиник ташҳис;
- якуний клиник ташҳис.

Айрим ҳолларда касаллик ё жароҳатланишга ташҳис қўйишда таҳлили бўлмаса, бемор хушсиз ҳолатда бўлса, касалликнинг клиник белгилари ноаниқ бўлса юқоридагиларга амал қилиш билан боғлиқ бўлади. Қасаллик тарихидаги барча ташҳисга алоқадор бўлимларни тўлғазилиши шарт.

Касаллик тарихидаги тугалланган клиник ташҳис ҳам ҳар доим тўғри қўйилмаслиги мумкин. Даволаш — назорат комиссияси, патолоанатомлар ва суд тиббиёти экспертлари томонидан баъзан ёки нотўғри қўйилган ташҳис, ёки аниқланилмаган асорати ва йўлдош касалликлари кўзга ташланади. Шунингдек, исботланмаган ташҳис, уни тузиш шаклланишувида йўл қўйилган хато ва камчиликлар (масалан, асосий касаллик ўрнига унинг асорати — шок ёки унинг кўриниши, қон кетиш) аниқланилади.

Айрим ҳолларда фақатгина беморнинг биттагина шикоятига қараб бош мия чайқалиши ташҳиси қўйилади ва бу ўз навбатида жароҳатланишни оғирлик даражасини аниқлашда қийинчилик туғдиради.

Касаллик тарихида беморни касалхонага ётқизилишида унда мастлик ҳолати борлигини ёзилишини муҳим аҳамиятга эга.

Таъсир қилувчи норматив ҳужжатларга кўра, мастлик ҳолатида бўлган беморларга ишга қобилиятсизлиги варақасига ҳақ тўланмайди.

Бунда касаллик тарихидаги беморнинг мастлик ҳолатида касалхонада ётганлигини кўрсатувчи врачнинг ёзуви муҳим асос бўлади.

Даволовчи врач томонидан фақатгина беморнинг оғзидан ароқнинг ҳидини келиши ёки чиқарилаётган ҳавода этил спиртининг борлигини аниқловчи таҳминий синамалар (Раппопорт синамаси, Мохов—Шинкоренко найчаси реакцияси) га асосланиб хулоса чиқариши мумкин эмаслигини алоҳида таъкидламоқ зарур. Юқоридаги синамалар кенг қўлланилишига қарамасдан характерли ҳисобланамайди, чунки чиқарилаётган ҳавода ароқдан ташқари бошқа оксидловчи моддалар бўлганда ҳам мусбат бўлиши мумкин. Бунда асосан беморнинг қони ва сийдигидан этил спиртини сифатий ва миқдорий жиҳатидан газ — суюқликли хроматография усулида аниқлаш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, қон ва сийдикнинг таркибидаги этил спиртининг миқдорига қараб мастлик даражаси аниқланилади.

Касаллик тарихининг муҳим таркибий ва жавобгар қисми клиник эпикриз, яъни касаллик ёки жароҳатланишнинг характери ва клиник ўтиши, беморни касалхонадан чиқариш тўғрисидаги кўчирма, даволаш ўтказиш, оқибати ҳамда соғлигини тиклаш ва кейинги қоидалар ҳақидаги врачнинг хулосаси ҳисобланади.

Касаллик тарихи ва ундаги ёзувлар тиббиёт ходимлари томонидан касб ҳуқуқбузарлиги тўғрисидаги жиноий ишни кўриб чиқишда муҳим аҳамият касб этади. Бундан ташқари бемор ва унинг қариндошлари томонидан ўз вақтида ва тўлиқ даволамаганлиги туфайли кўнгилсиз оқибатларга олиб келинганлиги, врачларнинг совуққонлиги ҳақида турли ташкилотларга шикоят қилган ҳолларда ҳам касаллик тарихидаги ёзувларга алоҳида эътибор бе-

рилади. Бу кўпинча беморнинг аҳволи кескин оғирлашганда ёки у ўлиб қолган тақдирда кузатилади.

Клинико—анатомик конференцияда ушбу материалларнинг таҳлили, жиноят қидирув натижалари кўпгина ҳолларда врачнинг гуноҳқорлиги тасдиқланмайди, чунки беморнинг соғлигини бузилиши ёки унинг ўлими касаллик ёки жароҳатланишнинг оғирлик даражаси билан боғлиқ бўлади.

Истаган ҳолларда тиббиёт ходимларининг ҳақлигида суд тиббиёти ёки патологанатомик текширув натижалари билан бир қаторда касаллик тарихидаги ёзувлар катта ўрин эгаллайди. Ундаги ёзувларга қараб, даволаш ва диагностик усуллариининг тўғрилиги, оператив муолажаларнинг муҳимлиги, муддати, техникаси ва врачнинг бошқа ҳаракатлари баҳоланади. Касаллик тарихи, унинг бўлимлари, унда кўрсатилган касаллик (жароҳатланиш тўғрисидаги охириги маълумотлар, ташҳисини асослаш, хирургик ва бошқа тиббий муолажалар ҳақидаги фикрлар тўлиқ таҳлилдан ўтказилади.

Касаллик тарихини эътиборсизлик билан тўлғазилиши, кундалиқда бир хил умумий гаплар ёзилиши туфайли уларга қараб касаллик ёки жароҳатланишларнинг ўтиши тўғрисида аниқ хулосага келинмаслиги, ундаги ўчирилишлар, тузатишлар, оператив бошқа мураккаб диагностик муолажаларга беморнинг розилиги тўғрисидаги, таклиф қилинган маслаҳатчи врачларнинг ёзуви йўқлиги каби масалалар врачнинг ўз касбига ситқидилдан ёндошмаганлиги ҳамда мансаб вазифасини бажаришда ахлоқий жавобгарликни тўлиғича ҳис қилмаганлиги тўғрисидаги тасаввурга келишга сабабчи бўлади. Бундай ҳолларда врачнинг хизмат билан жуда бандлиги, шунинг учун ҳам тиббиёт ҳужжатлари билан ишлашга вақти етишмаслиги, врачнинг ёзувини тушуниб бўлмаслиги ва бошқа баҳоналарни кечириб бўлмайдиган ҳол деб ҳисобласа

бўлади. Буларнинг ҳаммасини кўпинча терговчи сўроқ қилаётган вақтда аниқланилади.

Таносил касалликларини юқтириш (ЎзР ЖК 113—модда)да агар шубҳаланувчи ёки жабрланувчи бу касаллик билан у ёки бу вақт ичида даволанган бўлса кўпинча суд тиббиёти экспертизаси тайинланади. Баъзан экспертиза пайтида касаллик белгилари қўзғатилмаслиги мумкин. Бундай ҳолларда экспертнинг олдида қўйилган саволларни ечишда касалликни борлиги ва унинг ривожланиш давлари, маълум даврда бошқа кишига юқтириши мумкинлиги тўғрисидаги маълумотларни касаллик тарихи ва бошқа тиббиёт ҳужжатларида ёзилиши муҳим аҳамиятга эга.

Симуляция, аггравация ва ўз—ўзини жароҳатлаш туфайли қонунга хилоф тарзда ўз вазифасини бажариш, ҳарбий хизматдан бош тортиш мақсадида қилинган ҳаракатлар учун очилган жиноий ишларни қидирувда энг муҳим исботлаш манбаи касаллик тарихи ҳисобланади.

Ўз—ўзини жароҳатлаш ёки симуляцияга шубҳа қилинувчилар касалхонага ётқизилиб, касаллик тарихи очилади ва унга касаллик ёки жароҳатланишга алоқадор объектив маълумотлар ёзилади.

Одатда, суд тиббиёти экспертизаси шубҳаланувчи касалхонага ётқизилгач, биров вақт ўтгандан кейин оператив ва терапевтик даволаш усулларида кейин жароҳатланишнинг кўриниши анча ўзгаради, шунинг учун ҳам эксперт касаллик тарихидаги маълумотларга асосланиб ўзини хулосасини беради.

Касаллик тарихи, бошқа тиббиёт ҳужжатларидаги маълумотлар номаълум одамнинг мурдаси топилганда айрим жиноий ишларда унинг шахсини аниқлашга ёрдам беради. Бунда ўлган ёки дараксиз қолган одамнинг бир—бирига ўхшашлигини аниқлашда муҳим исботлаш манбаи касаллик тарихи ва бошқа тиббиёт ҳужжатлари ҳисобланади. Бунда ёзувда жароҳатланишлар ва хирургик

операциялардан кейин қолган чандиқлар, тугма ҳол, татуировкалар ва бошқа муҳим белгиларга эътибор берилади, чунки бу белгиларга қараб, шу одамнинг шахсини аниқлаш мумкин. Тишидаги протезларга ва бошқа қўймаларга қараб ҳам шахсни аниқлаш мумкин.

Барча юқорида келтирилган маълумотлар тиббиёт ҳужжатлари, хусусан касаллик тарихи даволаш—диагностик, илмий—амалий, тарбиявий аҳамиятга эга эканлигидан дарак беради. Шунинг учун ҳам бундай ҳужжатларнинг сифатига юқори талаб қўйилади. Бу соҳада соғлиқни сақлаш муассасаси фаолияти сифатини яхши—лашда олиб бориладиган ишлар соғлиқни сақлаш органларининг ажралмас бурчидир.

ВРАЧЛАР СИРИНИ САҚЛАШНИНГ ҲУҚУҚИЙ ВА ДЕОНТОЛОГИК АСПЕКТИ

Врачларнинг сирини ва уни сақлаш масаласи узоқ тарихга эга. Бу асосан одамлар врачлик касбини эгаллагандан бери маълум.

Гиппократ қасамёдида кўрсатилган: «Беморларни даволашда ва даволамаган пайтда мен кўрмаган ёки эшитмаган бўлсам ҳам бу кишиларни ҳаёти тўғрисида гап кетганда, улар ҳақидаги фикрларни доимо сир сақлайман».

Врачларга хос сирни сақлаш қадимдан ҳам тиббиётда сукутлик санъати деб аталган. Врачларнинг сирини сақлаш врачлар ва бошқа тиббиёт ходимларининг энг муҳим ахлоқий бурчи ҳисобланади. Узоқ вақтлар давомида врачлар сирини сақлаш тиббиёт ходимларининг ахлоқий меъёрларидан бири ҳисобланган. Бу меъёрлар врачлар фаолиятининг тўғри давом этувчи асосий тамойилларидан бири ҳисобланади. Бу авваломбор — зиён етказма!! Деган қоидадир.

Ахлоқий меъёрлар беморга зиён етказмасликка қаратилган бу кўпинча врачларнинг сирини ошкор бўлганда намоён бўлади. Врачлар сирини ошкор қилиниши беморга руҳий жароҳатланиш етказиши ва натижада бу оғир оқибатларга, ҳатто ўз-ўзини ўлдиришгача ҳам бориб етиши мумкин.

Врачлар сирини сақлаш тамойили фақатгина беморнинг қизиқиши билан эмас, балки жамият учун аҳамияти катта, чунки врачларнинг сирини тўғрисидаги айрим маълумотлар жамият манфаатларига ҳам таъсир қилиши мумкин.

Буюк рус олими ва врач В.В.Вересаев айтганидек, агар врачнинг сирини сақланиши туфайли жамиятга ёки беморнинг атрофи —

диги кишиларга хавф туғилса, бундай ҳолларда врачнинг сирини сақланиши тўғрисида гап бўлиши ҳам мумкин эмас.

Врачнинг сирини тўғрисидаги масала жамият мақсадлари учун бошқарилиши керак. Агар бу жамият манфаатлари учун зиён келтирмаса, бундан врач беморга алоқадор сирини сақлашга мажбур.

Врачнинг сирини сақланишига ҳар иккала томон врач ва бемор ҳам манфаатдор, чунки врач сирини сақланиши кафолатланганлиги беморнинг диагностикаси ва самарали даволанишида врачга ишончи ошади.

Врач кўпинча бемордан унинг касаллиги, ҳаёти, одатлари ва бошқа соҳаларда кўпроқ маълумот олишга ҳаракат қилади. Бемор эса врачни қизиқтирадиган барча маълумотлар билан таништиради, агар у айтган гаплар бошқа жойга тарқатилмаса.

Демак, врач сирини деганда нима тушунилади?

Врач сирини — касаллик ҳақида, беморнинг шахсий ва интим ҳаёти тўғрисидаги маълумотлар бўлиб, булар тиббиёт ходимларига ўз хизмат бурчларини бажараётган вақтда маълум бўлади. Шундай ҳоллар бўладиги, врачлар сирини алоқадор маълумотлар агар жамият манфаати учун зарарли бўлса, бу сир сақланмаслиги ёки ҳаммага маълум қилиниши керак.

Ўзбекистон Республикасининг «Фуқаролар соғлигини сақлаш тўғрисида» ги қонунида: «Врачлар ва бошқа тиббиёт ходимлари ўзларининг касбий вазифасини бажариш вақтида касаллик тўғрисидаги, беморнинг ҳаёти, оилавий ахволи ва интим ҳаёти тўғрисидаги уларга маълум бўлган маълумотлар сир сақланиши ва маълум қилинмаслиги» кўрсатилган.

Соғлиқни сақлаш муассасаларининг раҳбарлари касаллик ҳақидаги маълумотларни Соғлиқни сақлаш органларига маълум қилиши, агар бу аҳолининг соғлигини сақлаш учун муҳим бўлса,

баъзан суд ва тергов органларига уларнинг талаби бўйича хабар қиладилар.

Врачнинг сирини ошкор қилишнинг қонунга зид томонлари — дан: суҳбат вақтида, ахборот бераётганда, хат орқали, маърузада айтилиши; бегона кишининг касаллик тарихи ёки амбулатория картасидаги ёзувлар билан танишуви, фамилиясини ўзгартирмасдан газета ва журналларда маълумотларни чоп эттирилиши ва бошқалар ҳисобланади.

Врачнинг сирини қонунга хилоф ҳолда ошкор қилиниши қасддан ёки эътиборсизлик (эҳтиётсизлик) билан амалга оширилиши мумкин.

Қасддан ошкор қилиш тўғридан тўғри ёки бошқа кишилар орқали бўлиши мумкин. Эҳтиётсизлик эса ўзига ишонил ёки эътиборсизлик туфайли намоён бўлади.

Масалан, тиббиёт ходими қўшнисига беморнинг интим ҳаётидаги маълумотлар ҳақида гапириб беради, бунда у ўзини ҳамма нарсани билувчи сифатида мақтанмоқчи бўлади (тўғридан — тўғри қасд).

Иккита тиббиёт ходими трамвайда беморни биргаликда текширганлиги ҳақидаги врачларга хос сирни ошкор қилиб келмоқда. Бунинг натижасида бу маълумотлар билан бошқа кишилар ҳам танишдилар (шамали қасд). Врач бегона одамга кабинетдан регистратурага амбулатория картасини элтиб беришни сўради. Бунда у барибир ҳарфлар тушунарли эмас, коридорда бегона одам билан ўқимайди деб ҳисоблади. Аммо бегона одам амбулатория картанинг мазмунини билан танишди (ўз ўзига ишонил туфайли эътиборсизлик). Баъзан, врач эсдан чиқариб касаллик тарихини касалхона коридорда қолдириб кетади ва бу билан бегона одам танишади (Эҳтиётсизлик ёки эътиборсизлик кўринишида).

Ўзбекистон Республикаси жиноят кодексида врачлар сирининг бузилиши жиноятнинг алоҳида тури сифатида кўрсатилмаган. Шундай экан, у қачонки жиноятга оид жазога лойиқ бўлиши мумкин, агар унга бошқа жиноят турлари қўшилган бўлса. Агар ўзининг касбий фаолияти давомида врач сирини билан таниш жавобгар шахс, масалан, врач сифатида у сирни ошкор қилса, (ўзининг мансаб доирасидан фойдаланган бўлим бошлиғи) бунда у Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексининг 205, 206 моддаси билан ўзининг хизмат вазифасини суистеъмол қилганлиги бўйича жиноий жавобгарликка тортилади.

Бундан ташқари, касаллик ҳақида (касал тўғрисида, масалан, унинг шахсий ва оилавий аҳволи ҳақидаги маълумотлардан ташқари). Соғлиқни сақлаш органлари ёки тергов ва суд органларига хабар бериш ҳам қонунлаштирилган.

Бундай маълумотлар билан қизиқувчи давлат ташкилотлари (алоҳида кишилар эмас) га хабар қилиниши, агар жамият манфаати учун, аҳолининг соғлиғини сақлашни ҳимоя қилиш манфаатлари учун фойдали бўлса, амалга оширилади. Соғлиқни сақлаш органларига юқумли, тери — таносил ва бошқа айрим касалликлар ҳақида маълумот берилади. Тергов ва суд органларига эса — жароҳатланишлар, заҳарланишлар, ўзининг жонига қасд қилиш, қонунсиз, жиноий аборт ва бошқа ҳолларда хабар берилади. Керакли ҳолларда, тергов ёки суд органларининг кўрсатмасига биндан гувоҳ сифатида врач ёки бошқа тиббиёт ходими чақирилиши мумкин. Бунда у жиноий ишнинг ҳолатига (касалликлар, жароҳатланишлар ҳақида, жинсий жиноятга оид ишлар, таносил касалликлар билан зарарланиш ва бошқалар) киради. Бу суд тергов органларига одамни соғлиғи ва ҳаёти учун хавfli жиноятларни олдини олишда, жиноятга қарши тергов ишларини ўз вақтида олиб бо-

ришга ҳамда суд жараёнида объектив ҳуқуқий баҳолашда яқиндан ёрдамлашади.

Ҳар бир врач диплом олар экан қасамёд қабул қилади. Қасамёд текстида врачларнинг сирини сақлаш ҳақида талаблар кўрсатилган.

Врачнинг сирини сақлаш ҳақидаги мажбуриятлар тиббиёт институтининг талабаларига ҳам тўлиғича — алоқадордир, чунки талабалар 3 курсдан бошлаб, клиникаларда ишлаб борадилар ва ўқиш жараёни давомида врачнинг сирини сақлаш ҳақидаги маълумотлар билан танишадилар.

Врачлар сирини сақлашига хос битта деонтологик аспект ҳақида тўхталишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Авваламбор, врач касалга касаллик ҳақида барча ҳақиқатни айтиши керакми ёки йўқми? Бу саволга бир хил жавоб йўқ. Врач беморнинг касаллиги тўғрисида айтиши мумкин ва шарт, аммо бу беморни руҳиятига таъсир қилмаслиги ва даволашни қийинлаштириши ёки ҳатто умуман даволанмасликка сабабчи бўлиши мумкин. Баъзан, бемор даволаш усуллари ва операцияни умуман рад қилиши мумкин.

Ҳар бир конкрет ҳолатда касалликнинг характерини ҳисобга олишга тўғри келади. Бундан ташқари, касалнинг нерв тизимининг ҳолати, унинг ўзига хос руҳий хусусиятлари ҳам ҳисобга олинади.

В.А. Еренков (1976) шундай тарихий фактни келтиради:

Маъшур немис хирурги Теодор Бильротга ёрдам учун унинг устози улуғ рус хирурги Н.И.Пирогов мурожаат қилади. Бунда, Бильрот Н.И.Пироговнинг юқори жағида ёмон сифатли ўсма борлигини билган бўлса — да, у бу ташҳисга кескин қарши гапирди ва оператив даволаш усулини тавсия қилмайди. Бунда унинг организмиде кучсизланганлиги ва анча ёши қариганлигини ҳисобга олиб

маслаҳат беради. Билротнинг бундай фикрлари Н.И.Пироговни қайғиритди анча кўтарди. Натижада Н.И.Пирогов яна ўз ишига қайтади, аммо ёмон сифатли ўсма гениал хирургни кучини камай — тириб ўлимга олиб келади.

СУД ТИББИЁТИ ЭКСПЕРТИЗАСИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Жиноий суд жараёнининг вазифаси жиноятни тўлиқ ва тоза очишдан, жавобгар шахсни топиш ва қонунни тўғри қўлланилишини таъминлаш туфайли ҳар бир топилган жиноятга яраша жазо белгиланиши, жавобгар бўлмаган биронта шахс ҳам судланмаслиги ва жиноий жавобгарликка тортилишига йўл қўймасликдан иборатдир.

Жиноятни очиш, жавобгар шахсни аниқлаш дастлабки қидирув, милиция органлари ва суднинг зиммасига юклатилган.

Дастлабки қидирув ишларини прокуратура, ички ишлар органлари ва хавфсизлик хизмати терговчилари олиб боради.

Милиция органлари, ҳарбий қисм командирлари, ҳарбий муассаса бошлиқлари, денгиз капитанлари ва бошқалар тергов билан шуғулланадилар. Айрим, қонунда кўрсатилган тергов ишлари билан федерал хавфсизлик органлари, чегара посбонлари ва давлат ёнғиндан ҳимоя қилиш ташкилотлари, шунингдек ахлоқ — тузатиш корхона ходимлари шуғулланадилар.

Суд органларига судлар, шунингдек ҳарбий судлар киради.

Жиноий жараёнининг асосий белгиси жавобгарсизлик афзаллиш (презумпцияси) ҳисобланади. Бу қонунни ҳимоя қилишни аниқ таъминловчи ҳуқуқ мезони бўлиб, қоидага асосан шубҳаланувчининг айби қонун бўйича тасдиқланмагунча жавобгар ҳисобланмайди. Бошқача айтганда, жавобгарликни исботлаш суриштирув органларининг зиммасига юклатилган бўлади.

Милиция органлари, терговчи ва суд томонидан жавобгарлик борлиги ёки йўқлиги, фуқаро томонидан содир этилган жиноятнинг мавжудлиги, ишни тўғри аниқлашга ёрдам берувчи бошқа ҳолатлар жиноят иши бўйича исботловчи омилар ҳисобланади.

Бундай маълумотларни ҳар хил усуллар ҳамда экспертиза ёрдамида аниқланилади.

Дастлабки текширув, жиноятчини аниқлаш ва суд жараёнида пайдо бўладиган масалаларни аниқлашда фан, техника, санъат ва ҳунарга алоқадор махсус билимларни ўрганиш мақсадида экспертиза тайинланилади. Бундай билимларни чуқур эгаллаган мутахассислар экспертлар ҳисобланади.

Суд-тиббиёти экспертизаси — қонун билан белгиланган, илмий-амалий текшириш усули бўлиб, унинг вазифаси аниқ объектни текширувда суриштирув органлари, дастлабки текширув ва суд жараёнида пайдо бўладиган тиббиётга ва биологияга оид саволларга врачнинг аниқ жавоб беришидан иборатдир.

Ўлимнинг сабаби, тан жароҳатлари характери, айбланувчи, шубҳаланувчи ва жабрланувчининг руҳий ҳолатини ҳамда ёшини аниқлашда суд тиббиёти экспертизаси ўтказилиши шартлиги қонунда кўрсатилган.

Ҳар бир врач аниқ жиноий ишни аниқлашда терговчининг қарори ва суд ажрими билан эксперт сифатида тасдиқланган бўлса, суд-тиббиёти эксперти ҳисобланади. Бунга врач-эксперт дейилади.

Шунинг учун ҳам суд-тиббиёти эксперти юридик шахс бўлиб, уни суд-тиббиёти экспертизаси муассасасида ишловчи суд-тиббиёти экспертдан фарқлаш мақсадга мувофиқдир. Шунга қарамаздан, суд тиббиёти экспертизасида суд тиббиёти эксперти ва врач-экспертнинг ҳуқуқи, бурчи ва жавобгарлиги бир хиллиги қонунда кафолатланган.

Экспертнинг юридик ҳолати.

Экспертнинг юридик ҳолати унинг бурчи, ҳуқуқи ва юридик жавобгарлиги билан белгиланилади.

қонунга кўра, истаган врач ўзининг касбидан қатъий назар милиция органлари, терговчи, прокурор ва суд органлари чақирганда боришга ҳамда ўзининг олдига қўйилган саволларига объектив хулосаси билан жавоб беришга мажбурдир.

Эксперт фақатгина ўзининг махсус билими яъни тиббиётга ва биологияга оид саволларга ўз хулосаси билан жавоб беришга мажбурдир. Иккала ҳолда экспертнинг фаолиятидан ташқарида хулоса берилиши мумкин эмас:

а) саволларга жавоб бераётганда врач тиббиётга алоқадор бўлмаган соҳага адабиёт, психология, юридик, техник фанларга ва бошқаларга тўғри келса;

б) агар ўзининг олдига қўйилган саволларга жавоб бериш учун махсус билимлар талаб қилинмаса, аммо буни ечиш учун субъектив фикрлаш, ҳаётий тажрибасига асосланган фикрлар етарли бўлса;

Эксперт қуйидаги ҳуқуқларга эга:

- 1) экспертиза учун керакли иш материаллари билан танишиш;
- 2) хулоса тузиш учун унга қўшимча материаллар кераклиги тўғрисида ариза билан мурожаат қилиш;
- 3) суриштирув органлари, терговчи, прокурор ва суднинг руҳсати билан тергов ва бошқа текширув ҳамда суд фаолиятида сўроқ пайтида қатнашиш, сўроқ қилинувчига экспертизага алоқадор саволларни бериш;
- 4) экспертиза тайинлаган кишига эксперт учун тақдим қилинган материаллар етарли бўлмагани, шунингдек қўйилган саволлар

унинг фаолиятидан ташқарига чиққанлиги ҳақида ёзма равишда мурожаат қилиш.

Ёлғон хулосаси учун эксперт қонун бўйича то эркинликдан маҳрум қилишгача бўлган жиноий жавобгарликка тортилади. Агар бундай хулоса оғир, ўта муҳим оғир жиноят қилган у ёки бу шахсга қаратилган бўлса, ёлғон хулосаси учун эксперт узоқ муддатга озодликдан маҳрум қилинади.

Агар эксперт суриштирув, дастлабки текширув ёки суд жараёнида то суд ҳуқуқи ёки қарори чиққунга қадар ёлғон маълумотлар берганлиги ва хулосасининг сохталигига ўз хохиши билан иқдор бўлган тақдирда жиноий жавобгарликдан озод қилинади. Бундай ҳолларда эксперт тартибий жавобгарликка тортилади.

Эксперт дастлабки тергов сирини сақлашга мажбур. Буни прокурор, терговчи ёки суриштирув органларининг руҳсатисиз амалга оширилса, эксперт жиноий жавобгарликка тортилади.

Суд тиббиёт экспертизаси объектлари ва турлари.

Суд тиббиёти экспертизаси — суриштирув, дастлабки тергов ва судда кўриб чиқиш жараёнида пайдо бўладиган тиббиёт ва биологияга оид саволларга ўзининг хулосаси билан жавоб беришни ўргатади.

Суд тиббиёти экспертизасининг объектларига ўликлар, тирликлар, ашъевий далиллар ва жиноятга оид материаллар (тиббиёт ҳужжатлари) киради. Бу объектларни эксперт тўғридан — тўғри ёки тиббиёт ҳужжатларидаги маълумотларга асосан текширади.

Суд тиббиёти экспертизасининг қуйидаги турлари мавжуд:

1. Бирламчи экспертиза.
2. қўшимча экспертиза.
3. қайталама экспертиза.

4. Комиссион экспертиза.

5. Комплекс экспертиза.

1. **Бирламчи экспертиза** — бу объектни биринчи марта текшириб эксперт хулосасини тузилишидир. Кўпчилик ҳолларда бирламчи экспертиза берган жавоблар тўлиғича текширув органлари талабини қондиради. Одатда, бирламчи экспертизани битта эксперт ўтказиши мумкин. Айрим ҳолларда, муҳим мураккаб ва жавобгарлик ҳолларида бирламчи экспертиза бир гуруҳ мутахассислар томонидан ўтказилиши мумкин.

2. **Қўшимча экспертиза** агар бирламчи хулоса етарлича аниқ ва тўлиқ бўлмаса, дастлабки ёки суд текширувида махсус эксперт текшируви талаб қилинган тақдирда ўтказилади. Қўшимча экспертизани бирламчи экспертиза ўтказган эксперт, бошқа эксперт ёки бошқа экспертлар гуруҳи ўтказиши мумкин.

3. **Қайталама экспертиза** асосан бирламчи ёки қўшимча экспертиза хулосалари тўғрилигига шубҳа туғилганда ёки хулоса исботланмаган тақдирда ўтказилади. Буни ўташиш бошқа эксперт ёки кўпинча, бошқа бир неча экспертларга топширилади.

4. **Комиссион экспертиза** барча мураккаб саволларга жавоб беришда бир неча мутахассис врачлар қатнашувини талаб қиладиган экспертиза ҳисобланади. Кўпинча бундай экспертиза врачлар ва бошқа тиббиёт ҳамда фармацевтик ходимлари томонидан касбий ҳуқуқбузарликка йўл қўйганларида тайинланади.

5. Керакли ҳолларда битта объектни ҳар хил касб ва мутахассислари экспертлари томонидан ўтказилса бунга **комплекс экспертиза** дейилади. Буни ўтказишда врачлар, криминалистрлар, спортнинг ҳар хил соҳалари бўйича, ёнғинга алоқадор экспертлар ва бошқалар жалб қилинади. Бундай ҳолларда барча тайинланган

экспертлар аввало биргаликда маслаҳат йиғилиши ўтказиб, унда ҳар хил мутахассислар объект текшириливи кетма—кетлигини аниқлайдилар, бу ҳар бир кейинги этапдаги эксперт текшируви ахборотлари сакланишини таъминлайди. ҳар бир мутахассис ўзининг шахсий текширув натижаларига кўра мустақил хулоса тузди. Бу ҳолда мақсадга мувофиқ бўлган тўғри юридик тартиб ҳисобланади. Шунинг учун ҳам бундай ҳолларда битта умумий хулоса тузиш мақсадга мувофиқ эмаслигини алоҳида таъкидламоқ зарур, чунки ҳар бир эксперт хулосасига имзо чекишда фақатгина ўзининг текширув натижаларини ўзига боғлиқ бўлмаган ҳолда тасдиқлаш билан биргаликда, бошқа касб вакиллари томонидан олинган текширув натижаларини баҳолашда бу соҳа бўйича махсус билимга эга эмаслигига иқрор бўлади. Шунинг учун ҳам ҳар бир мутахассис ўзининг алоҳида хулосасини бергани маъқул.

Экспертизани ўтказиш тартиби.

Экспертиза ўтказиш зарурлигига иқрор бўлган терговчи махсус юридик ҳужжат—қарор тузади. Унда экспертиза ўтказиш тартиби, нимага асосан экспертиза ўтказилиши, экспертнинг фамилияси ёки экспертиза ўтказиладиган ташкилотнинг номи, эксперт томонидан ечилиши керак бўлган саволлар, шунингдек, экспертнинг ихтиёрига тавсия этиладиган материаллар кўрсатилади. Терговчи экспертизанинг барча этаплари ўтказилишида қатнашиш ҳуқуқига эга. Баъзи ҳолларда, масалан, оғир жиноятлардан, одам ўлдиришда экспертиза ўтказиш пайтида терговчининг қатнашуви жуда мақсадга мувофиқдир.

Агар суд жараёнида махсус саволларни ечиш учун унга битта ёки бир неча эксперт таклиф қилинади. Бунга кўпинча, тергов ёки дастлабки текширув ишларида қатнашган хулоса берган эксперт ва

экспертларни чақирилади. Судга чақирилган эксперт ёки экспертларни мутахассис сифатида баҳолайди. Шундан кейин суд ўзининг мажлисида экспертнинг қатнашганлигини қонунлаштирувчи ажрим чиқаради. Эксперт суд жараёнида қатнашув ва сўроқ қилинувчига экспертизага алоқадор савол бериш ҳуқуқига эга. Суд текшируви охирида суд ажрим чиқаради, бунда экспертни олдига саволлар қўяди. Эксперт хулоса бериш учун жиноий иш материаллари билан танишиб чиқиши, агар талаб қилинса, қайтадан тўғридан-тўғри объектни ашъёвий далилларини, тирик одамни, айрим ҳолларда мурдаларни гўрдан очиб кўриш ва текшириш кўзда тутилади. Экспертиза ўтказиш вақти судда эксперт томонидан белгиланади. Барча керакли текширувларни ўтказган эксперт ёзма хулоса беради ва буни суд мажлисида эълон қилади. Ёзма хулосадаги айрим маълумотларни аниқлаш учун суд жараёнида қатнашувчилар экспертга оғзаки саволлар бериш ҳуқуқига эга. Одатда саволларга эксперт ҳам оғзаки жавоб беради.

Бундай жавоблар суд йиғилиши баёнига киритилади. Агар экспертга берилган саволлардан ташқари саволлар берилган бўлса, бунда у янги саволларга ёзма жавоб бериш ҳуқуқига эга.

Агар экспертиза махсус эксперт муассасаларида ўтказилаётган бўлса, терговчи ёки суд қарор ёки ажримни экспертиза муассасаси раҳбари номига юборади ва у экспертиза ўтказишни ташкилотнинг битта ёки бир неча ходимига буюради. Ташкилот раҳбари экспертга унинг ҳуқуқи, бурчи ва жавобгарлиги ҳақида тушунтириб, ундан тилхат олади ва у эксперт хулосаси билан биргаликда терговчига жўнатилади. Агар экспертиза суд тиббиёти экспертизаси муассасасидан ташқарида ўтказилса, бунда терговчи суд экспертиза ўтказиш учун юклатилган экспертни чақирилади, унинг шахси ва вазифаси кўрсатилиб, экспертиза тайинлаш тўғрисидаги қарори ёки ажрими тақдим қилинади. ҳуқуқи, бурчи ва жиноий

жавобгарлиги эксперт сифатида тушунтирилади. ҳар иккала ҳолда ҳам терговчи экспертиза тайинлаш тўғрисидаги қарорга белги қўяди ва у экспертнинг имзоси билан муҳрланади. Эксперт ўзининг хулосасини фақат экспертиза тайинловчи органга жўнатади.

Суд тиббиёти экспертизаси ўтказишнинг умумий тузилиши қуйидаги босқичлардан иборат:

1) экспертиза ўтказиш тўғрисидаги қарори ёки суд ажримини ўрганиш;

2) воқеанинг ҳолатини, экспертиза ўтказиш тартиби ва эксперт ечиши керак бўлган саволларни аниқлаш;

3) терговчи томонидан эксперт текширувчи учун тақдим қилинган материалларнинг сифати ва етарлилигини, қўйилган саволларга берилган жавобларни баҳолаш; агар талаб қилинса, керакли қўшимча текширув объектларни ёки ишга алоқадор қўшимча материалларни тақдим қилиш зарурлиги тўғрисида терговчига муурожаат қилиш;

4) керакли умумлашган текширув усулларини рационал қўллаш ва эксперт вазифаларини оптимал ҳолда ҳал қилиш мақсадида экспертиза ўтказиш режасини тузиш;

5) экспертиза объекти ва объектларни шахсан текшириш;

6) эксперт хулосасини тузиш.

Ўзбекистон Республикасида суд тиббиёти экспертизасини ўтказишни алоҳида инструкторив-методик ҳужжатлар таъминлайди. Уларнинг асосийси суд тиббиёти экспертизаси ўтказиш ҳақидаги Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлигининг буйруғи (№ 551) ва қуйидаги қоидалари:

■ воқеа содир бўлган жойда топилган мурдани ташқи кўздан кечиришда суд тиббиёти соҳасида мутахассис-врачнинг иш қоидаси;

■ мурдаларни суд тиббиёти экспертизаси қоидаси;

- фуқаро соғлиғига зарар етказилиши оғирлик даражасини суд тиббиётида аниқлаш қоидаси;
- суд тиббиёти акушер — гинекологик экспертизаси қоидаси;
- эркактар жинсий ҳолати ҳақидаги суд тиббиёти экспертизаси қоидаси;
- жиноий ва фуқаролик ишлари материаллари суд тиббиёти экспертизасини ўтказиш қоидаси;
- суд — гистологик экспертизаси ўтказиш қоидаси;
- ашъевий далиллар ва баҳсли оталикни ёки оналикни суд — биологик бўлими лабораториясида аниқлаш суд тиббиёти экспертизаси қоидаси;
- суд тиббиёти экспертизаси бюроси тиббий — криминалистика бўлими лабораториясида суд тиббиёти экспертизаси ўтказиш қоидаси;
- суд тиббиёти экспертизаси бюроси суд — кимиёвий бўлими лабораториясида ашъевий далилларни суд — кимиёвий экспертизаси қоидаси.

Суд тиббиёти экспертизасининг ҳужжатлари.

Терговчи қарорини олгач, ўзини олдига қўйилган саволлар билан танишиб, жавоб бериш учун барча текширув усуларини ўтказгач, эксперт текширув натижаларига асосланиб ўзининг номидан ва ўзининг махсус билимлари асосида хулоса беради. ўзининг хулосаси учун эксперт шахсий жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин. Комиссион экспертиза ўтказишда барча қатнашувчи экспертлар бир — бири билан маслаҳатлашиб бир фикрга келишгач, умумий хулоса тузадилар ва бунинг охирида барча экспертлар имзо чекадилар. Агар экспертларнинг фикри бир

бирига тўғри келмаса, уларнинг ҳар бири ўзининг хулосасини алоҳида берадилар.

Эксперт хулосаси бирдан — бир юридик ҳужжат бўлиб, бунда эксперт ўзининг хулосасини экспертиза тайинлаган ташкилотгача етказилади. Хулоса фақат ёзма равишда берилади. Эксперт хулоса — сининг мазмуни қонун билан белгиланиб, 3 қисмдан иборат бўлади: кириш, текширув ва хулоса қисми.

Кириш қисмида қачон, қаерда, ким (фамилияси, исми, шари — фи, мутахассислиги, илмий даражаси ва унвони, эгаллаган мансаби), нимага асосланиб (терговчининг қарори ёки суд ажрими) экспертиза ўтказилиши, экспертнинг олдига қандай саволлар қўйилганлиги, унинг қандай материалларидан фойдаланганлиги, материаллар қандай шаклда тақдим қилинганлиги (ўралган ёки ўралмаган ҳолда, ўралган бўлса ундаги белгилар ва муҳрланганлиги) кўрсатилади. Кириш қисми учун талаблар қонунда кўрсатилган барча материаллар тўғрисидаги маълумотлари аниқ изоҳлашдан иборатдир.

Текширув қисми хулосани исботлаш манбаи бўлиб, бунда суд тиббиёти экспертнинг хулосаси барча ўтказилган текширув усуларининг мазмуни ёзилади суд тиббиёти экспертизасининг объектлари (тирик одам, мурда, ашъевий далиллар), ҳақидаги маълумотларни ўзида мужассамантирувчи иш материаллари (касалик тарихи, амбулатория картаси, тиббиёт маълумоти, соғлиғи ҳақидаги гувоҳнома ва бошқалар) киради.

Текширув қисми учун асосий талаблар барча ўтказилган текширув натижаларининг ҳар томонлама тўлиқ ва объектив тасвирланишидир.

Хулоса қисмида эксперт олдига терговчи ёки суд томонидан қўйилган саволларга жавоблар кўрсатилади. Агар эксперт у ёки бу саволни еча олмаса, унда у хулосада қўйилган саволга жавоб бериш

имконияти йўқлиги сабаби кўрсатилади. Бунда тиббиёт соҳасидан илмий билимларнинг етишмаслиги ва хусусан экспертнинг малакаси пастлиги киради.

Агар текширув жараёнида эксперт шу иш учун ахамияти бўлган унинг олдида қўйилган саволларга маълумотларни аниқласа, бундан у ўзининг шахсий ташаббуси сифатида хулосада кўрсатиши мумкин.

Хулосага умумий талаблар қуйидагича:

- а) тўлиқлиги (берилган саволларнинг барчасига жавоб берилиши);
- б) ҳар бир кўрсатилган ҳолатни асослаш;
- в) хулосанинг текширув қисмига алоқадор ва объектни текширув натижасида эксперт томонидан аниқланган ҳар бир ҳолат тўғрисидаги маълумотларни асослаш;
- г) объективлиги;
- д) илмийлиги;
- е) махсус атамаларни қўллагандан барча учун тушунарли шаклда изоҳлаш;

Суд ва бошқа текширув органларини хулосани аниқ (мусбат ёки манфийлиги) асослаш қўпинча қониқтиради.

Эксперт хулосаси ҳужжатлаштирилиши керак. Биринчи навбатда хулосанинг барча асосий ҳолатлари ҳужжатлаштирилади. Ҳужжатларга асосий талаблар — аниқланган маълумотларни қандай бўлса, шундайлигича изоҳланишидир. Бундай талабларга суратга олиш, рентгенограммалар, ички органлар ва суяк препаратлари, гистологик препаратлар ва бошқаларнинг мавжудлиги тўғри келади. Буларнинг ҳаммаси эксперт хулосасига илова сифатида кўрсатилади. Айрим биологик объектлар (масалан, мурда ички органлари ва тўқималаридан олинган материаллар, суяк ва микроскопик препаратлар) терговчининг кўрсатмасига биноан суд тиббиёти муассасасида сақланиши зарур.

Суд тиббиёти экспертизасининг ташкилий асослари.

Суд тиббиёти экспертизаси Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни Сақлаш тизимининг муҳим давлат хизмати ҳисобланади. Суд тиббиёти хизмати таркибига республика суд тиббиёти экспертизаси бош бюроси, вилоятлар, шаҳар бюрolari, туманлар ва туманлараро суд тиббиёти экспертизаси муассасалари киради.

Административ — ҳўжалик бўйича суд тиббиёти муассасалари тегишли вазирлик, бошқарма ва соғлиқни сақлаш бўлималарига бўйсунди. Методик ва илмий — амалий жиҳатдан суд тиббиёти ташкилотлари Республика суд тиббиёти экспертизаси марказига, вилоятлар, шаҳар, туманлараро ва туман суд тиббиёти экспертизаси бюрolari раҳбарлигига пастдан юқорига қараб бўйсундилар.

Суд тиббиёт экспертизаси бюросида суд тиббиёт экспертизасининг барча асосий турлари ўтказилади.

Бюро таркибига қуйидагилар киради:

1. Танатология бўлими (мурдаларни текширув бўлими ўзининг гистологик лабораторияси билан).
2. Амбулатория бўлими. Бунда жабрланувчилар, айбланувчилар, шубҳаланувчилар текширилади.
3. Лаборатория бўлими — бунга қуйидаги лабораториялар киради: суд — биологик, суд — кимё ва тиббий — криминалистика лабораториялар бўлимлари киради.

Суд — биологик лабораторияси бўлимида қон, соч, сперма ва бошқа ажралмалар, орган ва тўқималар ҳамда ҳар хил ашъевий далиллар аниқланилади. Бу бўлимда цитологик ва молекуляр — биологик текширувлар ҳам ўтказилади.

Суд — кимё лаборатория бўлимида ҳар хил заҳарланишларда организм таркибидаги биологик муҳитлардаги заҳарли моддалар

миқдори суд – кимёгарлари томонидан аниқланилади. Шунингдек бу бўлимда суд кимёсига алоқадор махсус билимларни талаб қилинувчи бошқа саволларни ечишга қаратилган масалалар бажа – рилади.

Тиббий – криминалистика бўлимда стереомикроскопик, стереография, рентгенография, фотография ва бошқа текширишлар орқали жароҳатланишлар текширилади. Бундан ташқари, шахсни аниқлаш мақсадида суяк қолдиклари ҳам шу усулларда текшири – лади.

Суд тиббиёти муассасасининг таркиби соғлиқни сақлаш ва – зирлигининг махсус буйруғида кўрсатилган бўлиб, бу ҳар мин – тақада экспертнинг аниқ юкламасига боғлиқ.

Ҳозирги даврда суд тиббиёти хизматини бошқаришда уни маблағ билан таъминлаш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бунга қуйидагиларни киритиш кўзда тутилган:

- а) бюджет маблағини режали, кундалик ва узоқ муддатли дастур системалари;
- б) махсус эксперт текшируви, ташқи кадрлар тайёрлаш, суд жа – раёнида ўтказилувчи эксперт текшируви харажатларини қоплаш, суддаги ҳар хил хизматлар учун маблағ тўлаш учун барча хизмат ҳақини бюджетдан ташқари маблағ ҳисобига тўлаш тизими;
- в) эксперт ишларини молиявий экологик бошқариш тизими.

Суд тиббиёти ташкилотлари фаолияти юридик вазифалар билан чегараланиб қолмайди. Бу соҳада ишлайдиган мутахассислар барча соҳада тиббий таъминлашни такомиллаштиришга қаратилган анчагина ишларни бажарадилар. Бунга ўлимга олиб келувчи жа – роҳатланишларнинг ҳар хил сабабларини аниқлаш ва текшириш, тиббий ёрдамни камчилигини топиш, техник суюқликлар билан заҳарланиш алкоголь билан мастлик ва чўкиш ҳоллари, тўсатдан ўлимнинг сабабини аниқлаш ва бошқа профилактик ишлар киради.

Врачнинг қидирув ишларида қатнашуви

Ҳар хил қидирув ҳаракатларида врач эксперт сифатида эмас, балки суд тиббиёти соҳасидаги мутахассис сифатида қатнашади. Кўпинча врачни воқеа содир бўлган жойда топилган мурдани ва одамни изларини кўздан кечириш учун, қидирув тажрибаси ўтқа – зиш, тирик шахсни терговчи томонидан кўздан кечиришда, сўроқ пайтида, кейинчалик солиштирма текшириш учун қон, сўлак ва бошқаларни олиш ва тинтув пайтида қатнашиши учун таклиф қилинади. Мутахассис терговчига ашъёвий далилларни топиш, белгилаш ва олишда кўмаклашади, бундай ҳолатлар билан боғлиқ масалаларга эътибор беришади, маслаҳатлар ва керакли тушунча – лар беради. Қидирув ишларида қатнашувдан бош тортган мутахас – сис жиноий жавобгарликка тортилади.

Воқеа содир бўлган жойда топилган мурдани ва воқеа содир бўлган жойни кузатиш.

Қидирилувчи воқеа содир бўлган хона ёки жойга воқеа содир бўлган жой дейилади. Воқеа содир бўлган жойни кузатиш – бу қидирув ишларнинг бирламчи ва пайсалга солиб бўлмайдиган қисмидир. Жиноят изларини топиш, содир бўлган ҳолатни аниқлаш, жиноятчига алоқадор асосий маълумотларни топиш, шу – нингдек жиноятни очиш ва билиш мақсадида терговчи воқеа содир бўлган жойни кузатади.

Терговчи воқеа содир бўлган жойни холислар иштирокида кўздан кечиради. У воқеа содир бўлган жойни кузатишда айбла – нувчи, шубҳаланувчи, жабрланувчи, гувоҳларни ва мутахассис – суд тиббиёти экспертини жалб қилиши мумкин.

Воқеа содир бўлган жойда топилган мурдани кўздан кечириш, биологик характерга эга бўлган ашъевий далилларни топиш, белгилаш, ёзиш, сақлаш ва баҳолашда терговчи суд тиббиёти соҳасидаги мутахассисни жалб қилади, агар у бўлмаса истаган врачни жалб қилиши мумкин.

Врачнинг фаолияти суд тиббиёти соҳасида ишловчи мутахассис — врачга алоқадор «воқеа содир бўлган жойни ва у ерда топилган ўликни кузатиш» тўғрисидаги махсус қоидада кўрсатилган. Одатда мурда ҳодиса содир бўлган жойда кўздан кечирилади. Айрим ҳолларда буни имконияти бўлмаса, мурда ўликхонага жўнатилади ва у ерда кўздан кечирилади.

Воқеа содир бўлган жойни кўздан кечириш шароитлари ва натижалари, унинг бошланиши ва тугалланиши воқеа содир бўлган жойни кузатиш баёнида кўрсатилади.

Баёнда кўздан кечирув жараёнидаги терговчининг барча ҳаракатлари ва бирин — кетин топилган ўзгаришлар, шунингдек, кўздан кечириш пайтида қайсилари топилганлиги ёзилади.

Бундан ташқари, кўздан кечириш пайтида нималар олинганлиги кўрсатилади. Мурдани ва ашъевий далиллар учун топилган биологик белгиларни ёзилишини терговчининг топшириғи билан врач шакллантиради.

Воқеа содир бўлган жойни кузатиш баёни мазмуни билан терговчи барча қатнашувчиларни таништиради. Улар ўз навбатида баёнга ўзгаришлар киритиш ҳуқуқига эгадирлар. Терговчи, холислар, врач ва бошқа қузатув қатнашчилари баёнга имзо чекадилар.

Мурда топилган жойни кузатиш учун келган врач биринчи навбатда жабрланувчида ҳаёт белгилари борлигига ишонч ҳосил қилиши керак. Агар ўлимнинг ҳақиқий белгилари кўзга ташланмаса, у терговчи ёрдамида тез ёрдам машинаси чақиради ва тез —

ликда организм ҳаётий функцияларини тиклашга киришилади. Агар бу чоралар ёрдам бермаса, ҳодиса бўлган жойни кузатиш баёнида беморни тирилтириш учун кўрилган чоралар, унинг бошланиш ва тугатилиш вақти кўрсатилади.

Воқеа содир бўлган жойни кузатишда врачнинг вазифалари:

- 1) ўлимни аниқлаш ва унинг вақтини кўрсатувчи белгиларни, жароҳатланишлар характери ва механизмини, шунингдек воқеа содир бўлган ҳолатни аниқлаш учун зарур бўлган бошқа маълумотларни кўрсатиш;
- 2) ашъевий далиллар биологик белгиларни сақланганлиги, уларни топиш ва олишда терговчига ёрдам кўрсатиш;
- 3) баёнда мурдани ҳолати ва ашъевий далилларда биологик изларини ёзишда терговчига кўмаклашиш;
- 4) бу ишни текшириш учун аҳамиятли бўлган барча хусусиятларни белгилашда терговчининг эътиборини жалб қилиш;
- 5) врач томонидан амалга оширилган барча ҳаракатлар ҳақида тўшунча бериш.

Воқеа содир бўлган жойда топилган мурдани ва воқеа содир бўлган жойни кўздан кечиришда врач терговчининг қуйидаги саволларига оғзаки жавоб бериш мумкин: ўлимнинг вақти, мурданинг ҳолати ўзгартирилганлиги, унинг танасида ташқи жароҳатланишлар борлиги ва уларнинг қайси воситалар билан етказилганлигини ва ўлимнинг сабабини аниқлашда; бундан ташқари, врач бошқа саволларга ҳам, агар бу саволлар уни вазифасидан четда бўлмаса ва махсус қўшимча текширув талаб қилмаса оғзаки жавоб бериши мумкин. Мурдани фақатгина ташқаридан кўздан кечириш ҳақидаги врачнинг фикрлари тахминий бўлиб, у эксперт хулосаси сифатида қаралмайди.

Воқеа содир бўлиш жойда топилган мурдани кузатиш 2 даврга бўлинади: статик ва динамик даврлар.

Статик даврда мурданинг ҳолати ўзгартирилмасдан кўздан кечирилади. Бу мурдани ётган жойи ва ҳолати, унинг кийимлари ҳамда атрофдаги объектларга нисбатан жойлашуви тўғрисида аниқ тасаввурга эга бўлиш мақсадида амалга оширилади.

Динамик даврда мурданинг бирламчи жойи ва ҳолатини ўзгаришига рухсат берилади.

Воқеа содир бўлган жойни кузатиш натижалари баёнида куйидаги маълумотлар кўрсатилиши мумкин:

- 1) мурда ҳолатининг бошқа атрофдаги нарсаларга нисбатан кўриниши;
- 2) мурда ҳолати, оёқ — қўлларининг бошига нисбатан жойлашуви, мурдадаги белгилар, мурда атрофидаги ва тагидаги нарсалар;
- 3) кийимининг ҳолати, ундаги жароҳатланиш ва ифлосланишлар борлиги ва характери, белбоғининг бутунлиги ва ҳолати, тугма ва сиртмоқлари, қон ва бошқа ажралмаларнинг изи борлиги;
- 4) жинси, тахминий ёши ва бўйи, тана тузилиши, терисининг ранги, индивидуал белгилари: жисмоний камчиликлар борлиги, чандиқлар, тугма хол ва татуировкалар;
- 5) кўз қорачиғи, кўзини шиллиқ пардаси ҳолати, табиий тешик — ларда ёт жисмлар ва ажралмалар борлиги;
- 6) текшириш жараёнида ўлимнинг вақтини кўрсатувчи масалалар:
 - а) мурда танасининг очиқ ёки ёпиқ қисмини совиш даражаси;
 - б) тўғри ичак ва атрофидаги ҳаво ҳарорати даражаси;
 - в) мурда доғларининг борлиги, жойлашуви, ранги, бармоқ билан босиб кўрилганда рангини ўзгариш ва тикланиш вақти;
 - г) тананинг ҳар хил гуруҳ мушакларида мурданинг қотиш даражаси ва борлиги;

д) механик таъсир қилганда елканинг икки бошли мускули реакцияси характери;

е) юзидаги мимик мушакларининг электр қўзғалувчилигига жавоб реакцияси;

ж) кўз оддинги камерасига атропин ва пилокарпин томизилганда кўз қорачиғининг жавоб реакцияси;

з) кечки мурда белгиларининг борлиги ва ривожланиш даражаси;

и) мурдада ҳашоратлар борлиги ва уларнинг яшаш характери;

к) катта ҳайвонларнинг ўлиқда таъсир изларининг борлиги;

7) кўлида соч ва бошқа нарсаларнинг қисилиб қолиши, тирноғи тагининг ҳолати;

8) мурдада жароҳатланиш борлиги ва характери, жароҳатланиш атрофидаги терининг ҳолати ва бошқа хусусиятлари;

9) мурдада ва унинг атрофида қон ва бошқа ажралмалар изи борлиги; воқеа содир бўлган жойда изларнинг жойлашуви ва характери, унинг ҳолати ҳамда мурдага нисбатан жойлашуви;

10) кўкрак қафасига босилганда оғзидан ёқимсиз ҳид келиши.

Воқеа содир бўлган жойда топилган мурдани ва воқеа содир бўлган жойни кузатиш фақат изларни аниқлаш билан чегаралан — маслиги керак.

Кўздан кечириш текширув характериға эға бўлиб, унда ҳар хил фикрлар олға сурилиши, тасдиқланиши ёки инкор қилиниши мумкин. Негатив ҳолатлар ҳар хил бўлиб, уларни аниқлаш учун эътиборлиқ, кузатувчанлиқ ҳамда ҳар бир топилган фактни доимий баҳолаш талаб қилинади. Бунга бир неча мисоллар келти — рамиз. Бўйин магистрал артерияси ва венасининг чуқур кесили — шига қарамасдан мурданинг атрофида қон йиғилмаслиги; ўтирган ҳолатдаги одам мурдаси кийимида қоннинг горизонтал ҳолатда оққанлиги; қон ва бошқа моддалар билан кучли ифлосланган ерда

ётган мурданинг оёқ кийими таги тоза бўлиши; бошида чопилган яра бўлишига қарамасдан мурданинг атрофида ўткир кесувчи во-ситанинг бўлиши; ўқ отар қуроллари билан тираб отишда яра пай-до бўлса ҳам воқеа содир бўлган жойда ўқ отар қуролининг бўл-маслиги ва бошқалар.

Врачнинг олдида биологик изи бўлган ашъёвий далилларни олиш ва кейинчалик махсус суд тиббиёти усулида текширишда терговчига ёрдам бериш вазифаси туради. Бунда қуйидаги тавсия-ларга амал қилиш керак:

- а) кийими ва бошқа кичик ўлчамдаги ашъёвий далиллар бутунли-гича олинади;
- б) ҳажми катта бўлган предметлардан агар уларнинг юзасида ашъ-ёвий далилларнинг излари бўлса, уни бутунлай сақлаш мақсадида арралаб ёки кесиб олинади;
- в) агар ашъёвий далилларни тўлигича ёки қисман олишнинг имко-нияти бўлмаса бунда излар суратга олиниб, қириб олинади ёки марли билан ювилади, марли қуёш нурларисиз соя жойда қуритилади ва экспертиза текшируви учун жўнатилади;
- г) агар қон қорда бўлса, марли билан қон бўлган қордан озгина олиниб қор эригач, марли қуритилади;
- д) доғ бор деб шубҳа қилинган изни тоза қисми ва из бор жойидан материал олинади;
- е) нам ашъёвий далиллар уй ҳароратида қуритилади.

Ҳар бир ашъёвий далил имконияти борича алоҳида пакетга солиниб шундай ўралиши керакки, бунда токи ашъёвий далиллар-нинг изи йўқолмасин.

Ашъёвий далилларни алмаштирмаслик мақсадида терговчи уни яхшилаб ўраб, боғлагач, муҳрлайди ва унга ўз имзосини қўяди. Врачнинг бошқа текширув (қидирув) ишларида қатнашуви.

Терговчи айбланувчи, шубҳаланувчи, гувоҳларни ёки жабр-ланувчини кўздан кечиришда уларнинг танасида жиноят излари, муҳим белгилар борлигига, агар бунинг учун суд тиббиёти експер-ти талаб қилинмаса аҳамият беришга ҳақли.

Кўздан кечириш холислар иштирокида, агар керакли ҳолларда врачнинг иштирокида ўтказилади. Қарама-қарши жинсли фуқарони кўздан кечиришда терговчи қатнашиш ҳуқуқига эга эмас.

Бундай ҳолларда кўздан кечиришни врач холислар иштиро-кида амалга оширади. Бунда шахснинг қадриятларини камситувчи, шунингдек унинг соғлиғига хавfli муолажалар ўтказилишига рухсат этилмайди. Кўздан кечириш натижалари бўйича терговчи баён тузади. Врач тиббий характердаги масалаларни ёзилишида терговчига кўмаклашади.

Терговчи барча кўрсатилган шароитлар ёки ҳодиса содир бўлган жойни ҳолати тўғрисида айтилган фикрларни тўғрилигини аниқлаш учун текширув тажрибалари ўтказади. Бунда тажриба қатнашувчилари қадриятлари ва ҳаётига хавф туғдирувчи ҳаракат-ларга йўл қўймаслиги керак. Тажриба ўтказишда махсус тиббий билимлар талаб қилиниши кўзда тутиб, врач таклиф қилинади.

Аниқ шароитда, аниқ жабрланувчига, аниқ жароҳатланиш етказилиши мумкинлиги ҳақида текширув тажрибаси ўтказилаёт-ганда кўпинча врач жалб қилинади. Бундай ҳолларда ўз-ўзини жароҳатлаш, ўқ отар қуролларидан фуқароларнинг ўлими, жан-жаллар ва турмуш келишмовчиликлари туфайли ўтмас ва ўткир воситалар билан жароҳатланишлар кузатилади. Текширув тажри-балар ўтказилаётганда унинг ҳар хил босқичлари керакли пайт-ларда суратга, кино ва видеотаъсирга олиниши мумкин. Текширув тажрибаси давомида ўтказилган умумий ҳолатлар, шунингдек ҳар

бир ўтказилган тажриба натижалари, характери, шароити маълумотлари текширув тажрибаси баёнида тўлиғича изоҳланади.

Терговчи айбланувчи ёки шубҳаланувчидан воқеа содир бўлган жойда топилган бошқа объектлар ёки уларнинг изларини солиштириш учун худди шунга ўхшаш объектни олиш ҳуқуқига эга. Биологик объектларни нусхасини олишда мутахассис врачнинг, албатта, қатнашуви талаб қилинади. Врачнинг ёрдами қон, сперма сўлак, соч, тирноқ тагидаги бўлган нарсалар қолдиғи, тиш қуймаси ва бошқаларни нусхаларини олишда керак бўлади. Бунда врач кўрсатилган ашъевий далилларни олиш, сақлаш ва кейинги махсус тажриба ўтказиш пайтида солиштириб зарурлиги тўғрисида терговчига ўзининг керакли маслаҳатини бериши шарт. Биологик объектлардан нусхалар олингани тўғрисида терговчи баён тузади. Олинган нусхалар белгиланилиб баёнга тиркалади. Врач шундай текширув ишларидан тинтув ишида ҳам жалб қилиниши мумкин. Бундай ҳолларда врачнинг вазифасига мурда ва унинг қисмлари, жиноят воситаларини топиш, кийимида қон изини топиш, ўлимга олиб келувчи заҳарли ва доривор моддалар, тиббий маълумотларни ва гувоҳномаларни топишда терговчига ёрдамлашишлар киради.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING МЕҲНАТ КОДЕКСИ.

Бу Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисида 1995 йил 25 декабрда тасдиқланган бўлиб, 16 боб, 294—моддадан иборатдир.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси қарорига биноан Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси 1996 йил 1 апрелдан бошлаб амалга киритилган бўлиб, шу кундан бошлаб, меҳнат тўғрисидаги амалдаги қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатларнинг Кодексга зид бўлмаган қисми ва юзага келган меҳнатга оид ҳуқуқий муносабатларга нисбатан қўлланилади. Меҳнат кодекси амалга киритилгунга қадар юзага келган меҳнатга оид ҳуқуқий муносабатларда тарафларнинг ҳуқуқлари ва бурчлари 1996 йил 1 апрелдан эътиборан Меҳнат кодексига мувофиқ тартибга солинади.

Муддатли меҳнат шартномасини ходимнинг ташаббуси билан бекор қилишнинг Меҳнат кодекси 99—моддасининг биринчи ва бешинчи қисмларида назарда тутилган тартиби ва 104—моддасининг қоидалари Меҳнат кодекси амалга киритилгандан кейин, яъни 1996 йил 1 апрелдан бошлаб тузилган муддатли меҳнат шартномаларига нисбатан қўлланилади.

Меҳнат кодекси 151—моддасининг иккинчи қисмида назарда тутилган таътилнинг энг оз муддатидан ортиқча қисмини пуллик компенсация билан алмаштириш 1996 йил 1 апрелдан эътиборан охириги иш йилидаги ва шундан кейинги йиллардаги таътиллarga нисбатан қўлланилиши Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси қарорида кўрсатилган.

Меҳнатга оид муносабатларни тартибга солувчи норматив ҳужжатлар (1—модда).

Ўзбекистон Республикасида меҳнатга оид муносабатлар меҳ—

нат тўғрисидаги қонун ҳужжатлари, жамоа келишувлари, шунингдек жамоа шартномалари ва бошқа локал ҳужжатлар билан тартибга солинади.

Меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ушбу кодекс, Ўзбекистон Республикаси қонунлари ва Олий Мажлис қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, Ўзбекистон Республикаси ҳамда қорақалпоғистон Республикаси Хукумати қарорлари, давлат ҳокимиятининг бошқа вакиллик ва ижроия органлари ўз ваколатлари доирасида қабул қиладиган қарорларидан иборатдир.

Мулкчиликнинг барча шаклидаги корхоналар, муассасалар, ташкилотларда, шунингдек айрим фуқаролар ихтиёрида меҳнат шартномаси (контракт) бўйича ишлаётган жисмоний шахсларнинг меҳнатга оид муносабатлари меҳнат тўғрисидаги қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатлар билан тартибга солинади.

Меҳнат Кодексининг 2—моддасида меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг вазифалари кўрсатилган. Меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ходимлар, иш берувчилар, давлат манфаатларини эътиборга олган ҳолда, меҳнат бозорининг самарали амал қилишини, ҳаққоний ва хавфсиз меҳнат шарт—шароитларини, ходимларнинг меҳнат ҳуқуқлари ва соғлиғини ҳимоя қилишини таъминлайди, меҳнат унвондорлигини ўсишига, иш сифатини яхшиланишига, шу асосда барча аҳолининг моддий ва маданий турмуш даражасини юксалишига кўмаклашади.

Меҳнатга оид муносабатларни қонунлар орқали ва шартномалар асосида тартибга солишнинг ўзаро боғлиқлиги 3—моддада келтирилган. Бунда ходимлар учун меҳнат ҳуқуқларининг ва кафолатларининг энг паст даражаси қонунлар билан белгиланиши кўрсатилган.

Қонунлардагига нисбатан қўшимча меҳнат ҳуқуқлари ва ка-

фолатлари ҳамда бошқа норматив ҳужжатлар, шу жумладан шартнома йўсинидаги ҳужжатлар (жамоа келишувлари, жамоа шартномалари, бошқа локал ҳужжатлар), шунингдек ходим ва иш берувчи ўртасида тузилган меҳнат шартномалари билан белгиланиши мумкин.

Меҳнат ҳақидаги келишувлар ва шартномаларнинг шартлари, агар қонунда бошқа ҳолат қўлланилмаган бўлса, бир томонлама ўзгартирилиши мумкин эмас. Меҳнат тўғрисидаги қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатлар билан тартибга солилмаган масалалар меҳнат тўғрисидаги шартнома тарафларининг келишуви асосида, ўзаро келишилмаган тақдирда эса — меҳнат низоларини кўриб чиқиш учун белгиланган тартибда ҳал қилинади.

Меҳнат кодексининг 8—моддасида меҳнат ҳуқуқини ҳимоя қилиш кўрсатилган бўлиб, бунда ҳар бир шахснинг меҳнат ҳуқуқларини ҳимоя қилиши кафолатланиши, бу ҳимоя меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя қилинишини текширувчи ва назорат қилувчи органлар, шунингдек меҳнат низоларини кўрувчи органлар томонидан амалга оширилиши белгиланган.

Меҳнат кодексининг II — бобида меҳнатга оид муносабатларнинг субъектлари кўрсатилган.

Белгиланган ёшга етган ҳамда иш берувчи билан меҳнат шартномаси тузган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, шунингдек чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар меҳнатга оид муносабатларнинг субъектлари бўлиши мумкин (14—модда).

Иш берувчи меҳнатга оид муносабатлар субъекти (15—модда) ҳисобланиб, қуйидагилар иш берувчи бўлиши мумкин:

- 1) Корхоналар, шу жумладан, уларнинг алоҳида таркибий бўлинмалари ўз раҳбари тимсолида.
- 2) Мулкдорнинг айна ўзи раҳбар бўлган хусусий корхоналар.

3) ўн саккиз ёшга тўлган айрим шахслар қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда.

Меҳнат кодексининг 16-моддасида ходимнинг асосий меҳнат ҳуқуқлари келтирилган. Ўзбекистон Республикаси Конституциясида мувофиқ ҳар бир шахс меҳнат қилиш, эркин иш танлаш, ҳаққоний меҳнат шартлари асосида ишлаш ва қонунда белгиланган тартибда ишсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқига эгадир.

Ҳар бир ходим:

- ўз меҳнати учун қонун ҳужжатларида белгиланган энг кам ойлик иш ҳақидан оз бўлмаган миқдорда ҳақ олиш;
- муддатлари чегараси белгиланган иш вақтини ўрнатиш, бир қатор касблар ва ишлари учун иш кунини қисқартириш, ҳар ҳафталик дам олиш кунлари, байрам кунлари, шунингдек ҳақ тўланадиган йиллик таътиллار бериш орқали таъминланадиган дам олиш;
- хавфсизлик ва гигиена талабларига жавоб берадиган шароитларда меҳнат қилиш;
- касбга тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш;
- иш билан боғлиқ ҳолларда соғлиғига ёки мол-мулкига етказилган зарарнинг ўрнини қоплаш;
- касба уюшмаларига ҳамда ходимлар ва меҳнат жамоаларининг манфаатларини ифода этувчи бошқа ташкилотларга бирлашиш;
- қариганда, меҳнат қобилиятини йўқотганда, боқувчисидан маҳрум бўлган ва қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда ижтимоий таъминот олиш;
- ўзининг меҳнат ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, шу жумладан, суд орқали ҳимоя қилиш ва малакали юридик ёрдам олиш;
- жамоаларга доир меҳнат низоларида ўз манфаатларини ҳимоя қилиш ҳуқуқига эгадир.

17-модда. Иш берувчининг асосий ҳуқуқлари.

Иш берувчи:

- корхонани бошқариш ва ўз ваколатлари доирасида мустақил қарорлар қабул қилиш;
- қонун ҳужжатларига мувофиқ якка тартибда меҳнат шартнома-ларини тузиш ва бекор қилиш;
- меҳнат шартномасида шарт қилиб кўрсатилган ишни лозим даражада бажаришни ходимдан талаб қилиш;
- ўз манфаатларини ҳимоя қилиш учун бошқа иш берувчилар билан бирга жамоат бирлашмаларини тузиш ва бундай бирлашмаларга аъзо бўлиш ҳуқуқига эгадир.

Ходимлар вакиллик органларининг ҳуқуқлари

(23-модда) қуйидагича:

- музокаралар олиб бориш, жамоа шартномалари ва келишувлари тузиш, уларнинг бажарилишини текшириб туриш, иш берувчи корхона меҳнат тўғрисида норматив ҳужжатлар тайёрлаш юзасидан таклифлар киритиш;
- корхонани ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга доир масалаларни кўриб чиқишда қатнашиш;
- меҳнат низоларини кўрувчи органларда ходимлар манфаатини ҳимоя қилиш;
- иш берувчи ҳамда у вакил қилган шахсларнинг қарорлари меҳнат тўғрисидаги қонунлар ёки бошқа норматив ҳужжатларга зид бўлса ёхуд ходимларни ҳуқуқларини бошқача тарзда бузаётган бўлса, бу қарорлар устида судга шикоят қилиш;
- вакиллик органлари ижтимоий — меҳнат муносабатларида ходимларнинг манфаатларини ҳимоя этишга қаратилган бошқа ҳатти-ҳаракатлар ҳам, башарти бу ҳатти-ҳаракатлар қонун

ҳужжатларига зид бўлмаса, қилишлари мумкин.

- ходимларнинг вакиллик органлари ҳуқуқларининг амалга оширилиши корхонада меҳнат самарадорлигини пасайтирмаслиги, ўрнатилган тартиб ва иш режимини бузмаслиги керак.

Иш берувчининг ходимларнинг вакиллик органлари олдидаги мажбуриятлари (24-модда)

Иш берувчи қуйидагиларга амал қилиши шарт:

- ходимлар вакиллик органларининг ҳуқуқларига риоя қилиш, уларнинг фаолиятига қўмаклашиш;
- ходимларнинг манфаатларига тааллуқли қарорлар қабул қилишдан олдин уларнинг вакиллик органлари билан маслаҳатлашиш, меҳнат тўғрисидаги қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатларда кўрсатилган ҳолларда эса — уларнинг розилигини олиш;
- ходимлар вакиллик органларининг таклифларини ўз вақтида кўриб чиқиш ва қабул қилинган қарорлар ҳақида, уларга ёзма равишда асосли жавоб бериш;
- ходимларнинг вакиллик органлари аъзоларини корхонага, манфаатлари ифода этилаётган ходимларнинг иш жойларига монеликсиз қўйиш;
- ходимларнинг вакиллик органларига меҳнат, корхона фаолияти масаларига ва бошқа ижтимоий — иқтисодий масалаларига доир ахборотни текин бериш;
- ходимларнинг вакиллик органларига ўз вазифаларини бажаришлари учун зарур шароит яратиб бериш;
- ходимларнинг вакиллик органларига нисбатан меҳнат тўғрисидаги қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатларда назарда тутилган бошқа мажбуриятларни бажариш.

ЖАМОА ШАРТНОМАЛАРИ ВА КЕЛИШУВЛАРИ

Умумий қоидалар

Жамоа шартномалари ва келишувларининг тушунчаси ва мақсади.

Жамоа шартномаси — корхонада иш берувчи билан ходимлар ўртасидаги меҳнатга оид, ижтимоий — иқтисодий ва касбга оид муносабатларни тартибга солувчи норматив ҳужжатдир.

Жамоа келишуви — муайян касб, тармоқ, ҳудуд ходимлари учун меҳнат шартлари, иш билан таъминлаш ва ижтимоий кафолатлар белгилаш борасидаги мажбуриятларни ўз ичига олувчи норматив ҳужжатдир.

Жамоа шартномалари ва келишувлари ходимлар билан иш берувчиларнинг меҳнатга оид муносабатларини шартнома асосида тартибга солишга ва уларнинг ижтимоий — иқтисодий манфаатларини мувофиқлаш — тиришга ёрдам бериш мақсадида тузилади.

Жамоа шартномалари ва келишувлари тузишнинг асосий тамойиллари қуйидагича:

- қонун ҳужжатлари меъёрларига риоя қилиш;
- тарафлар вакилларнинг ваколатланганлиги;
- тарафларнинг тенг ҳуқуқлилиги;
- жамоа шартномалари, келишувлари мазмунини ташкил этувчи масалаларни танлаш ва муҳокама эркинлиги;
- мажбуриятлар олишнинг ихтиёрийлиги;
- олинаётган мажбуриятларнинг ҳақиқатда бажарилишини таъминлаш;
- текшириб боришнинг мунтазамлиги;

- жавобгарликнинг муқарарлиги.

Жамоа шартномасининг мазмуни ва тузилиши

(37-модда)

Жамоа шартномасининг мазмуни ва тузилишини тарафлар белгилайди. Жамоа шартномасига иш берувчи ва ходимларнинг қуйидаги масалалар бўйича ўзаро мажбуриятлари киритилиши мумкин:

- меҳнатга ҳақ тўлаш шакли, тизими ва миқдори, пул мукофатлари, нафақалар, компенсациялар, қўшимча тўловлар;
- нархларнинг ўзгариб бориши, инфляция даражаси, жамоа шартномаси билан белгиланган кўрсаткичларнинг бажарилишига қараб меҳнатга ҳақ тўлашни тартибга солиш механизми;
- ходимларни иш билан таъминлаш, қайта ўқитиш, ишдан бўшатиб олиш шартлари;
- иш вақти ва дам олиш вақти, меҳнат таътилларининг муддатлари;
- ходимларнинг, шу жумладан аёллар ва 18 ёшга тўлмаган шахсларнинг меҳнат шароитлари ва меҳнат муҳофазасини яхшилаш, экологик жихатдан хавфсизликни таъминлаш;
- корхонани ва идорага қарашли турар жойни хусусийлаштириш вақтида ходимларнинг манфаатларига риоя қилиш;
- ишни таълим билан қўшиб олиб борувчи ходимлар учун имтиёзлар;
- ихтиёрий ва мажбурий тарздаги тиббий ҳамда ижтимоий суғурта;
- жамоа шартномасининг бажарилишини текшириб бориш, тарафларнинг жавобгарлиги, ижтимоий шериклик, касаба уюшмалари, ходимларнинг бошқа вакиллик органларига фаолият кўрсатиш учун тегишли шароит яратиб бериш;

Жамоа шартномасида корхонанинг иқтисодий имкониятларини ҳисобга олган ҳолда бошқа шартлар, шу жумладан қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатлар билан белгиланган меъёрлар ва қоидаларда кўрсатилганига қараганда имтиёзлироқ меҳнат шартлари ва ижтимоий – иқтисодий шартлар (қўшимча таътиллер, пенсияларга тайинланадиган устамалар, муддатдан илгари нафақага чиқиш, транспорт ва хизмат сафари харажатлари учун компенсациялар, ходимларни ишлаб чиқаришда ҳамда уларнинг болаларини мактабда ва мактабгача тарбия муассасаларида текин ёки қисман ҳақ тўланадиган тарзда овқатлантириш, бошқа қўшимча имтиёз ва компенсациялар) ҳам киритилиши мумкин.

Башарти амалдаги қоидаларда норматив тусдаги қоидалар жамоа шартномасида албатта мустақкамлаб қўйилиши шарт деб бевосита кўрсатма берилган бўлса, бундай қоидалар жамоа шартномасига киритилади.

Жамоа шартномасини тузиш тартиби

Жамоа шартномаси башарти уни умумий йиғилишда иштирок этаётганларнинг элик фоизидан кўпроқ ёқлаб овоз берган бўлса, маъқуланган ҳисобланади.

Агар жамоа шартномасининг лойиҳаси мақуланмаса, тарафларнинг вакиллари уни умумий йиғилишда билдирилган таклиф – истакларни эътиборга олган ҳолда ишлаб такомиллига етказадилар ҳамда 15 кун ичида умумий йиғилиш муҳокамасига қайта тақдим этадилар.

Умумий йиғилишда маъқуланганидан кейин тарафларнинг вакиллари жамоа шартномасини уч кун ичида имзолайдилар.

МЕҲНАТ ШАРТНОМАСИ

Умумий қоидалар

Меҳнат шартномасининг тушунчаси ва тарафлари ЎзР МК 72—моддада келтирилган. Меҳнат шартномаси ходим билан иш беручи ўртасида муайян мутахассислик, малака, лавозим бўйича ишни ички меҳнат тартибига бўйсунган ҳолда тарафлар келишуви, шунингдек меҳнат тўғрисидаги қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатлар билан белгиланган шартлар асосида ҳақ эвазига бажариш ҳақидаги келишувдир.

Ходим ва иш берувчи меҳнат шартномасининг тарафлари бўлиб ҳисобланадилар. Меҳнат шартномасини тузиш ҳақидаги келишувдан олдин қўшимча ҳолатлар (танловдан ўтиш, лавозимга сайланиш ва бошқалар) бўлиши мумкин.

Ходим ўриндошлик асосида ишлаш тўғрисида башарти бу қонун ҳужжатлар билан тақиқланмаган бўлса, меҳнат шартномалари тузиши мумкин.

Меҳнат шартномасининг мазмуни тарафлар келишуви бўйича, шунингдек меҳнат тўғрисидаги қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатлар билан белгиланади.

Меҳнат шартномаси тарафларининг келишуви билан қуйидагилар белгиланади:

- иш жойи (корхона ёки унинг бўлинмаси);
- ходимнинг меҳнат вазифаси — мутахассислиги, малакаси, у иш — лайдиган лавозим;
- ишнинг бошланиш куни;
- меҳнат шартномаси муайян муддатга тузилганда унинг амал қилиш муддати;
- меҳнат ҳақи миқдори ва меҳнатнинг бошқа шартлари.

Меҳнат шартномасини тузиш пайтида ходимларнинг қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатлар билан белгиланган меҳнат ҳуқуқлари ва кафолатлари даражаси пасайтирилиши мумкин эмас.

Меҳнат шартномасининг шакли

Меҳнат шартномасининг шакли Ўзбекистон Республикаси ҳукумати томонидан белгиланган тартибда тасдиқланадиган намунавий шартномани ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилади.

Меҳнат шартномаси бир хил кучга эга бўлган камида икки нусхада тузилади ва ҳар бир тарафга сақлаш учун топширилади. Меҳнат шартномасида тарафларнинг манзиллари кўрсатилади.

Меҳнат шартномаси ходим ва ишга қабул қилиш ҳуқуқига эга бўлган мансабдор шахснинг имзолари билан мустаҳкамланиб, имзоланган муддати қайд этиб қўйилади. Мансабдор шахснинг имзоси ҳақиқий ва ваколатли эканлигини таъкидлаш тариқасида корхона муҳри билан тасдиқланади.

Меҳнат шартномасининг муддати

ЎзР МК 75 моддасига биноан меҳнат шартномаси қўйидаги муддатларга тузилади:

- муайян муддатга;
- беш йилдан ортиқ бўлмаган муайян муддатга тузилиши мумкин;
- агар меҳнат шартномасида унинг амал қилиш муддати кўрсатилмаган бўлса, меҳнат шартномаси номуайян муддатга тузилган деб ҳисобланади.

Номуайян муддатга тузилган меҳнат шартномаси ходимнинг розилигисиз муайян муддатга, шунингдек муайян ишни бажариш вақтига мўлжаллаб қайта тузилиши мумкин эмас.

ИШ ВАҚТИ.

ИШ ВАҚТИ ТУШУНЧАСИ.

Ходим иш тартиби ёки графигига ёки меҳнат шартномаси шартларига мувофиқ ўз меҳнат вазифаларини бажариши лозим бўлган вақтга иш вақти дейилади. Ходим учун иш вақтининг меъёрл муддати ҳафтасига 40 соатдан ортиқ бўлиши мумкин эмас.

Олти кунлик иш ҳафтасида етти соатдан, беш кунлик иш ҳафтасида эса саккиз соатдан ортмаслиги керак.

Корхонада меҳнат тартиби иш берувчи касаба уюшмаси қўмитаси ёки ходимларнинг бошқа вакилик органи билан келишиб тасдиқлайдиган ички меҳнат тартиби қоидалари билан белгиланади.

Интизом тўғрисидаги устав ва низомлар халқ хўжалигининг баъзи тармоқларида ходимларнинг айрим тоифалари учун амал қилади.

Ходимнинг бурчлари

Ходим ўз меҳнат вазифаларини ҳалол, виждонли бажариши, меҳнат интизомига риоя қилиши, иш берувчининг қонуний фармойишларини ўз вақтида ва аниқ бажариши, технологик интизомига, меҳнат муҳофазаси, техника хавфсизлиги ва ишлаб чиқариш санитарияси тартибларига риоя қилиши, иш берувчининг мол-мулкини авайлаб асраши шарт.

Ходимнинг меҳнат вазифалари ички тартиб қоидаларида, интизом тўғрисидаги устав ва низомларда, корхонада қабул қилинадиган локал ҳужжатларда (жамоа шартномаларида, йўриқномалар ва хоказоларда), меҳнат шартномасида аниқ белгилаб қўйилади.

Иш берувчининг бурчлари 175—моддада кўрсатилган бўлиб, бунда иш берувчи ходимлар меҳнатини ташкил қилиши, қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатларда, меҳнат шартномасида назарда тутилган меҳнат шароитларини яратиб бериш, меҳнат ва ишлаб чиқариш интизомини таъминлаши, меҳнат муҳофазаси қоидаларига риоя этиши, ходимларнинг эҳтиёж ва талабларига эътибор билан қарashi, уларнинг меҳнат ва турмуш шароитларини яхшилаб бориши, ушбу кодексга мувофиқ жамоа шартларини тузиши шартлиги белгиланган.

Иш берувчи ходимдан унинг меҳнат вазифалари доирасига кирмайдиган ишларни бажаришни, қонунга хилоф ёки ходим ва бошқа шахсларнинг ҳаёти ва соғлиги учун хавф туғдирувчи, уларнинг шаъни ва қадр—қимматини камситувчи ҳаракатлар қилишни талаб этишга ҳақли эмас.

Меҳнат интизомини таъминлаш масаласи муҳим масала бўлиб, меҳнат интизому ҳалол меҳнат учун рағбатлантириш ва мукофатлаш усуллари билан меъёрл тарзда ишлашга зарур ташкилий ва иқтисодий шароитларни яратиб бериш, ноинсоф ходимларга нисбатан жазо чораларини қўлланиш орқали таъминланади.

Ишдаги ютуқлар учун ходимга нисбатан рағбатлантириш чоралари қўлланилиши мумкин. Рағбатлантириш турлари, уларни қўлланиш тартиби, афзаллик ва имтиёзлар бериш жамоа шартномалари, ички меҳнат тартиби қоидалари ва бошқа лоқал ҳужжатларда, жамоа келишувларида, интизом тўғрисидаги устав ва низомларда белгилаб қўйилади.

Ходимлар меҳнат соҳасида давлат ва жамият олдидаги алоҳида хизматлари учун давлат мукофатларига тақдим этилиши мумкин. Иш ҳақи, мукофатлар, қўшимча тўловлар, устамалар ва меҳнат ҳақи тизимида назарда тутилган бошқа тўловлар рағбатлантириш турларига кирмайди.

Интизомий жазо амал қилиб турган муддат мобайнида ходимга нисбатан раҳбатлантириш чоралари қўлланилади.

Интизомий жазолар

Ходимга меҳнат интизомини бузганлиги учун иш берувчи қуйидаги интизомий жазо чораларини қўллашга ҳақли:

- 1) ҳайфсан;
- 2) ўртача ойлик иш ҳақининг йигирма фоизидан ортиқ бўлмаган миқдорда жарима;

Ички меҳнат тартиби қоидаларида ходимга ўртача ойлик иш ҳақининг қирқ фоизидан ортиқ бўлмаган миқдорда жарима солиш ҳоллари ҳам назарда тутилиши мумкин. Ходимнинг иш ҳақидан жарима ушлаб қолиш Меҳнат Кодекснинг 164—моддаси талабларига риоя қилинган ҳолда иш берувчи томонидан амалга оширилади.

- 3) Меҳнат шартномасини бекор қилиш (100—модда иккинчи қисмининг 3 ва 4—бандлари).

Ушбу моддада назарда тутилмаган интизомий жазо чораларини қўллаш тақиқланади.

Интизомий жазоларни қўлланиш тартиби.

Интизомий жазолар ишга қабул қилиш ҳуқуқи берилган шахслар (органлар) томонидан қўлланилади.

Интизомий жазо қўлланилишидан аввал ходимдан ёзма равишда тушунтириш хати талаб қилиниши лозим. Ходимнинг тушутириш хати беришдан бош тортиши унинг илгари содир қилган ножўя ҳатти—ҳаракати учун жазо қўллашга тўсиқ бўла олмайди.

Интизомий жазони қўлланилишда содир этилган ножўя ҳатти—ҳаракатнинг қай даражада оғир эканлиги, шу ҳатти—ҳаракат содир этилган вазият, ходимнинг олдинги иши ва хулқ—атвори ҳисобга олинади.

Ҳар бир ножўя ҳаракати учун фақат битта интизомий жазо қўлланилиши мумкин. Интизомий жазо бевосита ножўя ҳаракат аниқлангандан кейин, аммо бу ҳатти—ҳаракат аниқлангандан бошлаб, ходимнинг касал ёки таътилда бўлган вақтини ҳисобга олмасдан, узоғи билан бир ой ичида қўлланилади.

Ножўя ҳатти—ҳаракат содир этилган кундан бошлаб икки йил ўтгандан кейин жазони қўллаб бўлмайди. Жиноий иш бўйича иш юритилган давр бу муддатга кирмайди.

Интизомий жазо берилгани тўғрисидаги буйруқ ёки қарор ходимга маълум қилиниб, тилхат олинади. Интизомий жазонинг амал қилиш муддати (183—модда) жазо қўлланилган кундан бошлаб бир йилдан ошиб кетиши мумкин эмас. Агар ходим шу муддат ичида яна интизомий жазога тортилмаса, у интизомий жазо олманган деб ҳисобланади.

**ХОДИМГА ЕТКАЗИЛГАН ЗАРАР УЧУН ИШ
БЕРУВЧИНИНГ МОДДИЙ ЖАВОБГАРЛИГИ.**

**ХОДИМГА ТЎЛАНИЛИШИ ЛОЗИМ
БЎЛГАН ЗАРАР.**

Ўз меҳнат вазифаларини бажариши муносабати билан ёки меҳнат қилиш имкониятларидан ғайриқонуний равишда маҳрум этилганлиги натижасида ходимга, боқувчиси иш билан боғлиқ ҳолда вафот этган тақдирда эса, унинг оила аъзоларига (192-модданинг биринчи қисми) етказилган ҳар қандай зарарни (шу жумладан, маънавий зарарни) иш берувчи, башарти ушбу Кодексда бошқача ҳолат назарда тутилмаган бўлса, тўлиқ ҳажмда тўланади.

Маънавий зарар (жисмоний ёки руҳий азоблар) пул шаклида ёки бошқа моддий шаклда ҳамда иш берувчи ва ходим ўртасидаги келишувга мувофиқ равишда, ходим меҳнат вазифаларини бажариши билан боғлиқ ҳолда вафот этган тақдирда эса — иш берувчи ва вафот этган ходимнинг оила аъзолари ўртасидаги келишувга мувофиқ равишда белгиланган миқдорда қопланади. Маънавий зарарни қоплаш юзасидан низо келиб чиққан тақдирда, бу масала судда кўриб чиқилади.

**Иш берувчининг ходим соғлиғига етказилган
зарарни тўлаш мужбурияти.**

Ходимнинг соғлиғига меҳнатда майиб бўлиши, касб касаллигига чалиниши ёки у ўз меҳнат вазифаларини бажариш билан боғлиқ ҳолда соғлиғининг бошқача тарзда шикастланиши сабабли етказилган зарарни иш берувчи тўлиқ ҳажмда тўлаши шарт.

Ходимнинг иш берувчининг ҳудудида ҳам, унинг ташқарисида ҳам меҳнатда майиб бўлиши, шунингдек иш берувчи томонидан ажратилган транспортда иш жойига келаётган ёки ишдан қайтаётган пайтда шикастланиши натижасида етказилган зарар учун иш берувчи моддий жавобгар бўлади.

Меҳнатда майиб бўлиш оқибатида ёки ўз меҳнат вазифала — рини бажариши билан боғлиқ ҳолда соғлиғининг бошқача тарзда шикастланиши сабабли ходимга етказилган зарарни иш берувчи, башарти зарар унинг айби билан келиб чиқмаганлигини исботлаб беролмаса, тўлаши шарт.

Ўз меҳнат вазифаларини бажараётган вақтида юқори хавф манбаи натижасида ходимнинг соғлиғига етказилган зарарни иш берувчи, башарти зарар уни бартараф қилиш мумкин бўлмаган кучлар туфайли ёки жабрланувчи қасддан қилганлиги оқибатида келиб чиққанлиги исботлаб беролмаса, тўлаши шарт.

Ходимнинг соғлиғига шикаст етганлиги муносабати билан тўланиши лозим бўлган зарар жабрланувчининг меҳнатда майиб бўлишига қадар олган ўртача ойлик иш ҳақига нисбатан фоиз ҳисобида унинг касбга оид меҳнат қобилиятини йўқотганлиги даражасига мувофиқ белгиланадиган ҳар ойлик тўловдан, соғлиғига шикаст етиши билан боғлиқ қўшимча харажатларнинг компенсациясидан, шунингдек белгиланган ҳолларда эса — бир йўла бериладиган нафақа тўлашдан иборатдир.

Ҳужжатлар, шунингдек техник стандартлар билан белгиланади. Иш берувчи меҳнатни муҳофаза қилиш талабларини бузганлиги учун жавобгар бўлади.

Ходимнинг меҳнатни муҳофаза қилиш меъёрларига, қоида ва йўриқномаларига, шунингдек маъмуриятнинг ишни бехатар олиб бориш ҳақидаги фармойишларига риоя қилиши, олинган шахсий химоя воситаларидан фойдаланиши, инсонлар ҳаёти ва соғлиғига

бевосита хавф соладиган ҳар қандай ҳолат ҳақида, шунингдек иш жараёнида ёки у билан боғлиқ ҳолда содир бўлган ҳар қандай бахтсиз ҳодиса ҳақида ўзининг бевосита раҳбарини (бригадир, устаси, участка бошлиғи ва бошқаларни) дарҳол хабардор қилиш шарт.

Иш берувчи меҳнат шартномасини тузишда ва бошқа ишга ўтишда ходимни меҳнат шароитлари тўғрисида, шу жумладан касб касалликлари ва бошқа касалликларга чалиниш эҳтимоли, техника хавфсизлик қоидаларига риоя қилиши ва шулар билан боғлиқ ҳолда унга бериладиган имтиёз ва компенсациялар, шунингдек шахсий ҳимоя воситалари ҳақида хабардор қилиши керак.

Иш берувчи ҳодимларга ёки уларнинг вакилларига муайян иш жойидаги ва ишлаб чиқаришдаги меҳнатни муҳофаза қилишнинг ҳолати ҳақида ҳам ахборот бериш шарт.

МАЪМУРИЙ ЖАВОБГАРЛИК Тўғрисида қонун ҳужжатлари ва МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚБУЗАРЛИК.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари Ўзбекистон Республикасининг маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодекс (1994 йил 22 сентябр), Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, Қорақалпоғистон Республикаси қонунлари, Тошкент шаҳар ва вилоят кенгашлари халқ депутатлари, ҳокимларининг қарорларидан иборатдир. Ушбу Кодекс қоидалари мазкур Кодексга киритилмаган қонун ҳужжатларида содир этганлик учун жавобгарлик назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликларга ҳам тааллуқлидир (1 — модда). Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг вазифалари 2 — моддада кўрсатилган. Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари инсон ва жамият фаровонлиги йўлида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, мулкни, давлат ва жамият таркибини, табиий муҳитни муҳофаза қилишни, ижтимоий адолат ва қонунийликни таъминлашни, маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларнинг ўз вақтида ва объектив кўриб чиқилишини, шунингдек бундай ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишни, фуқароларни Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларига риоя этиш руҳида тарбиялашни ўз олдига вазифа қилиб қўяди.

Бу вазифаларни амалга ошириш учун ушбу Кодекс қандай ҳаракат ёки ҳаракатсизлик маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳисобланишини, маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этган шахсга нисбатан қайси орган (мансабдор шахс) томонидан қай тарзда қанақа маъмурий жазо қўлланилиши ва ижро этилишини белгилайди.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари қонунийлик, фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, демократизм, инсонпарварлик, одиллик ва айб учун жавобгарликнинг муқаррарлиги тамойилларига асосланади (3—модда).

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги тушунча 10—моддада келтирилган бўлиб, маъмурий ҳуқуқбузарлик деганда қонун ҳужжатларига биноан маъмурий жавобгарликка тортиш назарда тутилган, шахсга, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига, мулкчиликка, давлат ва жамоат тартибига, табиий муҳитга тажоввуз қилувчи ғайриҳуқуқий, айби (қасдан ёки эҳтиётсизлик орқасида) содир этилган ҳаракат ёки ҳаракатсизлик тушунилади.

Ушбу Кодексда назарда тутилган ҳуқуқбузарлик ўз хусусиятига кўра жиноий жавобгарликка тортишга сабаб бўлмаган тақдирда амалга оширилади.

Маъмурий жазо жавобгарликка тортиш чораси бўлиб, у маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахсни қонунларга риоя этиш ва уларни хурмат қилиш руҳида тарбиялаш, шунингдек ана шу ҳуқуқбузарнинг ўзи томонидан ҳам, бошқа шахслар томонидан ҳам янги ҳуқуқбузарлик содир этилишининг олдини олиш мақсадида қўлланилади (22—модда).

Маъмурий жазонинг турлари 23—моддада кўрсатилган. Маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этганлик учун қуйидаги маъмурий жазо чоралари қўлланилиши мумкин:

- 1) жарима;
- 2) маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этиш қуроли ҳисобланган ёки бевосита шундай нарса бўлган ашъени ҳақини тўлаш шарти билан олиб қўйиш;
- 3) маъмурий ҳуқуқбузарликни содир этиш қуроли ҳисобланган ёки бевосита шундай нарса бўлган ашъени мусодара қилиш;

- 4) муайян шахсни унга берилган махсус ҳуқуқдан транспорт воситасини бошқариш ҳуқуқидан, ов қилиш ҳуқуқидан маҳрум этиш;
- 5) маъмурий қамоққа олиш.

Ушбу модда биринчи қисмининг 2—5—бандаларида санаб ўтилган маъмурий жазо чоралари фақат Ўзбекистон Республикаси қонунлари билан белгиланиши мумкин.

Қонун ҳужжатларида маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этганлиги учун чет эл фуқароларини ва фуқаролиги бўлмаган шахсларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан маъмурий тарзда чиқариб юбориш назарда тутилиши мумкин.

Битта маъмурий ҳуқуқбузарлик учун ё асосий ёки ҳам асосий, ҳам қўшимча жазо чораси қўлланилиши мумкин.

Маъмурий жазо қўлланилишининг умумий қоидалари 30—моддада белгиланган.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик учун ушбу Кодекс ва бошқа норматив ҳужжатларда белгилаб қўйилган доирада ва тартибда қўлланилади.

Жазони қўлланиш чоғида содир этилган ҳуқуқбузарлик хусусияти, ҳуқуқбузарнинг шахси, унинг айбдорлик даражаси, мулкӣ аҳволи, жавобгарликни енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи ҳолатлар ҳисобга олинади.

Маъмурий жавобгарликни енгиллаштирувчи ҳолатлар (31—модда) жумласига қуйидагилар киради:

- 1) айбдорнинг ўз қилмишидан чин кўнгилдан пушаймон бўлиши;
- 2) айбдорнинг ҳуқуқбузарликнинг зарарли оқибатлари олдини олиш, етказилган зиённи ихтиёрий равишда тўлаши ёки келтирилган зарарни бартараф қилиш;
- 3) ҳуқуқбузарликнинг кучли руҳий ҳаяжон таъсири остида ёки оғир шахсий, оилавий ёки бошқа шароитлар юзага келганлиги оқибатида содир этилиши;

4) ҳуқуқбузарликнинг таҳдид ёки мажбурий таъсирида ёки хизмат юзасидан, моддий ёки бошқа жиҳатдан қарамлиги таъсири ос — тида содир этилиши;

5) ҳуқуқбузарликнинг вояга етмаган шахс томонидан содир этили — ши;

6) ҳуқуқбузарликнинг хомиладор аёл ўн тўрт ёшгача бўлган бола — сини якка ўзи тарбилаётган шахс томонидан содир этилиши;

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқувчи орган (мансабдор шахс) бошқа ҳолатларни ҳам жавобгарликни енгил — лаштирувчи ҳолат деб топиш мумкин.

Маъмурий жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар (32 — модда)га қуйидагилар киради:

1) ғайриқонуний ҳаркатларни тўхтатиш ваколати бор шахслар то — монидан қўйилган талабга қарамай, бундай ҳаракатларни давом эттириш;

2) маъмурий жазо чорасига тортилган шахснинг 1 йил мобайнида яна ўша хилдаги ҳуқуқбузарликни содир этиши, худди шунинг — гдек ҳуқуқбузарликнинг илгари судланган шахс томонидан содир этилиши;

3) вояга етмаган шахсни ҳуқуқбузарликка тортиш;

4) ҳуқуқбузарликнинг бир гуруҳ шахслар томонидан содир этили — ши;

5) ҳуқуқбузарликнинг табиий офат шароитида ёки бошқа ҳолат — ларда содир этилиши;

6) ҳуқуқбузарликнинг маст ҳолда содир этилиши.

Маъмурий жазо чорасини қўлланувчи орган (мансабдор шахс) содир этилган маъмурий ҳуқуқбузарликнинг хусусиятига қараб мазкур ҳолатни, айбни оғирлаштирувчи ҳолат деб топмаслиги мумкин.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишга ваколати бўлган орган (мансабдор шахс) лар (242 — модда)га қуйидагилар киради:

1) туман (шаҳар) судининг маъмурий ишлар бўйича судьяси;

2) шаҳарча, қишлоқ ва овул фуқароларининг ўзини ўзи бошқариш органлари қошидаги маъмурий комиссиялар;

3) вояга етмаганлар ишлари билан шуғулланувчи туман (шаҳар) комиссиялари;

4) ички ишлар (милиция) органлари (мансабдор шахслари), дав — лат инспекцияси органлари (мансабдор шахслари) ва ушбу кодекс билан ваколат берилган бошқа органлар (мансабдор шахслар) кўриб чиқадилар.

Аҳоли соғлиғини сақлаш соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар учун маъмурий жавобгарлик.

Эҳтиётсизлик орқасида енгил тан жароҳати етказиш (52 — модда) да энг кам иш ҳақининг бир бароваридан икки бароваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Қасдан енгил тан жароҳати етказиш, бу ҳаракат соғлиқнинг қисқа муддат ёмонлашувига ёки меҳнат қобилиятининг унча кўп да — вом этмайдиган турғун тарзда йўқотишга олиб келмаган бўлса, бундай ҳолларда энг кам иш ҳақининг икки бароваридан тўрт бароваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Санитария қонун ҳужжатларини, санитария меъёрларини, қоидаларини ва гигиена нормативларини бузишда фуқароларга энг кам иш ҳақининг иккидан бир қисмидан бир бароваригача, мансабдор шахсларга эса — бир бароваридан икки бароваригача миқдорда жа — рима солинади.

Эпидемияларга қарши кураш қоидаларини бузиш, яъни карантинли ва инсон учун хавфли бўлган бошқа юқумли касалликлар пайдо бўлиши ёки тарқалишининг олдини олиш мақсадида белгиланган мажбурий қоидаларни бузганда фуқароларга энг кам иш ҳақининг бир бараваридан икки бараваригача, мансабдор шахсларга эса икки бараваридан уч бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Радиацион хавфсизликка доир қоидалар, меъёрлар, йўриқномалар ва бошқа талабларни бузишда мансабдор шахсларга энг кам иш ҳақининг уч бараваридан беш бараваригача миқдорда жарима солинади.

Гиёҳвандлик воситаларини ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзламай оз миқдорда ғайриқонуний тарзда тайёргарлик, олиш, сақлаш, ташиш ёки жўнатиш (56 — модда) да гиёҳвандлик воситаларини, психотроп моддаларни мусодара қилиб, энг кам иш ҳақининг бир бараваридан икки бараваригача миқдорда жарима солишга, гиёҳвандлик воситаларини ёки психотроп моддаларни мусодара қилиб, ўн беш суткагача муддатта маъмурий қamoқ жазосига сабаб бўлади.

Таносил касаллиги ёки ОИТС (орғтирилган иммунитет танқислик синдроми) юқадиган манбани яширишда энг кам иш ҳақининг икки бараваридан уч бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Таносил касаллигига ёки ОИТС га учраган шахсларнинг текширишдан бўйин товлаши (58 — модда) энг кам иш ҳақининг икки бараваридан уч бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

ОИТС юққан — юқмаганлигини аниқлаш учун тиббий кўриқдан ўтказишда, шунингдек, тиббий ва косметик муолажаларни ўтказишда хавфсизликни етарли даражада таъминламаганлик — энг кам иш ҳақининг бир бараваридан икки бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

АДАБИЁТЛАР

1. Акопов В.И., Бова А.А. Юридические основы деятельности врача. — М., 1997.
2. Бедрин Л.М., Загрядская, Ширинский П.П. Вопросы права и деонтологии в подготовке и воспитании врача. — Ярославль, 1986.
3. Вермель И.Г. Судебно-медицинская экспертиза лечебной деятельности. — Свердловск, 1988.
4. Громов А.П. Права, обязанности и ответственность медицинских работников. — М., 1976.
5. Изуткин А.М., Матюшин И.Ф., Вогралик В.Г., Лавренко В.П. Проблемы деонтологии в медицине. — Горький, 1978.
6. Концевич И.А. Долг и ответственность врача. — Киев, 1983.
7. Крылов И.Ф. Врач и закон (правовые основы врачебной деятельности). — Л.: Знание, 1972.
8. Крюков В.Н. Судебная медицина (учебник). — М., 1998.
9. Матюшин И.Ф., Изуткин А.М. Становление личности врача. — Горький, 1979.
10. Петровский Б.В. Деонтология в медицине — М., 1988, I-II том.
11. Попов В.Л., Попова И.П. Правовые основы медицинской деятельности. — Санкт-Петербург, 1999.
12. Смольянинов В.М., Ширинский П.П. Годы студенчества — важный этап формирования этики врача. — М.: Медицина, 1978, с. 294-311.
13. Смольянинов В.М., Ширинский П.П. Проблемы медицинской деонтологии. — М., 1977, с.14-16.
14. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. — Тошкент: Ўзбекистон, 2000.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 10 ноябрдаги «Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш тизимини ислох этиш тўғрисидаги» № VII—2107 сонли фармони.
16. Ўзбекистон Республикасида «Фуқаролар соғлиғини сақлаш тўғрисидаги» қонун. — Тошкент, 1996.
17. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик Кодекси. — Тошкент, 1996.
18. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат Кодекси. — Тошкент, 1996.
19. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодекси. — Тошкент, 1994.
20. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят Кодекси. — Тошкент, 2001.
21. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят—процессуал Кодекси. — Тошкент, 2001.

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3
Бўлажак врачни ҳуқуқий тарбиялаш ва унинг ғоявий—сиёсий онгини шаклланиши.....	5
Фуқаролар соғлиқини сақлаш қонунчилиги асослари.....	11
Тиббий ёрдам кўрсатишнинг ҳуқуқий асослари.....	36
Тиббиёт ходимларининг касб ҳуқуқ бузарликлари ҳолатларида суд тиббиёт экспертизаси.....	44
Тиббиётда врачларнинг хатоси ва бахтсиз ҳодисаларни ҳуқуқий ва деонтологик баҳолаш.....	50
Соғлиқ ва ҳаётга қарши жиноятлар.....	58
Жамият хавфсизлиги ва аҳолининг соғлиғига қарши жиноятлар.....	63
Экологик жиноятлар.....	69
Маҳаллий ўз—ўзини бошқариш, даволаш хизмати манфаатлари ва давлат ҳуқумати хизматларига қарши жиноятлар.....	71
Ахлоқий зарар келтирганлиги учун жавобгарлик.....	78
Тиббиёт ҳужжатларининг даволаш—диагностик, илмий—амалий, тарбиявий ва юридик аҳамияти.....	82
Врачлар сирини сақлашнинг ҳуқуқий ва деонтологик аспекти.....	94
Суд—тиббиёти экспертизасининг ҳуқуқий асослари.....	100
Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат Кодекси.....	121
Жамоа шарномалари ва келишувлари.....	126
Меҳнат шартномаси.....	129
Иш вақти. Иш вақти тушунчаси.....	132
Ходимга етказилган зарар учун иш берувчининг моддий жавобгарлиги. Ходимга тўланилиши лозим бўлган зарар.....	136
Маъмурий жавобгарлик тўғрисида қонун ҳужжатлари ва маъмурий ҳуқуқбузарлик.....	139
Адабиётлар.....	144